

Орга **№ 5-6. 2016**

**Пачхьалкхан бюджетан учреждени
«Литературин-исбаьхьаллин журнал «ОРГА»**

Арадолу 1958 шарахь дуьйна

**Шен ненан мотт халкъо,
Сий ойбуш, Iалашбахь,
Цу халкъан парIато
Цхьаммо а хьошур яц.**

Мамакаев Мохьмад

сайташ: www.orgajournal.ru

эл. почта: orgagroz@mail.ru

**Коьрта редактор
Минкаилова Хьава Эльбрусовна**

Редакцин кхеташо:

Алиева Зарина
Бурчаев Хьаьлим
Минкаилов Эльбрус
Сумбулатов Дени
Цуруев Шарип
Шамсудинов Бувайсар

Журнал диллинарг:

Нохчийн Республикин къоман по-
литикин, араьхарчу зIенийн, зорба-
нан а, хаамийн а Министерство

364060 НР, Соьлжа-гIала,
Дудаев С. бульвар, 5, Радион цIа

**Журнал шина баттахь цкъа
арадолу**

Редакце схьалушйолу произведенеш
зорботоьхна хила еза. Журнала тIе ца тоь-
хначу произведенийн маххадор а, уьш ав-
торшка юхаялар а редакцино шена тIе ца
лоцу.

Суьрташ даьхнарш, дехкинарш:
Минкаилов Э., Шавхалова А.

Журнал арахоьцучун (редакцин адрес): 364051 Нохчийн Республика, Соьлжа-гIала,
В. Маяковскийн урам, 92
Зорботоха дIаделла 15. 06. 2016 ш. Арахеца куьг яздина 20.06. 2016 ш.

ЧУЛАЦАМ

Иза даима вусур ву вайн изсехь...	
ЗУБАЙРАЕВ ПЕЛА	
Ахьмад-Хьабжех илли.	3
Джабраилова Руми	
Хьо масал дара. <i>Стихотворени</i>	4
Усумов Яхья	
Халкъан а, мехкан а верасаш. <i>Статья</i>	5
ШАЙХИЕВ Палвади	
Дахаре некъ. <i>Стихаи</i>	8

ТХАН ИНТЕРВЬЮ

Бексултанов Муса: Къоман мотт бицбинчо – къам дийна. Дџаяхънарџ Алиева Зарина.	12
---	----

ДРАМАТУРГИ

АХМАДОВ Муса	
Нохчийн маттахь, нохчийн махкахь. <i>Пьеса</i>	24

ПОЭЗИ

КУСАЕВ Падиз	
Иллеш. <i>Эшари</i>	50
АРСАЛИЕВА Люба	
Халбатехь беџа сан безам. <i>Стихаи</i>	57

ПРОЗА

Пауз Исс	
Хьонка. Кегий дийцарш.	63
АЛИЕВ Мохьмад	
Ягийна юрт. <i>Дийцар</i>	66
АЙДАМИРОВА Машар	
Буьйсаннехь цхьалха. <i>Дийцар</i>	74
ДОМБАЕВ Хьуьсейн	
Берзан кџезий. <i>Дийцари</i>	79

НОХЧИЙН ПИЛЛАКХ-ОБЪЗДАНГАЛЛА

Атсаламов Идрис	
Яхь. <i>Статья</i>	87

ШУН КИНШКИЙН ТЕРХИ ПЕ

Бексултанов Муса	
Шен моџа. Дакаев Саидбекан киншкин на аннотаци.	95
ХААМ.	96

Иза даима вуьсур ву вайн изсехь...

ЗУБАЙРАЕВ Тела

Ахьмад-Хьабьжех илии

Балано хьовзийна,
Изапо гатдина,
Бларзделла нохчийн къам
Ка йобхна хьийзачохь,
Синметта топ кхетта,
Дера лом ва санна,
Ша хьалха велира тов,
И Ахьмад ва Хьабьжа.
Собаре лам хилла,
Шен дашца дош дузуш,
Къамеле велира тов:
«ЛадогIал цхьанделхьа,
ХIай оьрсийн инарлаш,
Кху къоман да ву со,
Да воцуш хIара дисчахь,

Жимха ву кху къоман,
Вала кIант оьшучохь,
МаслаIатан охIла ву,
Бакъ-харцо къасточохь,
Вай муьлха некъ хоьржу?!» –
Олуш и вистхилча,
Ойлане бевлира тов,
Цу даржийн инарлаш:
«Нийса некъ беца тов,
Къонахчо кхийдошберг,
Хьекъале деца тов
Баьччанан и дешнаш...»
Машарна лестира
Дов доьрзу байракхаш,
Хьошаллаш тесира,

Собаран сий айдеш.
Къонахчун дош тоьлла,
Зуламаш дирзира,

Цу Ахьмад ва Хьаьжин
Сий халкъо айдира!

ДЖАБРАИЛОВА Руми

Хьо масал дара

Тешаме, машаре
Хьан хилар дезна,
Къобалвеш, хьо паччахь
Хаьржира халкъо.
Хьекъалца, кхетамца
Хьайн терза оьзна,
ХьагI йоцуш хьайн даг чохь
Къевсира ахь бакъо.

ХIора а адаман
Сингаттам бешна,
Ерзийра хьайга ахь
Ерриге хало.
Масане стаг вара
Шен гIорах эшна,
Бехк боцуш лан езаш
Гуш йолу харцо.

Добналла, майралла
Хиларна хьайца,
Хьайна тIелецира ахь
Дахаран дукъ.

Хьайгарчу ницкъана
Тешна хьо хиларна,
Ахь буйна берзийра
Даймехкан мукъ.

Хьайн Илма ва девзаш,
Илманча вара хьо.
ХIоранна терго еш,
Тхан баьчча вара хьо.
Къоман хьашташ ва хууш,
Куьйгалхо вара хьо,
Даймехкан сий ойбуш,
Къонаха вара хьо.

Ахьмад-Хьаьжа, хийланна
Хьо масал дара,
Цу тIеман къизалла,
Ахь хьаьшна яра.
Махкана хьалхара
Хьан кхалхар хили,
Хьан хилла Iалашо
Хьан кIанте йирзи.

Халкъан а, мехкан а верасаш

Вайн дайша аьлла: «Кхерамехъ тIехъа а, толамехъ хьалха а хуьлуш, эшнацохъ – «шу», тоьллацохъ – «вай» – бохучу кIентехъ кьоначий хир бац. Диканехъ а, вонехъ а цхьатерра гIо лоцуш хила веза бакъволу стаг, кьонач». Вайн кьоман дахаран некъ бежа хилла ца Iаш, галморзахаллаш дукха йолуш хилла. И галморзахаллаш, Iотбаккхамаш хиларан бахьнехъ дукхахдерш хIилланечу политикаша вайна юкъадеана хилла, уьш листар вайна тIехъ дуьсуш хиллехъ а. Хьекъал а, собар а бертахъ а долуш уьш ца листарна, тIаьхьалонан дикка оила а йина, бахьанийн йист ца яккхарна, церан тIаьхьалонаш сингаттаме хилла. Кьоман цIарах дош олучух, жоьпалла шена тIелоцучух доьзна дуккха а хилла. Цуьнан дуьнене болчу хьежамех, цуьнан кхетамах, хьекъалх а доьзна дуккха а дерг хилла. Иштта иза хилар вайна гучуделира 1999-чу шарахъ Ахьмад-Хьаьжа шен кьомана а, махкана а орцахваьлча. Мехкан сий а, кьоман цIе а ларьеш кьоначий Нохчийчоьхъ массо а заманашкахъ хилла бу. Вайн дайша аьлла: «Са ца дезаш, даг чоьхъ кхерам боцуш а кьоначий хир бац». Амма и кхерам даг чоьхъ кьийла доьналла кхаьчначух вайн кьомо кьонач олуш хилла. Махкана тIе кхерам хIобьттича, жима-воккха ца бохуш, кьонач шен са мехкан дуьхьа дIадала араволуш хилла. Ишттачарехъ цхьаь вара нохчийн кьоман сийлахъ кIант Кадыров Ахьмад-Хьаьжа. Цо олура: «Нагахъ санна кьам гIиллакхца, оздангаллица, Илманца кхиа лаахъ, цуьнан тешам боллуш кхане хила лаахъ, сийлахъ тIеначу кьилбанахъ ца туьлуш некъ хила лаахъ, схьабелла бежа оцу кьоман сица богIу кхерчаш». И дерриге тидаме а эцна, Ахьмад-Хьаьжас уггаре а хьалха шен тидам тIебахийтинарг, Iуналла динарг а кьона чкьор дара. Школашкахъ берийн лерса хьобьстура зевне бекачу горгалино. Берашна хьеха школашка юхабаьхкира хьехархой. Дуккха а диканиг дира Ахьмад-Хьаьжас кьоман кхане дика хилийта. Цо олура: «Шуна дезарг деза суна а. Дала бакъо толайойла». Кхераме зама яра иза цунна а, цуьнан доьзална а. Арарчу мостагIчул а кхераме вара чуьра мостагI. Нохчийчоь яккхина баьржинера уьш. Амма шен са а, дегI а махкана, халкъана дIаделла Ахьмад-Хьаьжа цхьана мIаьргонехъ ца тилира ша хаьржинчу нийсачу некъах, мел дукха кхерамаш оцу некъахъ хиллехъ а. Цо олура: «Со тIом сацо гIерташ вац, со тIом гуттаренна а дIабаккха гIерташ ву».

Герз карахъ болчарел а кхераме бара бусалба динан Илма шайгахъ доцу ахмолланаш. Цара харцIилма кхайкхадора махкахъ. Цара кхийкхочу «Илмано» зIийдигаш хецарна дукха зуламаш даьржинера. Адамийн бехбина кхетам, хьежамаш цIанбан, нисбан а безара. И хала дехар кхочушдора Ахьмад-Хьаьжас хIора а шен хьехамехъ, адамашца цхьаьнакхетча. Цуьнан герз бакьонан дош дара, Илманан кIорге яра. Шен дайшкара схьаэцна бусалба динан Илма цо шордира, кIоргдира Бухарахъ, Ташкентехъ, Амманехъ, шеца цхьаьна дешначеран изэсехъ, дагалецамашкахъ дикачу цIарца а вуьсуш. Цуьнан теш хилира вай, тIаьхьо Ахьмад-Хьаьжица дешначара а, хиллачу хьехархоша а иза дагальоцуш, хастаме кьамелаш деш. Ткъа вайна гуш чекхбаьлла цуьнан дахаран цхьа мур шех масал эца хьакъ бара. Шен са ца кхоош, ийзавалар а доцуш, шен кьам бохамехъ кIелхьарадаьккхира цо. Ткъа карзахалла, зулам даржийнарш шайн доьзалшца бевдира, мохк тIеман цIерга а кхоьссина. Ахьмад-Хьаьжа шен доьзалца, йиш-вешница богучу махкахъ висира, кхечарначул а шена кхерам дукха беллахъ а. Нохчийн кьомана тIе кьиза бала боьссича, дерриге а

халкъ цуьнах хьалхадаккха АллахI-Дала нохчашна велла Iу-верас, къонах, Дала дика диначех Iеламстаг вара иза. Ахьмад-Хьабжас дукха къахбийгира тобанашка бекъабеллачу, бекъначу нохчийн барт бан гIерташ. Цунна чIогIа лаара нохчийн къам бертахь, ирсе, Делан некъахь даха. Оцу декъехь цуьнан дукха а дерг кxочушдан карахделира, цуьнан нигат цIена долу дела. Тахана халкъалахь олуш хеза: «Къонахашлахь а къонах вара Ахьмад-Хьабжа». Доккха маIна дуьллу халкъо къонах бохучу дашна чу, Ахьмад-Хьабжин дахаран некъе, цуьнан нигате, ойланашка, Iалашонашка бIаьрг а тухий, ойленех литта а луйттий. Цуьнан дашо а гIиллакхаша а кханенах тешийра адам. Цуьнан дашо нанойн, йижарийн дегнаш хьабстира, Делан диканах дог тешийра. ЦIаро багочу махкахь гечо даьккхира, маршонан, машаран некъ баьккхира Ахьмад-Хьабжас шен тешамечу накъосташца цхьаьна. Уггаре а тешаме накъост а хилла дIахIоттинарг цуьнан кIант Рамзан вара.

Нохчийчоьх юхаметгахIоттийра дешаран, Iилманан, культуран а заведенеш, кxерчаш. Дуьненахь а шайн хьуьнаршца билгалбевлира спортсменаш. Кxечу пачхьалкxашкахь вайн къомах хастаме дош алийтира хелхарийн а эшарийн а ансамблаша. Дагардина цаваллал дукха ду Ахьмад-Хьабжас дина дика гIуллакxаш. Эзарнаш кIентий маьршачу дахаре юхаберзийра цо, цхьаболу «политикаш» резабоццухехь. Собар, кxетам, къинхетам, юьхьдубхьал, къаьхьа делахь а, бакъдерг алар, йист-барам йоцу доьналла – уьш яра Ахьмад-Хьабжин васт кхуллу коьрта билгалонаш. Нохчийн бакъволчу къонахочуьнга шайн цабезам стешхаллица гучубаьккхира ямартхоша 2004-чу шеран 9-чу майхь. ГIазотехь дIакхелхира Ахьмад-Хьабжа, Дала гIазот къобалдойла цуьнан!

Юха а кxерам, хIун хила доллу цахаар кxерстира адамийн дегнашкахь. Ахьмад-Хьабжин некъ ца хадийта цIена нигат долчу цуьнан кIанта Рамзана, цуьнан накъосташа а ца хадийтира дикачу гIуллакхийн зIе.

Тахана екхна ю адамийн яххьаш, ирчачу денойх болчу дагалецамаша бен ца кхулу уьш, синтем ларбеш, гIаролехь лаьгташ тешаме кIентий болу дела.

Вайлакxахьма-алларакезиг цахилла мехкана, халкъана дубхьакъахьегнарш, хала киртиг тIехIоттинчу хенахь. Делахь а, XX-гIа бIешо чекхдолуш, XXI-гIа бIешо долалуш, вайн махкахь даржийнарг санна зулам а, къиза тIом а хилла бацара. Иштга хала киртиг халкъана а, махкана а тIехIоттича, хьалха вала, жобпалла тIелаца мел хала делахь а, шайна тIелаьцнарш бара Ахьмад-Хьабжа а, цуьнан кIант Рамзан а.

Тахана дагалеца а хала зама яра иза. Ахьмад-Хьабжин кIанта Рамзана хIора дийнахь дечу дикачу гIуллакxаша самалхадаьккхина адамийн, хазбина, цIинбина мохк. Масех шо хьалха хир ду бохуш дубйцуш хезарг шех теша хала хиллехь, тахана бакъ а хилла, адамийн дог а, бIаьрг а хьостуш, дIахIоттига, дIахIоттийна НР-н Куьйгалхочо Р.А Кадыровс а, цуьнан накъосташа а. Тахана, цо ша ма-аллара, «тIеман лараш йоцуш» дIахIоттийна Рамзана Нохчийчоь. Нохчийчоьх цхьа а гIала, юрт, кIотар яц шайна чохь маьждиг, хьуьжар, школа, ФАП йоцуш. Соьлжа-гIалахь кечбеш бу бусалба динан а, советски а говзанчаш. Кхиамца болх беш ю Кунта-Хьабжин (Дала къайле тойойла цуьнан) цIарах исламан университет, хьехархойн институт, ЧГУ, мехкадаьттан университет, иттаннаш училищеш, техникумаш, берийн бошмаш, хьафизийн хьуьжарш, спортзалаш, спорткомплексаш, спортан клубаш, больницаш... дукха ду керла дехкина некъаш, тIеш, ярташка ялийна ток, газ, хи. Токхечу дахаран хьелашкахь бежа Нохчийчуьра бахархой. Вайн мохк, халкъ уллера довза хьеший оьху тайп-тайпанчу пачхьалкxашкара. Ахьмад-Хьабжас (Дала гIазот къобалдойла цуьнан) Нохчийчоьх ша барт, уьйр-марзонаш чIагIьечу, машар а, маьрша дахар а дIахIотточу хенахь кxечу пачхьалкхийн куьйгалхошца тийсина уьйраш, доттагIаллаш дIа ца хадийра Рамзана. Мелхо а цо уьш

кхин тIе а чIагIдира, Нохчийчоьнна пайде хиндолчу тIегIане дIахIиттийра. Бусалбанаш бехачу мехкашкара, пачхьалкхашкара сих-сиха богIучу хьешаша, цец а буьйлуш, лаккхара мах хадабо кьоман синьобздингалла ларьеш, кхиош а бинчу а, бечу а белхан. Оцу декъехь, шен доьзалх масал а дина, доггаха кьахьобгуш ву Кунта-Хьаьжин (Дала кьайле тойойла цуьнан) мурд Ахьмад-Хьаьжин кIант Рамзан-Хьаьжа. Шен устазан санна сий-ларам бо цо массо а эвлаяйн. ХIора а эвлаян зиярт хаздина, тодина дIахIоттийна Рамзана, АллахI-Дала бусалба нахана тIедехкина парзаш кхочушдан дерриге а хьелаш кхулуш. Цундела олу кхечу пачхьалкхашкара хьошалгIа баьхкинчу Iеламнаха: «Бусалба динан мохк хилла дIахIоттийна Нохчийчоь». Шен цIийца, тIамарца, амалца дерг ду Рамзан-Хьаьжас даржориг, чIагIдийриг. Илсхан-Юьртгара Хьаьжа (Дала кьайле тойойла цуьнан) махках воккхуш цуьнца дIаваханчу шайн вобалгIачу ден Илесан а, цуьнан кIентийн Iадсаламан, Iабдул-Кьадиран а, церан кIентийн а, нохчийн кьоман а сатийсамаш дахарехь кхочушбан динчу цIеначу нигато кхачийна Рамзан-Хьаьжа кхиамашка а, сий-лараме а. Вай лакхахь ма-аллара, дика мел долу гIуллакхаш цкьа хьалха шен доьзалера дIадолийна Ахьмад-Хьаьжин кIанта Рамзан-Хьаьжас. Цуьнан доьзал Кьурьан деша хууш бу, шайна юкьахь хьафизаш а болуш. Иштгачу кIантах аьлла вайнаха: «Цуьнан ага нанас эрна техкийна ца хилла». Рамзанна бераллехь аганан илли аьлла, синах, амалх нохчийн матте, махе болу безам дIазийтинчу цуьнан ненан Айманин цIе Нохчийчоьхь яьккхина ца Iаш, кхечу мехкашкахь а хастамца йоккхуш ю. Нохчийчоьхь Iаламат дукха бу кьинхетамечу, комаьршачу нохчийн нанас дог хьаьстина заьIапхой, керла динчу цIеночь чохь баха хевшина доьзалш. КIезиг бац кхечу мехкашкахь а, пачхьалкхашкахь а Айманин куьйгалладечу Ахьмад-Хьаьжин цIарахчу фондера гIо-накьосталла кхаьчнарш, цунна даггара баркалла бохурш. Рамзан-Хьаьжин цIийнанас Меднис куьйгалладо Дом моды «Фирдаус» вайн махкахь а, махкан араха а дика девза. Дуккха а культуран белхалошна, берашна гIо-накьосталла дина цо.

Кадыров Рамзан НР-н дика Куьйгалхо хилла ца Iаш, дуьненахь а вевзаш политик, дипломат ву. МостагIашка а, доттагIашка а бийца мотт болчу Рамзана Нохчийчоьнна дуккха а пайде зIенаш тийсина, уьйраш чIагIийна кьаьмнашца, пачхьалкхашца. Россина чохь уьйраш хилла ца Iаш, дозанал араха а ду Рамзанан доттагIаллаш. Оцу уьйраша, доттагIаллаша дуккха а диканиг дохьу Нохчийчу. Рамзанан уьйр-марзонан бахьнехь бIеннаш адамаш Хьаьжа-цIа дахийта йиш хуьлу, кхечеран доцчу хьелашкахь. Цо ша Iуналла а, терго а латторна, баккхий кхиамаш бу вайн спортсменийн. Хьуьнаршца билгалбевлларна, цо санна, комаьрша совгIагаш деш цьа а вац. Рамзанан верасалла бахьнехь диканиг хила дIахIоттийна «Синмехаллийн» проект. Хаддаза шен тергонехь латтадо цо бахархой нохчийн кьоман гIиллакх-обздингаллин бух тIехь кхетош-кхиор. Оцу декъехь бечу балхо дуккха а кегийрхой зуламечу некьа ца бовлийтина. Интеллигенцин векалша а, Iеламнаха а цьаьна бечу балхо адамашлахь барт чIагIбина, Нохчийчоьхь граждански юкьаралла вовшахтоьхна, хIора дийнахь НР-н куьйгалхочо Р.А. Кадыровс и мехала гIуллакхаш шен тидамехь латторна. Цундела ду тахана нохчийн кьам шен герб, гимн, байракх йолуш, билгалдаьхначу дозанашца мохк а болуш, ткъех шо хьалха цьа а хIума а доцуш диссаран зил тIе кхаьчна хилла долу, шен Даймаккахь маьрша дехаш.

ШАЙХИЕВ Іалвади

Дахаре некъ

*Советски Союзан Турпалхочунна
Бейбулатов Ирбайханна*

Лендоцчу теглане
Гулч таса
Атта
Цахиларх тешара.
И дарж а дацара
Цо шена лобхург.
Мохк ирсе бахийта,
Халкъе зовкх хъегийта,
Сатоссуш
Це-теман ара
Хлоьттинче
Ша цийца кхелинчу
Байракхца цен,
Шен деган ницкъ а,
Безаман алу,
Шен вахар,
Шен са луш,
Кхайкхабеш эцаре цет,
Цхъаь вожа везара
(Тамна-м цхъаверг
Шен арахь Илла а оьший).
И цхъаннах кхетара:
Хабара Южаллах чекх буй
Дахаре некъ.

Сайн хьоме йоІ санна,
Ерриг планета,
Кара а эцна цкъа,
Хъаьгна ву хъаста.
Делахь а собар до,
Цунах къахета, –
Мас чов ю ерзаза? –
Кхоьру уьш яста.

Трептов-паркехь

Кладвелла хир ву и Салти,
Схъаэца цуьнгара йоІ.
Шайн нанойн, дегнашца хъастий,
Кховдаде цунна шайн дог.

Мас бляьсте гуьйрено зарзйи!
Де макхдеш, листи и дохк!
...Кладвелла хир ву и Салти,
Схъаэца цуьнгара йоІ!

Ма къахкаейша Іуьйре!

Іуьйре гьаьтти,
Олхазарх дашо тёмаш –
Маьлхан зьаьнарш хобцуш,
Жил-Іаламна

хьокхуш

ховха ка,

Деший хьорсуш,
Иза башха хьостуш,
Йоьлуш,
Екаш,
 маршаллица
НеI-кор туйхи сан.

Дуьхьалволу
 и ца кьахко,
Кьайладокхий,
 гIенах гина
Ирча туйра,
Маьлхан Гуьйрех дуцуш башха
Сайн ойланийн тай.
...Ирсе ву со

 ирсан мехкан
 ирсе Гуьйре муьйлуш,
Сенчу стиглах
 кийра
 Iабош сайн.

Амма сурт хIуьтту:
ХIордал диэхва,
Чов язьелла,
Гуьйре керчаш,
Сан Гуьйренан

 йишин
 Iийжаш чов.
Сел исбаьхьчу,
 хазчу Гуьйрех
 хIунда кхетац?

Сел комаьрша
 йолчу цуьнгахь
 хIун ца тов?

ХIунда Iамац
 уьш Гуьйренан
 комаьршаллех кхета?

ХIунда Iамац
 иштта
 комаьрша хила?

...Йоккха стаг- ма
 тийжаш,
 ша-шех лета...

ХIунда хьовсац
 цунна
 хIун хилла?

Повтга, адмаш!
 Ларьян
 маьлхан Гуьйре!

Пемаш тIехь
 шайн дегнийн
 лаккха айъа и!

Кхайкхамбейша
 массаьрга а
 Гуьйре!

Йоьлуш,
Екаш,
Яхийтиша и!

ДIатасаза кехат

Уралан мехаш ду цIийзаш,
Дарц хьийзош,
БIаьрг беллалац.
БIарзьелла акха хьун тийжош,
Кхин синтем шайна лахац.

Гаьнгалих – зIенаш тIехь кхазош –
ТулгIдаьлла техка дуьне.
Iаьткьина чилла, наб хьагIош,
ДIатеян и гIерта-те?

Ткьа суна-м дагахь хьоме
Сан лаьмнийн кIажара юрт.
Цигахь а, дарц дуьйлуш шовкье,
Кьу-берзан буйса хир ю.

Корехь Iаш кьоьжа сан нана,
Набаран суй кхин ца беш,
Пазаташ юцуш, ша цьхан соь
Сатассалц кехат яз деш:

«Муха ду Эскарехь, кIетиг?
Шийла дац Нохчийчохь Iа.
Дарцаш а наггахь ца Iеткьа,
Дечигна гIайгIа яц цкьа.

Кечам бан хаьа хьан дена:
ТIеозна, тоьал ю йол.
Вайн жийно кхо Iахар беьна, –
Бетташ ду тхо-м цьхацца лол.

Хьан доттагI Iела а, вогIий,
Кест-кеста хуьлу вайгахь.

Хьоъ хоттий, гIуллакх дой, волий,
Вьоду и суна кертахь.

Вуьззина кьонах ву!
Кхетац
Ахь цуьнга хIунда яздац,
Хьайгара хьал дуьйцуш кехат,
Я моьтту цо сагатдац?

Дьоху хьоъ: шелонах ларло, –
Ткъа, лаахь, сан кост ду и.
Каранаш дIатесна хьалхо,
Пазаташ йина ели.

Варийлахь, хIорш лелаелахь,
Шун цигахь чилла ма юй...» –
Хаба и кехат хьан эццехь,
Ца тосуш соь дуьсур дуй.

Ахь дахар, хьуо санна, зийна,
Кхолламан тIелетарш ловш.
Тхо ялх бер кхетош-кхийина,
Дешарна хан ца карош.

Делахь, доцуш цхьан хIилла,
Дог кхуьуш, ас дийши и.
Iетккъашехь гонах Iа-чилла,
Цо, ницкъ луш, хьан кIант вохви.

Нийсархошка

Ойла акха яьлла алий,
Акха ойла даг чу йиссош,
Урх ма тийса челахьваьлла,
КIентан амалш кьарьян гIерташ.
ВогIу лаьттан букь тIехь шога,
Бергийн лараш – хьаьркаш хIиттош,
Маьлхан ало Iаббалц мийлла,
ЦIеран секхаш гонах кхерстош.

Дорцан мерзаш – деган аьзнаш,
Iаьнан чиллах дорий, тоьгуш,
ВогIуш ву со иллийн цIергахь,
Кьона дог сайн дага Iамош,
Хууш вац со маццалц лелар.
Хьаьдда-ведда сайн некь лобхуш,
Иллийн зIийдаг, зезаг хилла,
Бай тIехь яьлалц дуьне кьагош.

...Ойла акха яьлла алий,
Акха ойла даг чу йиссош,
Урх ма тийса челахьваьлла,
КIентан амалш кьарьян гIерташ.
Даймохк беза!
Вайнах беза!
Иллийн алу даг чохь гIиттош,
Бехк ма билла, шайга безам
Ца балхорна, хьаьдда лелаш.

КIезиг бац турпалхой
цIерш ерш,
цIерш йоцурш,
ЦIерш йоцчу лакхешкахь
дахарш дIаделла.

Ткъа хастам!
Сий-тIалам,
иллешкахь боруш,
ТIаьхарчу
тIаьхьешна
белла.

Дахаран
некъаш
дац
атта,

Къонахчо
хаържинехъ уш.
Вожча а,
зезагца гIатта
Дпаоху
ша-шен а зуйш.

Дпаоху
текъа ца текъаш,
Оьмаран
сийлалле.
Атта дац
дахаран
некъаш, –
Къонаха,
сий ойбий,
ле.

ХIан-хIа!
Нагахъ и
вайн даг чохъ
вахахъ,
Нагахъ и
сийлаллин
цIе хилла вагахъ,
Мокхаза тIулг цуьнан
чуртана агахъ,
Къонахчун хьуьнарш вай
иллешца кхалахъ,
Къонаха
велла ма ала!

Дийначел
дийна
и лара!
Буьрсачу кьийсамехъ
кIентий бахчийна,
Хастам бу
Турпалаллина!

Тхан интервью

Къоман мотт бицбинчо – къам дийна

– *Яздархочо къомана нийса некъ хъеха йиш юй аьлла хетий хъуна?*

– Художник – экономист, юрист я политик вац. Къам муха деха гайта хаар бен, и къам даха деза некъ гайта цхъанна а художникана а ца хиъна. Художникана – массарначул хъалха – къоман галдаьлларг, айпе дерг го, и айпе хУма дІадаккха лууш къам а, Іедал а хилчахъана.

– *Яздархо юкъараллин стаг хила веза аьлла хетий хъуна? Юкъаралло новкъарло-м ца йо кхоллараллина?*

– Ша къам дуй а, ша къам хІунда ду а хууш, шен мотт а, шен Іадат а лардеш, шен дикачу кхиамех дозалла долчу къоман векал хьо велахъ, хъуна публични, юкъараллин стаг цахилар гІолехъ а, пайдехъ а ду, хІунда аьлча шен мах хууш долу къам хъан балхе хьоьжу, ахъ динчуьнга, дитинчуьнга, хьоьга ца хьоьжу, хъан сибате. Хьо юкъараллин стаг хиларо ахъ динчун мах лахбо, хъан белхан тидам а бовш. Хьох шоумен хуьлу тІаккха.

– *Хъан дийцарш дешархошна товр ду я дац, аьлла, ойла хуьлий хъан?*

– Сюзен Зонтага ма-аллара, сецна лаьтгачу сахъто а ма гойту дийнахъ шозза нийса хан... Цхъацца хІумнаш-м хила мега сан а, ши-кхо могІа хилла а, цул сов, ас цкъа а дешархочун ойлаеш цхъа дийцар а ца яздина, сайна дийца луьург бен.

– *Зудчуьн, боьриачу стеган кхоччуш васт кхулу ахъ хъайн произведенешкахъ шайн баишачу амалища. Дахаре диллича, зудчуьн, стеган муьлха амалиш тов хъуна?*

– Уьш бен-бен адамаш ду, соьга хаьттича, адамаш боху юкъара цхъа цІе а йолуш. Стаг, зудий цхъатера хила йиш а яц я цхъатера а дан а дац. Зударех тера лела боьрша стаг цкъа а къонахчух тера хеттий хъуна, зудчух тера бен?

Зудчуьнгахъ, кІен буьртигехъ санна, дахаран юьхъ, синхаамаш, синъаьхналла, безамаш, экамалла хила еза. Зуда – хинтІадам бу, бІаьстенан зІийдиг, маьлхан зІаьнар. Къонахчуьнца – декхар, жопаллий хила догІу, кху дуьнен чохъ Дала кхобллинчу массо а хІуманаш жопалла. Къонаха, уггар а хъалха, терза ду,

бустамаш узу терза. Зудчуън декхар – зуда хилар, зуда – езар, зуда – нана, декхначу дийнан ИндагI санна, хъан синкхача хилар, сатийсаман бIарлагIа...

Суна зудчуънгахь къонаха ган ца лаба – суна зударий бега лаба, суо къонаха а волуш. Зуда – бераллера ца долу доккха хилла бер ду, къонаха – жималла лoъху воккха стаг.

– Къам кхиарехь литературо хIун меттиг дIалоцу?

– Къам хиларан билгало – культура хилар ду, цу юкъа литература а, искусство а – дерриг а догIу.

Литература – къоман иэс а, мотт а, Iадат а, мохк а бу-кх, цу къоман селхане а, тахане а, кхане а. Литература – истори ю. Къоман истори – шен къоман векалша язъян а еза, хъан къоман мотт буйцучу наха а ца язъеш.

– Кхечу къаьмнийн художник санна, нохчийн яздархо маьрша хила йиш яц цъацадолчу декхарех, гергарлонийн, дика-вонехь хила везар, масане ду уьш...

– Суо резавоцчу нехан тойне я воне-дикане со хIуттуш а вац, вуьшта, сайна а, суо а мегачу нехан кергашка-м кхочу со. Художникана уггар а оьшу, ца хилча йиш йоцу, цуьнан уггар а деза хьал – хан ю. И хан дахаран хIуьмалгаша йойуш а ю.

Амма, нагахь, хьо бакъволу художник велахь, хуна хъайн похIмал деза цъа а хIума а дац, хьо сацо а дац хIумма а, цъа Южалла йоцург. Хуна цъа а – цъаба а вац, хъайгахь кхехка кхоллараллин шовкъ йоцург. Къелла лалуш воццух яздархо а хир вац.

– Вайн яздархойх, поэтех Iолехь хьалха хилларш хетта хуна я хIинца, шун моIарехь берш?

– ХIора а шен заманна Iолехь ву. Царех тоьлларг – кхечу замане а волу. Делахь а, говзаллийца, хааршца, дашна тIехь къахьегарца сайн заманхой сайна гергахь Iолехь лору ас дIабаханчарел, церан сий – боцчеран – ша долччохь лакхара дуй а хууш. Суна Абдулаев Лечий, Бисултанов Аптий, Ахмадов Мусай, Яхьяев Хьасамбий сайн лерсина Iолехь поэташ а, прозаикаш а хета. Тхо дерриш а баккхийчех Iемаш схьадаьхкина а ду.

– Хьюо дуьхьара-м ца хета хуна хъайн заманхой хестош?

– Со уьш хестош вац... шен заманан художникаш а ца буйцуш, бийца хьакъберш боллушехь, хьалххехь белла дIабевлларш я дуккха а шел баккхийниш хестош волу йозанча хьагI йолуш стаг ву, художник а воцуш, хIунда аьлча шен заманехь дикалла вийца кхо-виь яздархо я поэт воцуш, ткъа, ткъе итт шераш дIа ца доьду цъанна а къоман. Со-м хьаьгна ву, хьаба а цъамма, цъа дика хIума язъяре сатуьйсуш, ши-кхо моIа карийча а, воккха а веш.

– Уггар а хуна дика хетта, ахь хIинца сатийсамца дагалoьцу зама маца хилла хъан дахарехь?

– Ткъолгачу бешеран кхузткъе итталгачуй, девзткъалгачуй шерашкахъ Нохчийчохъ ваххал ирс хилла сан. Уьш вайн къоман культурина уггаре кхиаме даьхкина шераш дара вайна евзачу исторехъ. Цу хенахъ нохчий – нохчий бара, кегий нах а бара дика кегий нах, вайн дай а бара цѐна, жухаргаш а йоцуш. ХIара зама вайн къоман чаккхенан юьхъ ма хилахъара, бохуш, саготта ву со чIогIа, кху цхъаболчу нахера дIадаьллачу гIиллакхе, церан саьхъаралле, цабузаре, хъарамчу хьолана хъерабовларе хъаьжча.

ХIара тайпа – гIиллакх, лерам дIабаьлла зама еъна а яц нохчашна цкъа а, Казахстанехъ мацалла леш а. Заманан плагиат санна, остъяьлла зама ю-кх хIара, кху заманах терра адамаш а ду – деса, саьхъара, меца, маьтгаза.

Тахана, вайн къам санна, вовшашца лерам боцуш къаьмнаш ду моьттуш а вац со Кавказехъ. Вай вовшийн кхеро гIерташ, эшо гIерташ, вовшашка къурд алийта гIерташ, хьийза.

– Кху дахарехъ хьо мила вара, ахъ хIун дина, хIун дитина, аьлла, хета хьуна?

И къоламаш-м хьекхна ас... вуьшта, нах санна, дIалелла-кх со а, кху сайн махкахъ рицкъ ца даккхалуш, Сибрехула дIасауьдуш, кхечанхъа хьодуш, тIаьххье а, алапах тешна, дIа къан а луш...

– Хьо хьайн заманахъ нисвелла аьлла, хетий хьуна?

– Зама а, мохк а бен а дац стагана, цу махкара къам бен, цу къоман Iадат а. Ас суо дIаяханчу заманашкахъ ваьхна хуьлуьйтур вара тахана, цу хенахъ хиллачу нохчийн къомаца. Сан къам – Казахстанера цIадирзинчу чкъураца дIадаьлла, сан да кхелхинчу дийнахъ шен тIаьххъара векал а леш. ХIара кхин къам ду, суна ца девза, ца гина къам... суо вокзалехъ, цIерпоштана тIера охъаваьлла некъахо волуш санна хета суна кхузахъ хIинца, суо мича кхаьчна ца хууш, ойла йоьхна, дIасахьоьжжуш волу. Кху хиллачу бохамаша – керла кхетам бала безачохъ – шен хиллачу кхетамах а даьккхина хIара къам, тахана-тховса дуьнен чу даьлча санна, шена хилларг а я хиндерг а ца гуш. Оцу дIадаханчу вайн дайн чкъураца, наха, бу аьлла, мах хадийна дика къонахий бара хIетахъ, кху мехкан Iуй, латта санна тешаме а болуш, шайн эхъ – терза долу нах. ХIинца болчу нехан иэъях – кхаь-кхало хилла(хьал-даьхни. А.З).

– Къоман Iуй, бохури, муьли бу хьан?

Къомана юкъехъ хила еза нийсой, Iадат, гIиллакхаш а лардеш, къоман са а, Iер-дахар а метгалатгорш бу-кх къоман Iуй, уьш бакъболчу Iеламнахах, хьекъалечу къонахех лаьтташ а бу.

– Яздархочунна яздан хIумнаш мичара карадо – ша кхуллу цо уьш я гонахарчу дахарх болчу тидамаша ло?

Дерриг а дахарой а, ойланаша сурткхолларой луш ду, коьрто хьуна хIун-муьлха оьшу, къеста а деш. Хьуна зиьделларг – хьан жималла – чекхдолуш

зама йогӀу, хъан кхоллараллин гӀу яссалуш. Хъуна тӀаккха кхин цана оьшу, кхин охана. Цатоьарг дахаро ло, хъан тидамаша, нехан амалша а. Къоман дахарехь ткъа шеран замано а ма дохьу керла хӀума, шех дийнна романах язьялла. Яздархочо шен заманан сибат дита деза, ма-дарра долчу бакъдолчуьнца, йогӀу-йогӀучу заманна «правильни» яздархо хила гӀерташ, харцбакъдерш а ца кхуллуш. Хьо мелла а «неправильни» яздархо вацахь – хьо хъайна ву моттуйтург аьттехь а вац, художник-м, муххале а. «Правильни» олучу наха цхьа а бӀаьрла хӀума дина ца гина суна цкъа а, я мискъалзарратал цара доьналла гайтина а, хабарца чекхбийлар бен. Къаьсттина, интеллигенци бохучу, вузан дипломаш долчу боьршачу цӀерех хуьлуш бу и «правильни» нах, шина шайна стагана дан дика а, я гӀо а доцуш, я хилча а, дийр а доцуш, хабарца къонахий а, патриоташ а болуш, комаьрсонах шайца зирх боцчу куйнан бакъонех хуьлуш.

– Нохчийн литература кхоллаелла мел хан ю, аьлла хета хъуна?

– Нохчийн къомо бусалба дин тӀеэцарца доладелла йоза, даьржина лелла нохчийн къам юхаметтахӀутгуш, йозанца – ши могӀа бен бацахь а – литература а йолало. Кхо-дий бӀешо хӀетте а ду нохчийн литературин, Ӏеламнаха Ӏарбойн графикца нохчийн маттахь дӀаяздинчу шайн жайнашца, дикачу къамелашца, тидамашца. Ас тахана – жимчохь иштта ца хеттехь а – дуьненан литературица нийсса а лору нохчийн литература шен кхиамашца, цхьайолчу яздархойн цӀерашца а: МамакаевӀар, Сулейманов, Айдамиров, Гадаев, Окуев, кхузткъалгӀачу шерашкахь юкъавеьна ши-кхо поэт, хӀинца волу Абдулаев Лечий, Ахмадов Мусай, Бисултанов Аптий, Яхъев Хъасамби а цхьаьна. Нохчийн литературин эзар шо а ду-кх цу цӀерашца, вайн къам шех дешаш а, шен кхиамех доккхадеш а къам делахь. Суна гӀеххьачул дуьненан литература а, дуьненан яздархой а бевза, сан цаьрца боккха лерам а бу. Дуьненан яздархойн меха болу хъайн къоман яздархой ахь а ларахь, кхечара санна.

– Яздархо санна, хъайна реза хиллий хьо?

– Яздархо шена мостагӀа хила веза, доттагӀ а воцуш, шен а, шен йозанийн а мостагӀа, шех ца тешаш: «Хъенехей, Минехей хъажа! Хьо мила ву кхузахь? Ахь дина хӀун ду?», – бохуш, ша чехош, йохье вохуш.

– ХӀокху дерриг а дуьнено вуьйцуш ву-кх Кафка, цуьнан романах-притчах бахъана долуш. Вайн цхьана яздархочо элира-кх: «Вся мировая литература не стоит одной цитаты Кафки», – аьлла.

– Кафкас тидам бина цхьацца хӀумнаш суна а тов, кегийчу хиламех – чиновникаша нах, хан йойуш, хьийзабарх, шайна тӀе ца кхочуйтуш, рогӀехь латтабарх – цо йина яккхий романах. Кафкин гениальность, нагахь иза елахь – цу кӀезга-мезгачу хӀумнех – дешархочунна ша кӀорда ца войтуш, роман язьян хаар ду. Цуьнан романах дахар а ду, вай дехаш, вайна гушдолу дахар. Амма гениальни романах кхиниш ю: «Война и мир», «Дон Кихот», «Братья Карамазовы», «Тихий Дон», «Моби Дик», «Улисс», кхин дуккха а. Малхбузехь а, Европехь а литературах а, телевиденех а хьакхабеллачех дуккохберш цхьана къомах бу, и гӀовгӀа – маьӀ-маьӀпера гӀалх-гӀилх деш – цара йоккхуш а ю,

зорбанан а, радион а, телевиденин а гирсаш шайн карахь хиларе терра. Вайн яздархочо аьлла бохург – иза литература цаевзачу стеган кьамел ду. Кафка – дуккхачех цхьаь бен вац, кӀеззигчех цхьаь воцуш.

– Тахана, хӀокху шерашкахь, нохчийн литературин хьал муха го хьуна?

– Хинца санна, маттах – деза-десачу дешнех еза моттаргӀа йина хьал суна гина а дац... маттах лаьтташ ма ю литература а.

Кегийчу нахана юкьехь суна сайн дешархо ца го ткьа шо сов зама ю я вузашкахь литература хӀун ю а хууш, и евзаш, студенташ гуттаренна а дӀакхеттал литература йийца хууш литератораш бу моьттуш а вац со, яздархочо язйина произведени меженашка йоккхуш, иза дешархочун даг чу йилла, йовзийта, цуьнан литературе безам кхоллабалийта хууш. Ишколашна кечийна нохчийн литературин учебникаш гина суна. Декъаза хьал ду цу тӀехь дерг. И учебникаш литература евзачу нахе кечъйта еза – яздархошка, критикашка я ишколашкахь нохчийн литература хьобхучу хьехархошка.

– «Орга» журналехь поэзехь а, прозехь а зорбане юьйлуш духа произведениш ю. Говзаллин агӀор хӀун мах хадор бара ахь церан?

Стихашкахь поэзи яц, прозехь, иза дика ян гӀерташ, хьегна къа а ца го суна. Ша яздан волавалале, нохчийн маттахь ара мел яьлла киншка еша еза цкъа хьалха, тӀаккха царех дика-вон къасто Ӏама а веза. Шен мотт кӀаргбан беца, шорбан. Цул тӀаьхьа дуьненахь бу аьлла болу яздархой беша беца, къаьсттина классикаш, пачхьалкх а, къам а бен а доцуш. Ша-шен критик кхио веза шех.

– Стихашкахь поэзи яц, элира-кх ахь. Масал даладехьа поэзи йолчу стихийн, моӀанаш даладехьа, дешархо кхето. Поэзи хӀун ю, муха кхоллалуш ю дийцахьа.

– Ас дӀа-м дуьйцуш ду хьуна:

Орга дӀакерчара саьрмаках терра,
Ойлане баьллачохь сецнера лам.
ДӀо-о стиглахь ижунах хьерчара куьйра,
Буйдачу диллах цо бохура чам... (Сулейманов Ахьмад)

Буйса хаза. Буйса тийна.
Седа боду стиглахь раз.
Хьо со воцуш муха Ӏийна,
Ши бӀаьрг Ӏаьржа сан Кавказ?

Гезган машош, гезган машош
Ловзу, лепа хӀаваэьхь,
Массо меттехь, деши кхачош,

Можа гуьйре хьийзарехь...

Гар, цагар – и бен ца хеташ,
Пайдабоццу забарш еш,
Лийли атта дуьхьалкхеташ,
Лийли атта тергалъеш...

Дпаге хьайна!
Дпаге, марша Гайла!
Хаза суьйре лести маьрклаже.
Хийла йин ас
Хьоьца мерза ойла,
Иштта меллаша, эсала дӀахьожий...
(Гацаев СаьИд).

Мичахь ю хьо, мичахь ю хьо хӀинца,
Маццахлера сох цецӀийлла йоӀ,
Мичахь кхачий сан сийлаллин рицкъа,
Мичахь тий сан деган йилбаз-мохь!

Туйтеш дуьйхи, жовхӀарш даха Гана,
Со сьхагулван хьо-ма ца хили.
Сох цецӀийлла хьо йицӀелчахьана,
Со дуьне цецдаха вицвели... (Абдулаев Леча)

Велххал, веллал, хьераваллал,
Техка мохехь гу тӀехь талл... (Ахмадов Муса)

Ас хьан чӀабанах гӀайгӀа юцур ю,
КӀайчу говрана туьйра дуьйцур ду... (Бисултанов Апти)

Декахьа, чӀоб, кхин цкъа а декахьа,
Ков доцу маьрклаже Гадош... (Байхаджиев Зайнди)

И лакхахьара моӀганаш поэзи хӀунда ю хуург кхетар ву ас бохучух – поэзи а,
стихаш а вовшех муха къаьста.

*– ТкъолгӀачу бӀешарахь нохчийн къомо лайначу баланех уггар а хьуна
ГӀаьткъаш муьлха бала бу?*

– Уьш дуккха а бу, массо а ГӀаьткъаш а бу.
Хьалхара бала – къам махках даккхар бу. Къам цӀера даккхаро – эзарнаш

шерашкахъ къомо шен Іадатца дІахІотгийн хилла дахаран низам дохийна, ерриг а – синан а, Іер-дахаран, бахаман – культура йохош, эзарнашкахъ нах а белла, цхьаберж гуттаренна арахъ а буьсуш.

Кху шина тІамо – наха дуьйцучу терахьашка хьаьжча – кхо бІе эзар гергга стаг вийна, доь доцуш а вайна, бІе эзар сов я цхьа бІе ахбІе эзар Европан пачхьалкхашка дІа а бахана. Ерриг аьлла, материальни культура а йохийна оцу шина тІамо: библиотекаш ягийна, заводаш, фабрикаш аьтта дІаяьхна, адам къийдина, рицкъ даккха белхан меттигаш а йоцуш. Церадахаро а, оцу шина тІамо а биначул, аьлла, боккха бохам, Казахстанера цІадирзина къам шайн лаьмнашка даха хьала цадахийтар а бу. Шайн цІа цаберзийтинчу ламароща – ламаройн мотт дІабаккхина, меттигийн топоними яйна, амал гІельбелла, Іер-дахаран дукха хІумнаш дицдина. Цул сов, лаьмнаша даьттанций, нехчанций, жижигций, картолашций, тІергІаций кхобуш хилла долу нохчийн къам тахана, шайн алапа а, пенци а кхечу мехкашка охьадуьллуш а ду. ХІокху шина тІамо ши бІе гергга жима кІотар охьяьккхина лаьмнашкара, гІазкхийн эскарша тІе бомбанаш етгаш, ницкъаш беш, бойуш, чулелхаш, нах цигахъ кхин Іен а ца буьтуш. Эскарро лаьмнаш герзан хІазарна юкьаІоьвдина тахана, къаьсттина тхан мохк – Хилдехьа а, Маьлхиста а, МІайста а, цунах погранични зона еш, гуьржийн дозанал сехьа ткьа, ткье итт, чаккхарма лахахъ, лаьмнех пропускной режим йина, нах буса а, дийнахъ а бахар-бахкарна маьрша а боцуш. Маршо йоцчохъ Іер-дахар ца нисло нехан. Ламанца нахана баха аьтто бан безара, цига некъаш а, ток а, газ а, ишколаш а йохкуш. И лаьмнаш, вай иштта Іахъ, вайх довла мегаш а ду. Нахехъ тахана таро яц, харц-бакъ цигахъ дахар дІадо ло.

– Цхьана низамехъ, Конституцехъ а воцуш, ваха йиш юй муьлхха а стаг а, художник а?

– Ша-шен Іедал а, ша-шен закон а доцуш волчу стагана оьшуш ду Іедал а, конституци а. Сан Конституци – со суо ву, сан дайша суна битина некъ, сан Іедал – сан эхъ а долуш.

Цхьана низамца я цхьана Іадатца ца дехаш, ша-шел тола гІерта къам, гуттар а шеца девнехъ хуьлуш ду, вовшел тоьллий, эшний бен, Іан ца хууш. И тайпа къам, кхечу къоман векалша – цу къомах дІа а оьй – хІилланца карадерзадо, цу къоман истори а, мотт а, дахнарг а, деьнарг а толлурш уьш бен а боцуш, царх тІаьххье а – цхьана тайпана тІеязлой – цу къоман дай а хуьлуш, Іаьмеркахъ а, кхечу яккхийчу пачхьалкхашкахъ а иза цІенна гуш ду.

– Нохчий Европе дІаэхарх хІун эра дара ахъ?

Кхиьна ваьлла жима стаг цига деша вахар-м дика дара, амма дийнна доьзалш дІаэхар – боккха эшам бу къомана а, царна шайна а.

Кегийчех наггахъ стаг бен юхавоьрзур вац я юхабаьккинчарна шайна меттиг а карор яц кхузахъ – уьш кхечу культурехъ хир бу, уьш бухарчаьрца ларалур бац: нохчий вовшашца лерам боцуш къам ду рицкъ лахарехъ. Сан дехар хир дара нохчашка, цІахъ совца, аьлла. Шу дІаэхарх терра, кхин нах кху махка чу оьхур бу шуна, аша йитина меттигаш дІа а лобцуш. Дохкодевр ду шу, шайн доьзалех хьобьгур ду шу, шайн доьзалш ма хербе кху махках, церан хьекьал цахиларх,

шу дай-наной ма ду. «Тихое выселение» хуьлуш ма лавтта кху махкахь, иштта «бесшумное заселени» а йолуш. Юхахьовса цкъа, ойлае, кхета, ма бита шайн Даймохк!

– Дахарехь, авлча а, хьайн вахарехь хIун ца тоьъна хьуна?

– Суо дуьнен чу ваьлча дуьйна схьа маршо ца тоьъна-кх суна, Iедалера а, пачхьалкхера а хила еза Iер-дахаран, вахар-варан маршо я хьайн хуьнарца хьанала рицкъ даккха маршо а. Сан тахана кхузткъе масех шо а ду – со йистте дIакхьачна, сатийсамашца иштта дIа къан а луш. Сан дай а, церан дай а, ворхIе да а велла иштта.

– Шайн а, шайл тIавьха тIебогIучу яздархойн а, поэтийн а хIун декхар хиэта хьуна?

– Мотт, мотт, юха а мотт! Вайн чохьбарчу мостагIашна хIуьттаренна, хIара дуьне нохчийн маттахь лен даккха деза, дуьненан массо а хIуманан нохчийн маттахь цIе туйлуш, дуьненна ша нохчийн маттехула довзийта.

– Хьуо резаволуш, хьуна дукхазаш муьлхха повесть я дийцар ду хьан?

– ХIора яздархочуьнца шен-шен «Ромео и Джульетта» а, шен «Дон Кихот» а, шен «Песнь песней» а еха. Чингиз Айтматовн «Ромео и Джульетта» цуьнан «Джамия» ю, Бадиевн шен «Бешто» санна, Сулейманов Ахьмадан «Песнь Песней» цуьнан «Iеса поэмин» цхьайолу кийсигаш а йолуш... Со хIинца а тIавьхьара дош яздаза ву, хьан хаттарна жоп дала я сайн йозанех иштта тешна а вац.

– Теманаш яккхий а, кегий а хуьлу. Царах яста хала муьлханиг хилла хьуна?

– Йоккха тема, ша йоккха хиларе терра йоккха юьсу, ша йолчул кхин йоккха а ца хуьлуш. Жима тема, ахь йоккхайича, йоккхачул а йоккха нисло. ХIумма а доцчух, дуьненнал хIума дало – жимачух хилла доккха хIума доккхачул доккха а хета.

Цу жимачух, кIеззигчух, доккха хIума дан гIортар а ю-кх яздархочуьн Iалашонех цхьа Iалашо, ша уггар а коьрта яцахь.

– Тахана вайн къоман интеллигенцин чкъор кхиьна авлла хетий хьуна?

– Суна, интеллигент бохург, къонаха бохург ду. Сайна къонахий хетта интеллигенташ бевзина суна: Ошаев Халид, Сулейманов Ахьмад, Чокаев Кати, Айдамиров Абузар, Яндаров Андарбек, Итаев ВахIид, Вагапов Якъуб, Дадашев Райком, Музаев Мохьмад, вуьйш буьйцуш а хезнера: Асланбек Шарипов, Эльдарханов Таштамар, Мамакаев Мохьмад, Авторханов Iабдурахьман, Гайрбеков Муслим. Шен доьзалца нийсса къам дезаш воцу интеллигент – къонаха вац, къоман бала синна чIогIох Iавткъаш воцург, къам доьзалех лавттий а хууш, къоман сийдендолу доьзал цакхиошверг. Тахана санна, дукхаллехь еса интеллигенци суна дагадан хилла а яц Нохчийчохь.

– Заманца нах хийцалуш хуьлу, хьайн хиллачу накъостаица муха чекхваьлла хьо, цхьаьнца а гергарло хадийний ахь, бахъанаиш а хаа луур дара?

– Сан цхьаболу накъостий дийна бу тахана, дукхохберш дАкхелхина... оцу бисинчаьрга хатгахь, цара эр ду хьобга... «Я изменял женщинам, но никогда друзьям», – аьлла цкъа Назыма Хикмета. Сайн накъостий ларбан-м гИртина со гуттар а, ларбан мах боцурш а тЕхь, церан маттах ларлуш, цара даржо долу харцмоттаэладита ца дезаш: жималлехь вовшийн чохь йиьначу сискало декхарла во хьо, дика а, вон а ца къестош, массаьрца а дАчекхвала.

– Ахь муха яздо – дийнна агIонаш, цкъа охьахиьча, кхин хьала а ца гIоттуш, я цхьацца-шииша агIо язъеш, дийнахь?

– Ас цхьацца дош хоьржуш, яздо, цхьацца предложени лобхуш, ши-кхо предложени нисъан гIерташ, сахьташ а, денош а дойуш, тIаккха цу кхаа предложеница йогIуш йолу кхин предложени хоьржуш, цунна оьшу дешнаш толлуш.

Суна дешнийн декар, хазар, дешан иралла, цуьнан чам, бос, цу дашо оьхьу сурт коьрта ду – цхьана дашо бохьу хилам, цо кхуллу васт. Дош, бер санна, хьеста деза, наггахь човха а деш.

Бен-бенчу дешнаша цхьаьнакхетча кхуллу исбаьхьалла еза суна, шайн декарехь цара лобкху мукъам. Суна доцца дуккха а ала лаьа шина-кхаа предложенехь, итт агIон тIехь цIе ца лета буюькьа кIур а ца баржош.

– Масал даладехьа...

– Масала: «Гуйре яра. Де а дара декхна. Дитгашна тIера гIаш а оьгура». Сан – авторан – кхин гIуллакх дац цу гуйренах дийца я цунна гонахьарчух яздан а, дийцаран хилам дIаболийчахьана волу со кхин дIа, цхьа IалагIожа кегорца, дешархочунна суо кIорда а ца войтуш. Доцчачу дийцарехь – цхьаь вукхо сих-сиха хуьйцуш – дуккха а хиламаш хила беза, дешархо кIад а ца веш, цунна шеца хилларг хIун ду ца хоуьйтуш, иза хьан дийцаран тIаьхьарчу тIадамна тIевало. Йоза – архитектура ю, хьан гIишло нехачух къаьсташ а хила еза.

– Хьан дийцарикахь лирика алсам йолуш меттигаш нисло. Поэзехь хьую зен ойла хиллий хьан цкъа а?

– Поэзий, мукъамаш – Дала цхьа къаьсттина похIма деллачу сица бен хила йиш йоцу хазна ю. Стихаш язъярх поэт ца хуьлу, поэт – са стихаш дерг ву, дешан мукъам синкхача берг. Суна ца делла Дала и совгIат. Уггар а тоьллачарех цхьаь ца хилча, юккъерачех гIолехьверг хила стихаш язъян ца оьшу цхьамма а. Ас цкъа а сайн цIарах нахала яха стихаш ца языйна.

– Шел тIаьхьа дуьсу долчу шен йозанийн ойлайой яздархочо?

– Ша лоруш, мелла а шех тешаш волу яздархо цхьа а хир вац хьан хаттаран ойла ца еш. Делахь а, адамийн чкъураш хийцадаларе терра, цу чкъурашца

къоман мехаллаш а, культура а хийцаялаза ца юьсу. Цу хийцамашца къам а хийцало. Ткъолгачу бѐшеран шовзткъе доьалгачу шарахь цѐрадаьккхина хилла къаммий, таханлера чкъоррий бен-бен ши къам ду, хьалха хилла къам гѐлехь а долуш. Ши бѐе я кхо бѐе шо даьлча, тахана болчу яздархойх цхьа а ца виса мега дуьнен чохь наха вьошуш, я цхьаь, шиь виса там а бу, тахана вай лоруш волу Сервантес а, Шекспир а санна. Сан, бакъдерг аьлча, и яккхий ойланаш яц, сан сатийсам – мотт бу, нохчийн мотт, цу меттан ъмар яхьан болчу лаамца язьян гѐртар а.

Ма-дарра нийса дерг дийчича – ас юха а суо вуьйцу, – яздар – шена дезарг а, цадезарг а шен йозанехь гайтар ду, дешархочуьн ойланехь бакъдолчуьн сурт хѐгтол долу дахаран бакъдерг гайтар.

– Кегийчу нахана юккъехь хьуна хьайн дешархо ца го ткьа шо хан ю, элир-кх ахь. Иза стенца доьзна хета хьуна?

– Вайн дайша, гѐмца дуьхьало а ца еш, къам паччахьан ѐдална карадахийтина хиллехь, вай таханлера къам а долуш, дисина хир дацара – хѐллакьхилла хир дара, гѐзкхишца дѐа а ийна. Цѐрадахарх ца телхаш, юхадирзина къам, цабезамой, бекхамой, шена йинчу харцоной ира-каралаттийна.

Хѐнца ши гѐм хилла, вайн цхьа а бехк а боцуш, Росси граждански гѐмакх хьалхаяккха политикаша даьхна гѐмаш. Россин маьданаш шайн кара а дерзийна, эскарш вайна кочатуьйсущ, шайна кхин дѐа а яа Росси пачхьалкх йита. Кхузза а, доьазза а – хьалха а, гѐаьхьа а хиллачу гѐмашна, цѐрадахарна – вай бехке а до россин хаамийн гѐрсаша, кху вайн чохь ѐаш долу вай. Вайн ѐадатна, амална, вайн шехаллин гѐра – идентичность – вай дѐадовллалц, вай бехке дийр долуш а бу уьш. Ас хѐкху гѐаьхьарчу ткьа шарахь кегийчу нахана юкьахь сайн дешархой ца го бохург цу гѐе доьду: хѐкху къоман хѐнцлера 20-25 шарера чкъор шен къоман шехаллин гѐра дѐадолуш лаьтта, шен амална, ѐадатна гѐра. Хѐара хьалхалерачу къоман чкъор санна, меттан а, мехкан а, ѐадатан бала болу чкъор ца хета суна. Хѐара чкъор хьолан, аьттонан, ахчанан чкъор хиларна кхоьру со.

– Вайн къоман амалехь хьуна уггар ца тов амал муьлха ю?

– Нохчий къам ца хила гѐртар ду-кх суна цадезарг, тайпанашкий, гарашкий, Инчуьрий, ламчуьрий, бохуш озабезамашца декьадалар. Вай хѐнца а хуьнхяхь ду, нах стигала ъхучу хенахь. Къам хила гѐртачу наха ѐилманца бо озабезамаш, тайпанций, шича-махчалашций, стунцхошций, дехошций, ненахошций ца бо. «А воз и ныне там...», – бохург хуьлу цунах, вай санна лелча, Крыловс шен баснехь дина долу жамѐ.

– Хѐун дан деза вай тѐаккха?

– Вай ойлаян ѐама деза: ойлаечу наха кхиош ду къам а, мохк а, цу къоман культура а, технически прогресс. Ойлаечу наха дуьне а хуьйцу.

– Вайн цхьа интервью дѐа ца йѐьрзу, маттах долу хаттар далаза. Маттах хѐун эр дара ахь, нохчийн маттах?

– Мотт, къам санна, шен са а, кхетам а, шеца бен, кхечу маттаца хила йиш йоцу ша буйцучу къоман гиллакхаш а, оздангалла а йолуш, хлора къомана Дала шен-шенна делла кхетаме совгат ду. Мотт дийна бу, хьо а, со а санна. Мотт леш а хуьлу, геллуш а, гелбеллачуьра юхаденлуш а.

Вайна мотт – вай и мотт буйцу нохчийн къам а хилла, диса лууш делахь – белхан мотт хила беца кху махкахь, хьан мехкан урхаллашкахь мел долу кехат цкъа хьалха нохчийн маттахь а долуш, нохчочо дла мел язбеш болу Илман болх а болуш нохчийн маттахь язбеш, цул тлаьхьа шена оьшучо кхечу матте боккхийла иза. Мотт базарний, урамний, тезетний хилчахьана буйсур бу бохуш, вай делахь, вайна моттург бакь а дац. «Я чечен», – бохуш, чекхсагучу дозаллийца нах кхардош, хлара дуйне мел ду хьийзаш нохчех хилла цхьа бичеш-м юьсур ю тлаьхьа, мотт-м буйсур бац. Галин урамехь иттанга ахь, тахана хлун де ду, аьлла, хаттахь, иссамма – понедельник, вторник я четверг эр ду-кх хьобга: иза церан изьсехь члагделла даьлла ду, компютера чохь программа санна. Нохчийн къона дай-наной шайн берана нохчийн маттал хьалха глзкхийн мотт Тамарх доккхадеш ду тахана, глзкхийн мотт дешаран а, Илманан а, белхан мотт хиларна кху вайн махкахь.

Мотт, угар хьалха, шен цаьхь, дас-нанас Iамо безаш бу берана, цул тлаьхьа, берийн бешахь, элпашца йозанан мотт а Iамош. Вайн берийн бошмашкахь дла мел ешйолу мероприятия оьрсийн маттахь ю, цул сов, nanoшна члогла мегаш а ду и хлума – шайн берашна оьрсийн мотт марзбар.

Вайн мотт вай рицкъана дуйхьа Iамийна ца Iаш, – иза хлета а, вета а ца лехча ца долуш ду, – вайх нохчий хила Iамо беца, нохчий а хилла, къам дийна дисийта. Оьрсийн къомах боцу дукха нах бу оьрсий а хилла, Iаш, иштта Iаьмеркахой хилларш а бу, французаш а, немцой а. Яккхийчу пачхьалкхашна юкьадахийтинчу кегийчу къаьмнийн меттанаш цхьана а Iедало ца Iалашдина я дийр а дац – цунна хьо шен пачхьалкхан халкъах дла а ийна, цу халкъан мотт а буйцуш, цуьнан культурехь волу гражданин хилар деза. Цунна – цу пачхьалкхана – хьо цхьана къоман векал ца оьшу, белхан куьйгаш оьшу. Изза хилла индейцех а, тувинцех а, хантех, мансех а: массо а Иван а, Николай а, Сергей а хилла.

Тахана – хлукху итт-пхийтта шарахь – яз дешболчу нохчийн кегийчу нахах, бIеннах везткъа оьрсийн маттахь яз деш ву – иза ю ас юьйцуш йолу вайн къоман шехаллин чаккхенан юьхь бохург. Уггар а хьалха, махке орцадаьккхина а, хьалхара йиь класс нохчийн матте яккха еза, хлора дийнахь хуьлуш оьрсийн меттан урок а йолуш. Республикин урхаллашкахь – министерствош, ведомствош, префектураш, вузаш, массо а меттехь – мел лелошдолу кехат нохчийн маттахь яз деш хила деза, юха глзкхийн матте а доккхуш, оьшучохь. Нохчийн маттахь яздан а, деша а ца хууш волу нохчо кхаа стагана тIехь куьйгалле хлотно а мегар вац, хьалха нохчийн меттан экзамен еллий бен. Иштта харжа беца депутаташ а, муьлхха а куьйгалхо а.

Иссалгий, итталгий, цхайтталгий класс чекхийолуш, хлора а дешарчочо нохчийн меттан экзамен яла а еза, экзамен дла ца елпачунна аттестат а хир доцуш, цо уьтгаза ЕГЭ дIалахь а. Гезалошкара масал эца деза, вай къам хила гIерташ делахь, моттаргIанаш а ца лелош. Шен къоман мотт буйцучу стага – къам кхиадо, къоман мотт бицбинчо – къам дийна. Шен мехкан хлора дитт, кол, тIулг, бецахал шен дуй а хууш, шен мохк безаш, дог лозуш, мукъам санна, мохк

даг чохь лекхалуш хила веза муьлхха а нохчо, ша нохчо велахь.

– Яздархочуьн похІма дукха арайийлинчу киншкашца го хьуна я цхьана кхечу бахьанашца къаьста?

– Шина-кхаа киншкехь эпопея язьян иштта доккха похІма а ца оьшу, оцу эпопеехь цааладелларг ала жима дийцар яздан санна. Дукхий, кІезгий бен а дац, хьогга бакъдерг аладелчахьана, дахаран бакъдерг, адамийн бакъйолу амалш.

Со Хемингуэйн турпалхойх, уьш сайна гуш болуш санна, теша. Иштта Айтматовн турпалхойх а теша со, дуккха а кхечеран турпалхойх а. Бадуюев СаьИд яздархо лара – цуьнан «Церан арц» боху цхьа повесть тоьа суна.

– Хьайн цхьадолчу дийцаршкахь ахь хьуо вуьйцуш санна хиэта, хьайца хилла, Иттаделла хІумнаш...

– Яздархочун произведени ешча, дешархочуьн кхетамехь дуьсуш долу жамІ я цо оцу произведенех йина нийса ойла – иза автор ша ву, автор ала гІиртинарг.

Ахь деллачу хатгарх аьлча, цхьа доцург кхолла гІерташ, къахьогьгучул, сайгара юхалург оьцуш санна, сайца Иттаделла цхьацца хІумнаш кехата тІе-м доху ас цкъацкъа, жимма сайх дІа а хердеш, адамийн лехамаш а, синкьерам а, бала а цхьа орам болуш хиларна – синкхетаман орам. Сан хІора а турпалхо – со ву: суна а гина царна гиннарг, церан хеннара хилла со а, царна санна, мехкарий а безна, накъосташца той а диьна, уьш санна, дех-ненах а, вежарех а, боьвза-безачех а къаьстина, дукхачу нахах чам а баьлла, сайн къомах къа а хетта, тайпанашка декъа а делла, вовшашца озабезамаш, харцонаш а лелош, бусалба стаг бусалбачу стеган ваша ву боху Делан дош а ца лоруш, цхьана дийнах Іехаделла дехачу... денош хьалха а хилла, тІаьхьа а хир ду: Лениний, Сталиний, Берияс, Ежовс, Ягодас – комиссараша, чекисташа – ткъа миллион маьрша стаг а вуьйш, чІагІийна хиллачу СССР пачхьалкхан лаккхарчу советан председатель Нохчийчуьра зуда-сваршица хІоьттина де а гина суна ...

Суна сайна гинарг дийца лаьа, сайн баланаш нахаца бекъа, синкьерамаш а бала царна... Со цхьаь хуьлу язdech хенахь, соьца дерриг къам а хуьлу сайн, сел дезаш, ца дезаш, ас даг чохь кхобуш долу.

– Кхузткъа шарахь сов дуьнен чохь хан йоккхуш, хьуна хиьнарг а, хьо кхеттарг а хІун ду?

– Шена цахуург – цадийцар ду-кх, ша охІла воцург – цалелор а.

*Интервью дІаяьхьнарг – Алиева Зарина
2016 шо, май*

Драматурги

АХМАДОВ Муса

Нохчийн махкахь, нохчийн маттахь

Дакъалоцури:

Арсанукаев Шайхи

Цуьнан хIусамнана

Корреспондент

Бадиев Саид

ХIусамнана

ГIеранан тхьамда

Гадаев Мохьмад-Салахь

ГIойбетар

ГIеза-Махьма

Отарсолта

Мамакаев Мохьмад

Николай

I хехо

II хехо

III хехо

Дикаев Мохьмад

Гацаев Саид

Кибиев Мусбек

Хасбулатов Ямлихан

Ахматова Раиса

Ошаев Халид

Кьона Бексултанов Муса

Гаджиев

Студенташ

Падам

Хеза Арсанукаев Шайхин дешнашна тӀехь яьккхина йиш:

Массо а Гуьйранна
Сан коре догӀий,
Хьо хӀунда дека,
ХӀай олхазар?
Мерзачу набарха
Со самавоккхий,
ГӀаттаво хьан
Хаз чу озо...

Йиш гелло.

Хеза Гуьйранна декачу олхазарийн аьзнаш. Гучуйолу Арсанукаев Шайхин хӀусаман чоб. Сонехь лаьтта, чохь зарзар долу, аьчкан гур а.

Арсанукаев Шайхи. ДӀаелин буйса, сан хьомсара доттагӀ! Боданах хорам ца хиллера хьуна? Сатеснерий ахь Гуьйрене, серло яржаре? И йиш евзирий хьуна? ХӀан-хӀа, цуьнан дешнаш ас хьуна яздина дац. Дуккха шераш хьалха – со хӀетахь юьртахь вехаш вара – сан кора уллорчу диттан ган тӀе а хиьна дека доладелира цхьа олхазар... ХӀетахь сан даг чу йоьжна цхьа олхазаран йиш, гуттар а кхетамехь ека йисира... ХӀетахь дуьйна цу эшарх ца къасталора со. Со гӀала ваха охьавеьча, ас цхьацца олхазар оьцура, и йиш сайна гуттар а хазийта... Йоца ю олхазарийн оьмар: хьо царах пхоялгӀаниг ду...

ХӀа-ан, буьртиг кхалла хьайна, мацделла хир ду хьо оцу ехачу буса.

(Арсанукаев Шайхис зарзарна хӀума тосу. Чухьожу хӀусамнана.)

ХӀусамнана. Хезий хьуна, стаг?

Шайхи. ХӀун боху ахь?

ХӀусамнана. Телевиденера баьхкина хьуна.

Шайхи. Баьхкинехь, схьа чу бахкийта...

Корреспондент. Де дика дойла, Шайхи! Бехк ма биллалахь, Шайхи, хьан хӀусаманас хьо могош вац боххушехь, даьхкинера тхо. ТӀекхочуш нохчийн меттан де а ду. Нохчийн маттах лаьцна уггаре чӀогӀа гӀараяьлла стихотворени язйинарг хьо ву:

Довзалехь бийцар а дастам а хеташ,

Хьуо винчу ненан мотт

ДӀатесна ахь.

Сов кьен бу дешнашна,

Бац атта кхеташ,

Бохуш, и сийсазбан

Ца хета эхь...

Ма хаза хета суна и стихотворени! Мел ешча а, кӀорда ца йо.

Тхуна хаьа ахь дуккха а шерашкахь Нохчийн Яздархойн Союзана куйгалла диний а.

Арсанукаев Шайхи. Баркалла, нохчийн поэзи хьуна а, хьо санна болчу кегиьрхошна а, езаш, евзаш хиларх со воккхаве. Кхуза дахкарна а Дела реза а хуьлда! Амма нохчийн маттах дуьйцуш хилча, сол хьалха кхузахь хьахо безаш дуккха а нах бу.

Корреспондент. Муьлш бу уьш, Шайхи?

Арсанукаев Шайхи. Сол хьалха д'акхелхинарш, нохчийн мотт кхиош, цу маттахь говзарш язъеш, доггаха къахъегнарш.

Нохчийн мотт... Дала вайн деллачу даккхийчу совг'атех цхьаь. И мотт к'орггера хууш, говза буйцуш, бусулба динан серло вайн къомана юкъа яржийра Нохчийчоьнан эвлаяша.

Цара яздира цу маттахь жайнаш, тептарш, назманаш. Йеламнах х'аллакбеш, и къиза Йедал т'едеъча, мотт Йалашбаран, и кхиоран деза дукъ шайна т'елецира нохчийн яздархоша.

Царах уггар хьалха хьахо хьакъ ву Бадуев Са'ид. Нохчийн маттахь дуйххьара исбаьхьа дийцарш, повесташ, пьесаш язйинарг. Къаьсттина доккха гергарло дара Са'идан 1931 шарахь кхоллаеллачу нохчийн къоман театраца. Цхьана юкъана нохчийн театран ерриге а репертуар Бадуевн пьесаш т'ехь лаьтгаш яра. Чо'г'а гергарло дара цуьнан режиссерашца, актерашца. Церан амалшка хьожжий язйора цо шен пьесаш, иза гуттар а театрехь хуьлура, нагахь спектакль эцна актераш юьрта боьлхуш хилча, иза цаьрца вьодура...

Й дакъа

(Бадуев Са'идан х'усам. Са'ид чьохъаволу.)

Х'усамнана. Хьо ву, и стаг?

Бадуев Са'ид. Со ву. (Шен коьртара куй, палаш зудче д'ало)

Х'усамнана. Хьо цхьа велакъежаш ма ву...

Бадуев Са'ид. Вела муха ца къежа, вай, нохчий, хаза нах хилча?

Х'усамнана. Х'инццалц и ца хууш вара хьо.

Бадуев Са'ид. Хаахь а, иштта хаза буйла-м ца хаьара.

(велало).

Х'усамнана. Х'ун ду хилларг? Дийцахьа...

Бадуев Са'ид. Тахана сан пьеси т'ехь х'юттийна спектакль эцна, Хьалха-Мартант'е дахнера тхо... Цу юккъехь цхьа сурт ду, цхьана пурстобпо цхьана нохчийн зудчуьнца цхьа харцо юьйцуш. Пурстобпан роль ловзош Зубайраев Яра'ги вара. Чо'г'а ма ловзайой цо и... Иштта оцу зудчунна дов деш, пурстоп чуьраваьллачу хенахь, хьовсархошна юккъера схьа а иккхина, цхьана месал куй болчу ламарочо: Делан наь'алт хуьлда хьо ж'аьлина, кхин оцу мискана т'е мохь ца хьобкхур белахь!» – шен белсах кхозу топ схьаэцна, Яра'гина т'е а ерзийна, Боров аьлла ялийти.

Х'усамнана. Я Аллах'И-Дела, виэн-м ца вий цо иза?

Бадуев Са'ид. Х'ан-х'а.

Х'усамнана. Чов йина?

Бадуев Са'ид. Х'умма а ца хилла. Яра'ги хьалхара д'аэккха кхиира...

Х'усамнана. Альхьамдулиллах'И, цхьа Делан са'г'а тоьлла ваьлла-кх.

Бадуев Са'ид. Юха и стаг кхето г'ерташ даьхки тхо, и баккъал дахар дац... сурт ду х'юттош бохуш. Иштта, бераш санна, шайга аьллагух тешаш, цхьана дагара догц'ена адамаш ду-кх вай нохчий.

Х'усамнана. Догц'ена велахь а, вацахь а, вуо бегаш хилла цо хьан накъостаца бинарг... Х'ума кхоллур юй ахь?

Бадуев Са'ид. Х'ан-х'а, юьртахоша дика хьошалла дина тхуна... И вайн сирла стогар схьаба ахь суна. Ас жимма болх бийр бу.

Хусамнана. Ва стаг, мегар вуй хьо, оццул болх бича...

Бадуев Саид. Йозанца дерг муха ду хьуна, зуда, цхьа ойна хьуна дагаягахь, и ахь оцу минотехь дла ца язъяхь, тпапъолий йов... Цхьацца ойнаш ю кехат те яха езаш... Ахь садага, ас жимма болх бийр бу.

Хусамнана. Дика ду.

(Дехьа чу йобдий, хедар чохь габакхан дакъа дохьуш схайогIу)

Бадуев Саид. Хара хIун ю хьан?

Хусамнана. Габакх кхехкинера ас.

Бадуев Саид. Эцца охайилла. Мацлахь, кхоллур ас.

(Хусамнана дехьа чу йолу.)

Бадуев Саид. ХIун хила доллу-техьа кху дуьненах? Массо а хьере хилла, диканиг дан вицвелла, вуониг дан сихвелла хьийза. Къинхетам дIабаьлла нехан дегнашкара.

Ца го царна бохамо хьовзийнарш, балано бIарзбинарш. Шен цхьаь бен воцу доьзалхочух къаьстина, и шен гIайгIа шена уллохула тIехвол – волучуьнга юьйцуш, цунах шен синна хьаам хуьлуш, догIано вашош, малхо воттуш, гуттар а шен керта уллохь Iачу Олдумна уллохь сацалахь некъахо, ладогIалахь цуьнан хабаре, хазчу дашца цуьнан дог эца хьажалахь. Хьо адам ма ду.

Дарц долчу буйсанна, хьайн ков дIа а къовлий паргIат ма валалахь, оцу дорцехула, когаш шершаш, лайла изгаш, юха гIоттуш, вогIуш бIаьрзе Телиб хила тарло хьуна, мацалло хьовзийна, шена а, шен мискачу хIусамнанна Хижанна а рицкъ лаха араваьлла. Ахь цунна ков делла, чувигий кхерча улло охьа а хаавай, дакъа диэ цунна хьайн долчух. Хьо адам ма ду!

Яьлла лаьтгаш бIаьсте а йолуш, бацаца сенлуш, гIаца юкълуш, амма и бIаьстенан хазалла ца гуш, балано хьере вина хьийзаш стаг хаалахь, эвла йистехь, ладогIалахь цо дуйьцучуьнга, иза цхьана дийнахь цхьаь лан а хала долу кхо вуо те а кхавьчна, и ца лалуш, цара са хьаьшна Бешто ву хьуна! ЛадогIа цуьнан шабаршка, кхета гIорта цуьнан лазамах. Хьо адам ма ду. Хьо адам ма ду! Хьо адам ма ду! Диц ма диэ хьуо адам хилар.

(НеI етта.) Мила ву?

Аз: Мила ву? Мила ву? ДIаелла неI! Iедал ду.

(СаIида неI йобллу, чуйолу НКВД-н белхалойн гIера).

ГIеранан тхьамда. Хьо хIун деш ву, Iуьйккъехь а дIа ца вуьжуш?

Бадуев Саид. Цхьацца хIуманаш язъеш... Иза а мегаш дац?

ГIеранан тхьамда. Мегаш дац! Iуьйккъе тхан ю, тхо санначу берзалойн... Шу, Iарж ма елли, дIатаба деза шайн баннаш чохь, котамаш санна. Халкъан мостагIий!

Бадуев Саид. Мила ву халкъан мостагI?

ГIеранан тхьамда. Хьо ву-кх! Гучуяьлла хьан шалха юьхь!

(Стоьла тIера схьаобций, СаIида яздина кехат доьшу.) «Къинхетам дIабаьлла нехан дегнашкара...» ХIун ю «къинхетам?» Ширчух бухайисна буржуазни хIуьмалг! Цхьа а къинхетам бац! Тхан дегнаш болатан ду! Схьалаца халкъан мостагI! ГIоьмаш тоха! Тоха, кагве, чарха чу кхоссий, жарж биэ.

(НКВД-н белхалоша, кхочушдо тхьамдин омранаш).

I- гIеранча. Жарж беш йолу чарх кхузахь яц...

ГIеранан тхьамда. Яц? Яцахь, дIавига чарха те.

(Карахь юргIа а долуш, дехьачуьра сехьа чуйолу СаIидан хIусамнана.)

ХIусамнана. Хъаькам, ва-а хъаькам! ХIара стаг могуш вац хуна, хIара юргIа...

ГIеранан тхъамда. Схъаэца цуьнгара юргIа! Кхунна юргIа обшур ду моьттуш вац со. Вало! Вало! Тхуна новкъа дац.

Бадиев Саид. Зуда, са ма гатде. ДоьгIначух вала йиш яц. Оцу яьшки чохь ас язйина хIуманаш ю хуна, уьш яздархойн союзе я театре дIалолахь... сан накъосташка.

ГIеранан тхъамда. Накъостий тов! Хъан накъостий хуна тIаьххье гIур бу.

Вало! Вало! Сихха! Сихха!

(ДIабобьлху.)

ХIусамнана. Кхуьнгара даьлла хIумма а дац хуна, ша дуьнен чохь хилар бен. ХIара стаг цхъана а хIуман бехке вац хуна, цхъана а садолчу хIуманна халахетар дина вац шуна...

ГIеранан тхъамда. Иза а Тройкина дика хаьа.

(ДIабобьлху.)

Арсанукаев Шайхи. Оцу буса дIавигарх, нохчийн литературин бухбиллархо Бадиев Саид, кхин гучу ца волуш, тIепаза вайра. Иза хилира 1937 шарахь. ХIетахь цуьнан 34 шо дара. Советан Iедал духучу муьрехь, билгалделира иза дIакхелхина терахь а –1938 шарахь цунна тоьпаш тоьхна хиллера.

Итт шарахь бен ца бахбелла цуьнан кхоллараллин некъ. ХIетте а, цу йоцпачу хенахь дуккха исбаьхъа дийцарш, повесташ, пьесаш язъян кхиира иза. ХIетахьлера нохчийн театран репертуар ерриге а Бадиевн пьесаш тIехь лаьтгара.

Ша дIавуьгучу буса цо яздинчу кехаташна юккъехь карийнера хIара халкъан узам а:

Цхъа чIара бу, боху,
Хи доцуш бисина,
Шена хи ва хилча,
Болалур ша бохуш.

Цхъа сара бу, боху,
Га доцуш бисина,
Шена га ва хилча,
Лестар бу ша бохуш.

Цхъа леча ду, боху,
ТIам бойна дисина,
Шена тIам ва хилча,
ГIоттур ша ва бохуш.

Вай, кIентий, ду шуна
Зама йоцуш дисина,
Шайна зама ва хилча,
Дуьйлалур шаш бохуш.

И дакъа

Арсанукаев Шайхи. Поэзин лакхенашка кхаьчна Гадаев Гадаев Мохьмад-Салахь хьахор а тӀехь ду вайна, нохчийн маттах дийца вай гулделлехь. Нохчийн меттан йистйоцу таронаш гучуйошуш, къахьобгуш вара иза. Башха байташ, дийцарш яздина ца Iаш, цо нохчийн матте йохура оьрсийн классикийн произведенеш а. Амма литературехь ойла тӀеяхийгтина къахьега аьтто ца хуьлуш, дӀадахара цуьнан дахар. Цунах ткъа шо гергга маршо йихкина, набахтехь даккха а дийзира цуьнан.

(Мохьмад-Салахь ву ша, цхьацца йозанаш деш.)

Гадаев Мохьмад-Салахь. (Блокнота тӀе йозанаш деш.)

Ламанан дарта ю хьегIарехь тийна...

PeгIa тӀе лахьелла... охьахиьна Iаш...

Масийтта де ду-кх со кху могIанаш тӀехь воллу... Ойла тӀе ца йобду байташна. Ойла гутгар а цӀехьа, даймахка гIерта... Бакъйолу произведенеш язлур яц, даймахкахь а воцуш. Когаш кIелахь дай баьхна латта хаалуш, ахь чууйзуш дерг цу лаьттан цӀена хIаваь а долуш, муьйлуш цуьнан шовданийн дарбане хи а долуш, ша-шах кхоллалора байташ. Тахана дийна хилар а, дуьне гар а деган Iийжам бу...

(HeI етта.)

Гадаев Мохьмад-Салахь. Чувола!

(Чохььабовлу ГIойбетар, ГIеза-Махьма, Отарсолта.)

ГIойбетар. Ассаламу Iалайкум, Мохьмад-Салахь!

Гадаев Мохьмад-Салахь. Ва-Iалайкум Салам! Марша а догIийла шу!

ГIойбетар. Делера салам-маршалла хуьлда хьуна а.

Гадаев Мохьмад-Салахь. Схьанехьа довла, охьаховша.

(Хьеший охьаховшу). Шу лаа лелий, садайначу хенахь?

ГIеза-Махьма. Лаа лела тхо-м, тахана сарралц вайн ши юьртахо дIавулуш а даьккина, хьобга дистхир-кха аьлла, чухьобвзинера тхо...

Гадаев Мохьмад-Салахь. Аша хайитинехь, со а вогIур ма вара, шуна гIо дан...

ГIеза-Махьма. Хьо пачхьалкхан балхахь ву аьлла, витина оха хьиэ ца веш.

Мохьмад-Салахь. Мацалла велла хир ву-кх и шиь.

ГIеза-Махьма. ХIаь, мацалла велла.

Отарсолта. Стомара, вайн юьртара Хонмурд а, цуьнан зуда а, ши бер а делла.

Гадаев Мохьмад-Салахь. АстагIфируллахI, хьо доьхна де! Хьо боьхна болх!

(Куьйгашца корта а лоций, ойлане волу. Тийналла лаьтта.)

Гадаев Мохьмад-Салахь. Шуна ма-гарра, хIокху хийрачу махкахь мацаллах, шелонах, цамгарех леш ду вайн халкъ, гурахь дужу гIа санна, доьжна, хIаллакьхилла, дIадолуш ду.

ГIойбетар. И бакьдерг ду-кх, Мохьмад-Салахь.

Гадаев Мохьмад-Салахь. Оцу халчу хенахь, хIун дика болх бира ахь хьайн халкъана, и кIелхьарадаккха, аьлла, хаттахь, мацца а вайн тIаьхьено, я церан тIаьхьено, суна царна дуьхьалдала юьхькIае жоп оьшу.

ГIойбетар. ВаллахI, Мохьмад-Салахь, уллорчуьнца дакъа ца деш, тхайн кийранаш а бузийна, дIадийшина кIентий-м дац хьуна тхо.

Отарсолта. Оха кху ГиргІазера Китайн дозане кхаччалц, цхъа колхозан жа, даьхни дитина ма дац катохаза.

ГІеза-Махъма. Цунах доккха хІума ца хилахъ а, кху юьртара дика нах мацалла ца балийттал, мадар йина хІинццалц. Кхин дІа хІун дийр ду-м ца хаьа. ХІинца тхан аьтто боьхна.

Гадаев Мохъмад-Салахъ. Хаьа суна иза. Ас шу ца дуйцу, суо вуьйцу. Шуна ма хаьара, со гарамотни ву аьлла, кху исклад чу хІоттийна. Кху чохъ колхозан мукх а, кІа а ду...

ГІойбетар. Ду. Амма тхуна ма хаьа хьан цу тІера цхъа кийла галъялийта йиш йоций, ялийтахъ, хьо чувуллур ву я тоьпаш тухур ю.

Гадаев Мохъмад-Салахъ. И дитахъа... сайх хиндерг дуйцуш вац со. Вайнехан маса доьзал бу кху юьртахъ?..

ГІойбетар. ЗІ доьзал бу. Пхиь балкхаройн доьзал бу, вай санна цІерабаьхна, хала бохкуш.

Гадаев Мохъмад-Салахъ. Делахъ, аша хІун де хьуна аьлча, цкъа массо схъа а ца хьодуйтуш, пхиппа стаг схъа а хьажош, оцу Зб доьзална Іаьнера бовлал ялта дІадахьийта. Отарсолта, ахъ и нах схъахьовсабе шайн тІоьрмигашца. Шуьшиь кхузахъ саца, шуна хаьа хІора доьзалехъ маса са ду. Иза тидаме а оьцуш, ялта дІанисде ашшимма.

ГІойбетар. ХІан-хІа, тхо реза дац.

Гадаев Мохъмад-Салахъ. Шуна хІумма а хир ма дац, дерриге ас сайн тІелоцур ду.

ГІойбетар. Хаьа тхуна, хаьа, хІетте а...

ГІеза-Махъма. Тхуна хьо Іедале хІаллаквайта ца лаьа.

Гадаев Мохъмад-Салахъ. Иза вай кхузахъ дийца ца оьшуш, Делан дуйхъа ас дина нийят ду.

(Тийналла хІутту)

Отарсолта. Ду?

Гадаев Мохъмад-Салахъ. Ду.

Отарсолта. Иштта делахъ-м, ца хаьа суна...

Гадаев Мохъмад-Салахъ. Иштта ду...

ГІойбетар. Дала кьобалдойла хьан нийят!

ГІеза-Махъма. Амин.

Гадаев Мохъмад-Салахъ. ХІинца, котоххий, болх дІаболабе. Сатасале хІара дІадерзо деза шуна. Вало, Отарсолта, пхиппа стаг схъахьажаве, ткъа вай ялта кечдийр ду.

(Серло йов)

Арсанукаев Шайхи. Оцу буса Мохъмад-Салахъа и ялта дІасадекъар бахъанехъ, мацалла ца леш, хьалхабевлира махках баьхна, холчу хьолехъ хилла дуккха а нах: нохчийн а, балкхараш а. Ткъа и ша, ткъе пхиь шо хан а тоьхна, чувобллира.

Арсанукаев Шайхи. Маршо йихкина, Даймахках къаьстина, херехъ зама яккха дезадохъ а, Гадаев Мохъмад-Салахъ цкъа ца хадайора шен махкаца а, махкахошца а йолу зІе. Иза цуьнан шина кепара яра: ойланашца а, кехаташца а. Цо дукха кехаташ яздора шен накьосташка, юьртахошка, Іилманчашка, яздархошка, гергарчаьрца.

Къаьстина даггара а, синхаамех дуйзна а нислора цуьнан а, къоначу поэтан

Маликин а вовшашка язден кехаташ. Уьш дукхахьолахь стихашкахь хуьлура.

Даймахках болу лазам, цуьнга сатийсам совбаьлча, цо яздира хIара баланах,
дегайовхонех дуьзна дешнаш – Деле кхайкхар:

Чурт санна лаьтта со ГIум-Азин арахь...
Тянь-Шанан ламанех бIаьрг кхетча, кийрахь
Генарчу Даймехкан сурт хIоттало,
Малхбузе мел хьийжи, дог Иийжадо.

Малх буза бегийна, регIа лахбелча,
Суьйре а, даш санна, суна язьелча,
Ойланийн дарц даьлла, со айавелча,
Даймахка вуссу со, я АллахI-Дела!

Бераллехь хьийзинчу даккъашка вуссий,
Ламанан арешка гIийла бIаьрг кхуссий,
ХIиттинчу бIаьргаш чу сирла хиш дуьссий,
Даймахке хьобжу со, я АллахI-Дела!

Тезетахь техкаш го вайн бошмаш, хьаннаш,
ГIайгIанах юьзна ю тогIенаш, Iаннаш,
Дайн кешнаш хиллачохь уппагIан аннаш
Хьулдан да воцуш го, я АллахI-Дела!

Вай дина ярташ го тишъелла, гIийла,
Го шийла шовданаш, дай боцуш мийла,
Вайн хьомсар ков-кертахь, каш санна шийла,
Сов ирча карадо, я АллахI-Дела!

ТIаккха со, дог духий, аьрцнашка волу,
Иийжачу кийрара мохь-цIогIа долу,
Есачу тогIеша соьца мохь олу,
Iадавой воьрзу со, я АллахI-Дела!

Чурт санна, лаьтта со ГIум-Азин арахь,
Тянь-Шанан ламанах бIаьрг кхетча, кийрахь
Генарчу Даймехкан сурт хIоттало,
Малхбузе мел хьийжи, дог Иийжадо.

III дакъа

Арсанукаев Шайхи. Нохчийн маттах къамел деш вай хилча, дош ца ала йиш
яц, нохчийн керлачу поэзин бухбиллина волчу Мамакаев Мохьмадах.

Дукха жима волуш дуьйна, махкахь хуьлучу хийцамашна юьстах ца
лаьтгаш, царна юкъявахара иза, нийсонан, бакьонан гIю лоцуш, цу тIехь шегара
майралла а, доьналла а гойтуш. Цъхана шарахь гергга республикин прокурор
болх а бина цо. ХIетахь дуккха а бехк боцуш чубоьхкина нах арахецнера

цо, набахтешкахула вола а велла. Цкъа Теркайистерчу цхъана гІалгІазкхичо дийцира соьга, велха а воьлхуш, Мохъмад бахъанехъ висна ша дийна, хІетахъ чувобљина волуш, шаьш бурам тІе а ховшийна, Каспин хІордах дехъадохучу хенахъ бохуш.

(Бурам тІехъ дІабуьгуш бу тутмакхаш. Царна юкъахъ ву Мамакаев Мохъмад а. Гобина, ха деш салтий бу.)

Николай. Дера, Мохъмад, вай кху бурам тІе, кху хІурдах дехъадаха ховшийна ма дац.

Мамакаев Мохъмад. Красноводски дуьгуш дац вай?..

Николай. Дуьгуш ду-м, боху... Амма вайн цхъана накъосте хаам бина, вевзаш стаг нисвелла цунна царна юккъехъ...

Мамакаев Мохъмад. Хъанна юккъехъ...

Николай. Урканашна юккъехъ... «воры в законе» олу-кх цара шайх...

Мамакаев Мохъмад. Ткъа хІун хезна цунна ?

Николай. Уьш вайх, политически болчех, лата кечлуш бу, боху... Вай массо а, тоьхна-тоьхна, хІорда чу кхисса... уьш хехошца бертахъ а бу, боху, вай цара хІалакдаллалц хехой юкъа а гІуртур бац, боху.

Мамакаев Мохъмад. И, хъаха, ду царна цахиндерг. Маса ву вай?

Николай. Вай исс ву.

Мамакаев Мохъмад. Уьш маса ву?

Николай. Уьш ткъех сов ву.

Мамакаев Мохъмад. ХІумма а дац. Дукха ю хъуьнхяхъ къорза хъакхарчий, амма цхъана гила барзо цобьстуш, лелхайо уьш. СхъатІегулло, накъостий! Накъостий, вай, политически дерш, дайийта, хІаллакдайтa, хІокху бурам тІе яьккхина цхъа урканийн гІера. Оза а ма ло, кхера а ма ло. Лата! ШЕгахъ йолчо иралла тоха, йоцчо, мІарашца, цергашца цеста церан къамкъаргаш. Вай толахъ-дахар ду вайн! Вай эшахъ – Јожалла ю...

Николай. Мохъмад, богІуш бу уьш.

(Къуйн гІера тІейолало).

Мамакаев Мохъмад. Мила ву шух коьрта?

Коьрта къу. Хъуна магахъ, со ву.

Мамакаев Мохъмад. Къамел ду дан дезаш.

Коьрта къу. Халкъан мостагІашца къамел дийр долуш вац со.

Мамакаев Мохъмад. Къамел деха дийр долуш-м со а вац хъуна!

(Корта тухий, коьрта къу вожаво. Къуй, тутмакхаш чуччабоьлху, лета).

Аьзнаш: Тоха! Јогта! Къар ма лолаш. Же ям кІентий! Катохалаш!

Мамакаев Мохъмад. ХІай-хІай, кІентий! Къар ма лолаш! Къар ма лолаш!

Царах вожийнарг хІорда чу кхосса!

(Къуйн гІера эшайо, царех масех вожаво, масех хІорда чу кхуссу. Юкълелха хехой).

І хехо. ДІасадовла! ДІасадовла!

ІІ хехо. ДІасадовла! Политически дерш, шу-м уголовникел а обьшуш ма хилла!

(Летарш дІасабоху.)

І хехо. Кхин цхъаь шух меттахвалахъ, стреляю без предупреждения.

(Серло йов.)

Арсанукаев Шайхи. Цул тĕаьхъа хийла тĕхĕоттира Мохъмадна и тайпа киртигаш. Амма иза царах чекхвелира доьналлица, майраллица, нохчо бохучу цĕран сий лаккха ойъуш.

Харц цĕе а кхоьллина, «халкъан мостагĕ ву аьлла», чувоеьллина Ишо даьккхира Мамакаев Мохъмада. Царах ши шо, ша бен стаг воцчу камерехъ, такха дийзира. Шозза тоьпаш тоха кхиэл кхайкхийра цунна. Амма, мел хала киртиг тĕхĕоттарх, цо цкъа а ца дицдира шен халкъ а, ша нохчийн хилар а, ша шен къоман яздархо хилар.

Лабцначуьра паргĕатваьлла, Даймахка вирзича, цо болх бира «Орга» альманахан редактор а хилла. Цигахъ болх беш, цо хъехаршца гĕо дора дуккхачу нохчийн къоначу яздархошна, зорбане йохура церам тоьлла говзарш. Цо довха дош олуш, кхоллараллин новкъа бевлира Дикаев Мохъмад, Сулейманов Ахъмад, Окуев Шима, Шайхиве Иалвади, Дакаев Саидбек, кхиберш.

(Къона поьташ гулло «Орга» альманахан редакцехъ.)

Саид Гацаев. Кĕнтий, ладогĕал ас язйинчу байте:

Гĕатта, ека, сийна Гуйре,

Хаза ойла кхайкхае!

Хъуьн чохъ кхокха хилла хъере,

Гĕатта, ека, сийна Гуйре

Хаза ойла кхайкхае!

Дикаев Мохъмад. Гуттар а и бĕаьсте, массо хĕума а сийна. Хъайна а ца кĕордадо хъуна иза?

Саид Гацаев. Бĕаьстенах лаьцнарг ца магахъ, Иаьнах лаьцна а ю-кх шуна.

Иа, хъо шийла Иа,

Хъо ма гĕийла Иа.

Ло тĕе доьттина,

Арахъ хĕоьттина.

Дикаев Мохъмад. Дукха атта язйина.

Саид Гацаев. Кĕнтий, хийла буйсанашкахъ наб ца еш, кхаьчна со оцу атталле... Хъуна моьтту атталла яц иза. Чолхаллехула чекхъаьлла атталла ю.

Кибиев Мусбек. Со кхета хъуна ахъ дуьйцучух. Иштта хъаьдда йоьдучу говран болар гойтуш ю хъуна ас язйина хĕара а:

Говро корта

Бадийна,

Чок, чок, чок, чок,

Чок, чок, чок.

Дикаев Мохъмад. Хъо гена воьдуш ца хилча, иштта сацийча мегар ду, амма хъо Ведана кхаччалц говрахъ вахар гайта гĕртахъ, цкъа сборник чекхъаьллалц яздан дезар ду хъан и «чок-чок-чок-чок».

(Массо а воьлу.)

Хасбулатов Ямлихан. Говгĕанаш ма е. Хъеший бу кхуза богĕуш.

Гацаев Саид. Хĕун хъеший?

Хасбулатов Ямлихан. Хĕинцца хуур ду шуна.

(Раиса Ахматова а, Ирина Озерова а чуйогĕу.)

Ахматова Раиса. Здравствуйте, племя младое, но уже знакомое.

Къона поэташ. Де дика дойла хъан, Раиса Солтмурадовна!

Ахматова Раиса. Де дика дойла! Ирина, познакомся, ну вот наши молодые поэты:

Магомед Дикаев – лирик до мозга костей. Его хвалили и Тихонов и Твардовский. В Москве, на совещании. Кибиев Мусбек поэт-философ. Саид Гацаев – певец весны. Наш Есенин, Хасбулатов Ямлихан... Хороший тоже... поэт! Хороший.

Дикаев Мохьмад. Тхуна хъайн накъост а йовзийтахъа...

Ахматова Раиса. Да...да...конечно...Знакомьтесь, моя переводчица Ирина Озерова... Дика адам ду...хороший человек и хороший поэт-переводчик...

Нохчий дукхабезаш... Любит чеченскую поэзию. Ирина прочти... Свой последний перевод...

Ирина. Какое стихотворение? Может «Доброту»...

Ахматова Раиса. Да-да-а! Прочти «Доброту».

(Ирина Озерова с йоьшу стихотворени.)

Пусть славится вовеки доброта...

Не доброта бездумного терпенья,

Не доброта слепого всепрощенья,

А доброта зеленого листа,

Дороги дальней, позднего костра,

Глотка воды, куска ржаного хлеба..!

Но пусть темнеет доброта, как небо,

Когда греметь грозе придет пора.

Чтоб защитить добро себя могло

От засухи блаженного покоя,

Пусть доброта готова будет к бою,

И лишь тогда она повергнет зло!

Кибиев Мусбек. Прекрасное стихотворение! То есть прекрасный перевод.

Дикаев Мохьмад. Раиса Солтмурадовна, ах а ешахъа цхъаь... нохчийн маттахъ.

Ахматова Раиса. Нохчийн маттахъ... товш ма дац... Ирина хъалха... Дика оьрси ю шуна хIара... Иза кхетар ма яц... вайн маттахъ ешча.

Дикаев Мохьмад. ХIумма а дац. Ирина Ивановна послушает музыку чеченской речи.

Ирина Озерова. О чем речь?..

Дикаев Мохьмад. Мы просим Раису Солтмурадовну прочитать стихотворение на чеченском языке...

Ирина Ивановна, вы же не возражаете...

Ирина Озерова. Рая, надо уважить просьбу молодых.

Ахматова Раиса. Но, если так, прочту одно... Задерживаться нельзя, нас ждут в обкоме партии... Цхъаь йоьшур ю.

КIайчу декхнийн

ИндагIашлахъ

Ойланехъ цхъа

Лела со.

Цхъа кIайн марха
Техка стиглахь,
ГIургаз санна
ХIорда гIехь.

Сайн дагахь ас,
Бухьбар хIуттий,
И кIайн мархаш
Лоцу схъа.
Уьш марахь ас
Эвла яхьна,
Берашна дIа
Йобкьур ю

Лоллур ю дIа
Ас сайн гIайгIа,
Мохе яьлла,
Лаьтгар ю.
Бераш ловзуш,
Самукьадаьлла,
Со а цаьрца
Ловзур ю.

Царна, дог сайн
ПаргIатдаьлла,
Эзар ловзар
Iамор ду.
...КIайчу декхнийн
ИндагIашлахь
Ойланехь цхъа
Лела со...

Дикаев Мохьмад. Ма аьхна байт яра иза!
(Ирине) Ну, как вам звучание чеченской речи?..
Ирина Озерова. Очень мягкое, приятное.
Гацаев Саид. Это потому что автор так красиво прочитала...

Ахматова Раиса. Баркалла. Надо идти... Ирина, нас ждут в обкоме партии.
А вы, дорогие наши молодые поэты, больше внимания человеку труда... О любви, о природе, конечно, надо писать. Но нельзя забывать народ, его чаяния, заботы, мысли. Дерзайте! Мила ву тахана семинар еш?

Хасбулатов Ямлихан. Мамакаев Мохьмад.

Ахматова Раиса. Хороший поэт и прозаик. Жимма обьгазе ву. Шен амал йолуш. И хIумма а дац... В основном хороший. И хIинцца схьавогIур ву шуна. Тхойшиь йобду! Иодикайойла.

Ирина Озерова. До свидания! Может, потом увидимся.

Ахматова Раиса. Да, да, да, потом, потом. Идем, идем...

(Дайоьду.)

Гацаев Саид. ВаллахI, Мохьмад, хьо Иэн-м ца Иий!

Дикаев Мохьмад. Муха ца Иий?

Гацаев Саид. Цуьнга нохчийн маттахь байт ца йоьшуьйтуш, ца Иий-кх...

Дикаев Мохьмад. Дика ца йийшира цо?

Гацаев Саид. Дика йийшира...

Дикаев Мохьмад. ХIинца цхьаболчара эладитанаш а дуйцур дац, Раисина нохчийн маттахь еша а, яздан а ца хаьа бохуш.

Хасбултов Ямлихан. Мохьмад ву вогуш. Де дика дойла хьан, Мохьмад!

Массара а. Де дика дойла!

Мамакаев Мохьмад. Далла дезийла. Схьадаьхкиний шу. Охьаховшал, охьаховшал.

Стихаш тIехь болх бирий аша?

Массара а. ХIаь, хIаь.

Мамакаев Мохьмад. Иза дика ду. ХIинца ладугIур ду вай, аша керла язйинчу стихашка. Дуьххьара хьан йоьшу?

(Тийналла хIутту.)

Гацаев Саид. Кхин еша лууш стаг вацахь, ас йоьшур ю.

Мамакаев Мохьмад. Ешал ахь.

Гацаев Саид. И цхьа аьзнаш,

И цхьа зевнаш бIаьстенан,

Заза даьлла

Дерриг дуьне лестинехь.

Можа зезаг,

Можа зезаг бацалахь,

Сецало-кха

Кхин ца лесташ, сацалахь.

Хиш ду хьовьдда,

Хиш ду довьдда шайн ма-ттов.

Яьлла царна

ХIинца довда паргIато,

Лаьмнийн эшарш

Охьакхехьа аренга,

Нуьре лепа,

Кхехка маьлхан серлонгахь.

И цхьа аьзнаш,

И цхьа зевнаш бIаьстенан—

Дог тедь ахь, дог тедь ахь,

Хьайна техь.

Дависа-кха,

Дависа-кха, дависа! —

Нохчийчобнах
Мерза эшарш яха-кха.

Дикаев Мохьмад. Юха а бIаьсте!
Мамакаев Мохьмад. Шатайпа, дика стих ю. БIаьсте санна хаза а ю. Кхечо ешал.

Хасбулатов Ямлихан. Ас еша мегар дуй?
Мамакаев Мохьмад. Мегар ду дера. Ешал, Ямлихан.

Стаг хила ваьлlexь хьуо ара,
Шийла мох хьовзорах арахь,
Хьо новкьахь дохко а валий,
Хьо юха ма хьежахьара, –
Бехарий нанас.

Атта а, мерза а дезна,
Юкь ехкар ца дезаш арахь,
Хьайн йоцчу ижонна тебаш,
Йовсарех ма тарлахьара, –
Баьхнерий нанас.

Махкана хазна а йоккхуш,
ГIенах а гуш цуьнан гIаларт,
КIенташа лекха дукь доккхуш,
Хьо юьстах ма латтахьара –
Баьхнерий нанас...

Дикаев Мохьмад. Оригинально!
Мамакаев Мохьмад. Хорма ша-тайпа йолуш, дика стих ю. Ешал кхечо.
Кибиев Мусбек. Ас йоьшур ю «Ирс»

Денна со тIехьоьхуш шена,
Сан ирс дедда доьду гена.
Де мел дели долу гена,
Кхочуш анайисте хенан.
Адман лаам бу тIехь боккха,
Цо со шена тIаьхьа воккху.
ГIулч йоккхуьйтуш шишша–кхоккха,
Доза доцу ирс ас лoьху –
Ирсо денна шена вoьху.
Ткьа ирс хьаха хилла соьца,
ХIора дийнан марзо оьцуш.

Дикаев Мохьмад. Дуккха кIорге ю, со-м тIаьхьа ца кхуьу.
Мамакаев Мохьмад. Цархо, хьо массарна а мах хадош ма ву. Ахь ца йоьшу тахана?

Дикаев Мохьмад. Йоьшу.

Кибиев Мусбек. Хинца кхо шен дог дуьйцуьр ду хьуна. Шен доккха дог.
Дикаев Мохьмад. ХІан-хІа, тахана дог дуьйцуьр дац ас.

Туркойн махкахь гІийла лелла,
Винчу юьрта со вогІуш ву
Іуьйре юлуш, лам тІе вуьйлуш,
Сан дай баьхна юрт лобхуш ву.
ХІунда лобху ас ширделла
Берахьлера сурт?
Хьо хазьелла, хийцаелла,
Сан дай баьхна юрт.
ХІунда вогІу, со кьежвелла,
Лаха ненан чурт?
ХІунда суна хьо хазьелла,
Сан дай баьхна юрт?
Нехан махкахь Іалур доцуш,
Ломан кийрахь сан дог ма ду.
ТІемаш доцу леча санна,
Даймохк боцург ма гІийла ву.

(Гийналла лаьтта.)

Мамакаев Мохьмад. Кхин-м ца йоьшу цхьаммо а? Тахна аша мел ешна стихаш суна тайна. Цхьа а вовших тера воцуш, шен-шен некь болуш ву. Аша массара асчул дика язйо. Амма цунах кураллаш ма е, дуьненан поэзин лакхенаш дукха лекха ю.Цига кхача гІерта деза шу а. Окуев Шимас лаьмнех лаьчна дукха язьяр, я Гацаевс бІаьсте дукха йийцарх, я Сатуевс юьртахойн Іер-дахарна тІе тидам бахийтарх, я сан цІархочо Дикаевс шен дог хьехадарх хІумма а дац. Коьртаниг стенах, я хьанах яздо бохург дац, коьртаниг: муха яздо бохург ду.

Тахана шаьш кху чохь язйина стихаш редакцехь йита, роГІерчу «Оргин» номерехь араевр ю шуна уьш.

Хинца шу мукъа ду. Ши кІира даьлча, юха а кхузахь вовшахкхетар ду вай, доьГІнехь.

Массара а. Іодикайойла, Іодикайойла!

(Кьона яздархой, арабовла, дІабуйлало.)

Мамакаев Мохьмад. Ткъа хьо, цІархо, жимма тІаьхьа саца.

(Дикаев Мохьмад тІаьхьа соцу)

Охьахаа, сан кьона доттагІа, хьуна цхьа хьехар ду сан.

Дикаев Мохьмад. Со ладугІуш ву-кх...

Мамакаев Мохьмад Доккха похІма долуш а, тІех кьегина а, хьайн дагахь дерг юьхь-дуьххьал дІаолуш а ву хьо. Иштаниг я нахана а, я Іедална а ца веза. Іедална ахь нохчийн истори хьехаяр а, вай цІерадахар дагадаийтар, нохчийн шатайпаналла йийцар дезар дац. Цундела, хьо цІарах санна, ларвала веза Іедалх а, хьагІ лелочу нахах а. Кхано хьо Союзехь вевзаш поэт хилча, яздан а дита цхьадерш. ХІетгалц ларлуш ваха.

Дикаев Мохъмад. Дика ду, Мохъмад, хьожур ву со ларвала.

Мамакаев Мохъмад. Поэзехъ, вайн кьоме, махке болчу безамах гуттар а вогуш ву хьо... Сихха вагий, чех ма вала. Ахь кхочушдан дезаш дуккха а декхарш ду хьуна... Кхийтирий хьо.

Дикаев Мохъмад. Кхетта.

Мамакаев Мохъмад. Кхеттехъ, вало. Дала Галашве хьо!

(Дикаев араволу.)

IV дакъа

Арсанукаев Шайхи. Нохчийн кьомах хьакхалуш долу цхьа а хIума тидам боцуш ца дуьтуш, тхан яздархойн гуттар а Гуналла деш, вехира Ошаев Халид а.

Нохчийн къам церадаккха бахъана хилийта, цхьацца харццIерш кхоьллинара хIетахьлерчу Iедало. Царах цхьаь нохчийн къам Советан Iедална дуьхьал хилла бохуш яра. Иза харц хилар Халида гайтира шен «Алунан шераш» романехъ. ШолгIа харц цIе яра, нохчийн кьомо Даймехкан тIамехъ дакъа ца лаьцна бохуш. Иза цхьа а бух болуш цахилар гойтуш Халида язйира шиь книга. Царах цхьаь «Брест – орешек огненный» цIе йолуш яра, шолгIаниг – «Нохч-гIалгIайн дошлойн полк» бохуш яра.

Халид Ошаев.

I сурт

Халидан квартира. Чохъ Х.Ошаев ву, столба хьалха хийна, цхьаь яз деш. НеI туху.

Ошаев Халид. Чувола!

(Чуволу Бексултанов Муса.)

Бексултанов Муса. Де дика дойла хьан, Халид!

Ошаев Халид. Далла везийла. Схьа чохъхавала.

(Дикка цуьнга а хьожий.)

Суна ма ца вевза хьо, жима кьонах.

Бексултанов Муса. Хьуна вевзар вац со.

Со мила ву хьуна вовза? Студент.

Ошаев Халид. А-а, студент ву хьо? ХIун Iамош ву хьо?

Бексултанов Муса. Оьрсийн мотт, нохчийн мотт, литература.

Ошаев Халид. И дика ду... Нагахъ хьо со волчу Iедало вайитинехъ, сан хьуна йийца, царна хуучул сов, кьайле яц хьуна. Эрна кьахьегар хир ду хьан. Нагахъ хьайн лаамца веанехъ, оццу Iедало, кхо элп долчара, новкьарлонаш йийр ю хьуна, кхуза веьна бохуш.

Бексултанов Муса. Халид, ахь бакьо елча, вистхир вара со.

Ошаев Халид. Бакьо ю-кх хьуна.

Бексултанов Муса. ДагадогIий хьуна, хьо шо хьалха университетте веана.

Актови зал чохь дар-кха иза. Хьобца кхин яздархой а бара. Уьш президиуме кхайкхира, хьо цхьаммо тергал а ца вира. Суна чIогIа лиира хIетахь, хьуна тIе а веана, вистхила... Амма хьох эхь хеташ, тIеван ца хIюьттира со. Со мила ву, иштта воккхачу яздархочуьнга вистхила... Тпаккха, дIо майданыхь, Ленинан памятникана улло вогIура хьо, хьайн хенарчу нахаца марзо эца. Хийла, хьо генара тергалвеш, Iара со вехха, хьуна тIеван ца хIуттуш. Иштта со лелаш, ши шо а делира, хIинца сайн хьехархочо майра а ваьккхина, веана со.

Ошаев Халид. Мила ву хьан хьехархо?

Бексултанов Муса. Сулейманов Ахьмад.

Ошаев Халид. Ахьмад диканиг ву. Цуьнан дешархо ледара хила йиш а яц. Це муха яра хьан?

Бексултанов Муса. Бексултанов Муса... Ахьмада дийцинера суна, ахь нохчийн кьомах хьакхалуш цхьа а хIума ца дуьту бохуш, тидам ца беш, жоп ца луш.

Ошаев Халид. Иштта хила а ма деза, ас я ахь, я кхечо, вайн халкъана тIе харцце кхолла гIертачарна дуьхьало ца яхь, и це тIехь ма юьсу. Иштта ма дехира вай цIера а.

Согьа хIун элира хьий хьуна обкомехь болх бечу цхьана белхалочо? Колымехь мара гIорийна ца Iаш, хьекьал а гIорийна хьан. Хьайна Iедало луш долу пенсе а дууш, Iадда стенна ца Ia хьо, хьо кьан а велла? Со кьанвеллехь а, со дийна ма ву хIинца а, сан даг чохь кхехкаш нохчийн яхь а ма ю.

Хаджи-Мурат Мугуев бохуш ву хIирийн цхьа яздархо. «Буйный Терек» бохуш цхьа роман язйина цо. Цу тIехь Ермолов ву, цо цу тIехь хестош вуьйцуш, цуьнан ца хилла дикаллаш хьехош. Ас кехат яздина цуьнга, яздархочо яздархочуьнга санна. И Ермолов ахь хестор нийса дац, нохчий а, кхидолу Кавказан кьаьмнаш а хIаллакдеш хилла кьиза чалтач ву иза аьлла.

Цо суна дуьхьал цхьа оьзда доцу кехат даийтина, со националист ву аьлла. Иза-м хIумма а дацара. Добхнарг кхин ду – цо и сан кехат, ша яздинарг а КГБ-е, обкоме дахьийтина. Арахь 37 шо делахьара, дедушкина тоьпаш тоьхна хир яра. Цхьадика, хан хийцаелла, цундела вай кьийсам дIахьур бу, и гуш, цуьнан ларам беш стаг хилахь, ца хилахь а.

Бексултанов Муса. Бу хьуна, ахь хьобгу кьа девзаш а, цуьнан сийдеш а нах. Ахьмада хIун олу хьий хьуна хьох... «Халкъан сема Iу ву иза», – олу.

Ошаев Халид. Ахьмада дукха дестадо стеган дика, ша дика стаг волу дела. Тахана Москохахь ву и, «Перспективы развития языков малых народов» аьллачу конференцехь дакъалаца вахана. Согьа телефон тоха дезаш а ву тахана. ХIокху Iедалан хIума тамашийна ма хуьлий... Цара хIун дуьйцу хьажахьа, аьлла, оха вахийтина иза.

(Телефон ека. Халида хьалаобьцу биргIа.)

Ошаев Халид. ЛадугIуш ву.

Ахьмадан аз. Ассаламу Iалайкум, Халид! Де дика дойла хьан!

Ошаев Халид. Ва-Iалайкум салам! Далла везийла Ахьмад! ХIун ду цигахь?

Ахьмадан аз. Кхузахь дIайобьдуш конференци ю. Кегийчу кьаьмнийн меттанийн цхьа а перспектива а яц, боху. Уьш дIадовлар ца хилча, ца долург ду, боху. Уьш Iамо гIерташ ишколашкахь эрна сахьташ а ца дойбуш, кхийолчу

предметашна бен тидам алсамбаккха беза, боху. Цунна дувьхал дош олуш стаг а вац.

Ас кечийна доклад нийсса ЪОстане маьІна долуш ю. «Нохчийн мотт эзарнаш шерашкахь тхан дайша схьабеьна бу, оцу маттах ца къабсташ, коммунизме гІур долуш тхо а ду», – аьлла, дІа а ерзош.

Ас хІун де? И доклад йой ас?

Ошаев Халид. Ахьмад, хезаш вуй хьо?

И доклад ахь ян еза. И йича, хьо йоккха тоьпа чу а виллина, кхуссур велахь а. Кхийтирий хьо?

Ахьмадан аз. Кхетта, Халид. ХІинца-м и ца ян йиш а яц. Со зал чу воьду.

Ошаев Халид. Далла аьтто бойла!

(Хан йолу.)

Иштта дохкуш ду-кх тхо, жима къонаха. Хьо-м вац хІумма а язъеш?

Бексултанов Муса. Цхьа дийцар-м яздина ас оьрсийн маттахь.

Ошаев Халид. Оьрсийн мотт а оьшуш бу. Наха динарг довза а, вай динарг нахана довзийита а... Амма, аша, къоначара, нохчийн маттахь ца яздахь, вайн къомана тІе керла кхерам хІуттур бу... мотт бицбар.

Вайн поэта, Мамакаев Мохьмадан яздина дешнаш дешний ахь:

Шен ненан мотт халкъо,

Сий ойъуш, Іалашбахь,

Цу халкъан паргІато

Цхьаммо а хьошур яц!

Ма боккха чулацам, ма йоккха философи ю оцу дешнашкахь.

Суна луур ду, жима къонах, аша и дешнаш, кест-кеста доьшийла. Церан кІоргачу маьІнех шу кхета.

Бексултанов Муса. Дика ду, Халид. ХІинца дувьна нохчийн маттахь язйийр ю ас. Уьш а йохьуш хьо волчу ван мегар дарий, наг-наггахь?

Ошаев Халид. Дера мегар ду. Вола хьо кест-кеста.

(Телефон ека.)

Ошаев Халид. ХІара мила ву-техьа хІинца?

(Хьалаоьцу трубка.)

Алло. Со ву. Мила ву? Спортсмен? Борец? Соьга дІаала дезаш цхьа хІума ду. Мича вола? Гостиница «Кавказ». Лоьмар хІун ю? 23... ДІавогу.

Бексултанов Муса. Мила ву и?

Ошаев Халид. Ца хаьа, суна-м. ХІинцалц хезна аз дац. Борец ву ша боху, соьга ала дезаш цхьа хІума ду шен. КГБ-н цхьа провокаци хир ю-кх иза а. Вало, хьажа дедушка, цо хІун боху.

(Араволу ший а.)

II сурт

(Чохь цхьа жима стаг ву. Чуволу Халид.)

Ошаев Халид. Ассаламу Ёалайкум!

Гаджиев. Ва-Ёалайкум салам! Извините, что я вас побеспокоил. Вы знаете Авторханова?

Ошаев Халид. Какого Авторханова?

Гаджиев. Абдурахмана Авторханова.

(Цхъа хан йолу цхъа а вист ца хуьлуш.)

Ошаев Халид. Допустим, когда-то знал его.

Гаджиев. Так вот, я неделю назад возвратился из Мюнхена, там проходил чемпионат мира по борьбе. Однажды один старик в черной шляпе и в сером плаще пришел в зал, где тренировались мы, советские спортсмены, и спросил: «Есть ли среди вас чеченцы?» Я сказал, что чеченцев нет, но я из Дагестана. Меня зовут Али Гаджиев.

Тогда он сказал: «В Грозном живет писатель Халид Ошаев. Передай ему салам. Я Авторханов Абдурахман». Я вот и передаю вам этот салам.

(Хан йолу.)

Ошаев Халид. Спасибо. А тому, кто вас подослал ко мне, чекисту или как их сейчас называют, кегабэшнику, передайте, что я коммунист. Ничего общего не имею с А. Авторхановым, и никакой связи с ним не имею, с тех пор как он покинул родину.

Гаджиев. Причем тут ЧК... я спортсмен.

Ошаев Халид. Притом... много я видел вашего брата на своем веку... Вы поняли меня?

Гаджиев. Понял, понял...

Ошаев Халид. Тогда, досвидание, товарищ спортсмен.

(Араволий, д'Авоьду)

(Арахь Бексултанов Муса ву Халид схъаваре хьобжуш. Т'евог'уш, Халид а гой, хъалаэккха. Халид, а дог ца дог'уш г'анта охъахуу.)

Бексултанов Муса. Халид, хъан дог дохий моьтту суна, оцу накъоста? Мила вара иза?

Ошаев Халид. Ца хаь суна-м. Суьйли ву ша боху.

Бексултанов Муса. Х'ун боху цо?

Ошаев Халид. Мюнхенера веъна ша, боху, Авторхановгара маршалла д'адала веана... Иза КГБ-н белхало ву аьлла дагадеана, ас вуо юьхь йи цуьнан.

Бексултанов Муса. Иштта хир а ву хуьна, хьобгара цхъаь даккха веана...

Ошаев Халид. Цу чуьра араваьлча, ойла хили сан... Нагахь и бокк'ал лелаш хиллехь, ма хъашт доцург ду-кх ас дийцинарг, аьлла...

Иштта дерриг дуьненах а, массо стагах а тешам байина-кх нехан х'юкху Ёедало. Х'инца ойлайо-кх ас: «Х'инццалц динчул сов х'ун дийр дара суна х'юкху Ёедало. Ма г'иллакхе хила везаш хиллера-кх со оцу стагаца ...»

Дала ларвойла хьо, жима къонах, массарах а тешам байна кху дуьненчохь ваха дезарх! Вало, д'Авоьду вайшиь.

Арсанукаев Шайхи. Иштта нохчийн къоман Ёуй хилла. Цуьнан диканиг къагош, цуьнан синкультурина оьшург хъалха доккхуш, халкъан Т'евоьттуш йолу харцо бакъ дашца ой'уш, ша д'акхалххалц къахьийгира Ошаев Халида.

ХIетахь Ахьмада дан а динера и кьамел. И бахьанехь, и конференци шен Галашоне ца кхачуш, юьйхира. Нохчийн а, кхечу кегийчу кьаьмнийн а меттанаш цкъадолчунна дитира ишколийн программы юккъехь.

Нохчийн матте, нохчийн махке болчу безамах даим вогуш, башха байташ язъеш вара Дикаев Мохьмад. Тпехдика доьшуш ишкол, университет а чекхъяьккхинера цо. Нохчийн кьоман эшарш толлуш, Илманан болх беш а вара иза. Доккха хиндерг долуш поэт ву, – олура цунах баккхийчу яздархоша. Амма...

IV дакъа

I сурт

(Студенташ бу аудитори чохь. Чуволу церан хьехархо Дикаев Мохьмад.)

Дикаев Мохьмад. Маршалла ду шуьга, хьомсара студенташ!

Студенташ. Маршалла хуьлда хьуна, Магомед Джунайдович!

Дикаев Мохьмад. Кечам биний аша зачетана.

Студенташ. Бина... Бина...

Дикаев Мохьмад. Дика ду, хIинца хуур ду вайна аша хIун кечам бина а. Так, мила ву вайна уггар хьалха язвинарг. ХIа-а, Адаева Падам ю-кх. Кху чохь юй иза?

Падам. Со ю!

Дикаев Мохьмад. Падам, схьаййцал айхьа дIаязйина нохчийн халкъан йиш.

Падам. Лакха мегар дуй?

Дикаев Мохьмад. Лекхча, кхин а дика хир ду. Лакхал.

Падам. Тхан юьртахь тийна ду,

Наб яйна со цхьаь ву,

Лерина лосьхуш,

Ца гарна кхьоруш,

Сахиллалц леларх, кIад ца луш,

Ас лосьхург мила ю.

Ала соьга,

Сирла седа,

Ирсах хььогуш,

Ас лосьхург мила ю?

Дикаев Мохьмад. Тоьар ду. Иза халкъан йиш ю?

Падам. Массара а лосьхуш хилча, халкъан ца хуьлу иза?

Дикаев Мохьмад. (Воьлу.) И дика элира. Ткъа хьан язйина иза?

Падам. Магомед Джунайдович, ахь язйина-кх.

Дикаев Мохьмад. Ткъа нохчийн халкъан йиш хуьлий цунах.

Падам. ХIунда ца хуьлу... Хьо а ма ву нохчийн халкъах!

Дикаев Мохьмад. (Воьлу.) Иза а дика элира. Кху юкьара яла хьуна говза гечо карорна... за находчивость...зачет хIоттайо хьуна. Кхин ма белаш и тайпа бегаш, чекхбер бац шуна.

(Шелг а тухий, цхьаь чухьожу Дикаев Мохьмад араволу.)

Цхъа хан яълча, чувогӀу Дикаев Мохьмад. Вист ца хуьлуш, чухула дӀасахьийза. ТӀаккха, коре а хӀуттий, вехха лаьтта. ЦӀеххъана схъавоьрзу:

(Цуьнан бӀаьргаш чохь хӀиттина хиш ду.)

Дикаев Мохьмад. Шуна... шуна хӀумма а ма ца хаьа... Шуна хаьий, вайна хӀун хилла? Мамакаев Мохьмад вала ма велла... Вайн къоман бакъволу къонаха, вайн къоман сийлахь назманча вала ма велла... Нохчийчу доккха вуо ма деьна...

(Вольху.)

Елена (сехъа чу а эккхаш). Прекратите! Что за истерика?! То поете, то плачете! Надоели! Вы мне не даете работать!

Дикаев Мохьмад. Что? Что вы сказали?! Вон! Яхийта кху чуьра! Вы знаете, что умер великий Человек и великий чеченский поэт! Нет, этого вам не понять, потому что вы бескультурная женщина! Вон отсюда!

Елена (Ара а йолуш.) Ненормальный какой-то.

(Цхъана юкъана тийналла лаьтта.)

Дикаев Мохьмад. Бакъ ду иза, тахана со дика вац. Амма шуна хаалаш, сан хьомсара студенташ, Мамакаев Мохьмад вайн къомо цкъа а вицван йиш йолуш къонах вац шуна. И шайн дагахь а латгаде, тӀаккха шайн берашка а дӀаала. Цуьнан йозанаш а деша.

Вайн мехкан дог девзина поэт вара иза, ура-атгала Даймехкан тӀулгаша ден къамелаш, церан дагардийцар хезаш:

ТӀулгаша а дуйцуьр ду
Даймахкахь хилларш,
Дог оьцуш декор ду
Вайн халкъан иллеш,
Цаьрга ладугӀуш верг
Даймахках тешна ву,
ТӀулгийн аз туьдуш верг,
Бакъволу поэт ву.

ХӀан, дӀадовла, мукъа ду шу, тахана кхунах заняти хир яц. ТедогӀучу кӀирнахь гур ду вай, доьгӀнехь.

(Студенташ а, Дикаев Мохьмад а дӀабоьлху.)

II сурт

Парткомехь. Чохь – Евгений Ахмарович, Викентий Викторович.

Викентий Викторович. ХӀун ца тоьа Дикаевна? Дашо мидалца ишкол чекхьяккхийтина цуьнга, цӀечу дипломца университет а, аспирантура а... Хъайна партис, правительствос динчу дикана баркаллаш а бохуш, байташ язъеш, Iадда Iехъа.

Евгений Ахмарович. И байташ ю моьтту суна цуьнан корта хьовзийнарш... Москох совещани ма вахийтирий вай иза, цига бахийта къона яздархой дуккха

а боллушехь.

Викентий Викторович. Цигахь Твардовскийс, Тихоновс хаста а вина, виснарг кура ваьлла. ХІумма а дац, партис цул чІогІачеран куралла йожийна, хІара-м хала вацара.

Дикаев Мохьмад (НеІ тухуш.) Чуван мегар дуй? Де дика дойла шун!

Евгений Ахмарович. Здравствуй, здравствуй!

Дикаев Мохьмад. Ахь кхайкхинерий, Евгений Ахмарович?

Евгений Ахмарович. Кхайкхинера, накъост Дикаев. Сигнал кхаьчна тхьога, парткоме.

Дикаев Мохьмад. ХІун сигнал? Мичара? Хьаьнгара?

Евгений Ахмарович. Викентий Викторович, ахь дикахо дуйцур ма дара иза.

Викентий Викторович. Хьуна лаахь, ас а дуйцур ду. Хьо ву боху националистически байташ язъеш, уьш студенташна йоьшуш...

Евгений Ахмарович. ХІаа, хІаа, ахь цецваьлла кеп а ма хІитгае... Масала... ахь тІаьхьара языйна гІазот хьахош йолу стих...

Дикаев Мохьмад. ХІун гІазот?

Евгений Ахмарович. Массарна биц а белла, тІе буц а яьлла, ХІХ бІешарахь хилла тІом а буьйцуш.

Дикаев Мохьмад. ХІа-а, и стихотворени юьйцу аша? И зорбатоьхна а ма яц. Шуьга муха кхаьчча иза.

Викентий Викторович. Тхуна ца хууш хІумма а дац, ахь языйна стих стенна юьйцу ахь, хьан массо дош а, ахь хьаьнга хІун дийцина а хаьа.

Дикаев Мохьмад. Делахь, сан гІуллакх чІагІделла. Цкъа ладогІийша.

Балано бІарзыйна
Обаргийн Нохчийчохь!
ГІазото хьан деган
Къинхетам къийлина,
Кавказан тІамо хьан
Стогарш чуийзина,
Амма хьо доьналлех
Яккха ницкъ ца хилла!

Евгений Ахмарович. Сацийта! Ахь хІун леладо? Хьо мичахь ву хаьий хьуна? ХІара партком ю хьуна! Кху чохь ма ешалахь хьайн националистически стихаш.

Дикаев Мохьмад Мичахь ю кхузахь национализм?

Хьан бартан, безаман

Йогу цІе суна го!

Хьох, маьрша Нохчийчохь,

Сан даго дозалдо!

Евгений Ахмарович. Ма де дозаллаш!

Дикаев Мохьмад. И ду хаза! Оьрсаша шайн махках дозалла дан мега,

гуържаша шайн Гуържийчовнах дозалла дан мега, гГезалозна а мега... Нохчийн поэтана ца мега?

Евгений Ахмарович. Ца мега! Ца мега! У нас особый случай.

Дикаев Мохьмад. Собардехьа, нохчи вац хьо.

Евгений Ахмарович. Вац... аьлча а ву, цкъа хьалха советски ву, юха член партии ву... Паккха...

Дикаев Мохьмад. Паккха-м хила а ца оьшу... Со уггар хьалха нохчо ву.

Викентий Викторович. Жимма собардехьа, накъост Дикаев. Оха хьо кху чу дискуссеш ян а ца валийна. ХIара къамел оха хьобца тIаьхьара деш ду... Айхьа хьайн йозанашкахь меркIел Гуьттуш, выпячивать деш долу «нохчий» боху дош жимма охьадилла: нохчийн хIусам, нохчийн нана, кьинхетаме Нохчийчов, нохчо ву со... Стоп! Тойита. Хьо Советан Iедало кхиййна, комсомоло новкъа ваьккхина, университетехь болх а белла, Советски къона Илманча ву. Национализман ушала а ца гIертош, партис гайтинчу сирлачу новкъа дIагIуоьха: интернационализмах язье, партин баьччанех, БАМ-е гIуой, цигарчу комсамольчийн хьуьнаре кьинхьегам хастабе...

Дикаев Мохьмад. Стихаш иштта яз ма ца ло, лераме Викентий Викторович, стихаш ша-шах даг чохь ма кхоллало, дIо аьхка баца тIе дуьллу тхи санна, гурахь дитта тIера дужу цIен-можа гIа санна.

Евгений Ахмарович. Ахь тхуна баснеш ма йийца, даго а оха боххург дийр ду, ахь дайтахь.

Дикаев Мохьмад.

Сан кийрахь дог, аьлча а,
 Аьрха дин бу.
 Я дуьрста, я жулар
 Юллуйтур йоцуш,
 Яйдакха паргIато
 Шен ларьеш бу.
 Сан динна урх таса,
 Нуьйр тилла вогIург,
 СагIина хIума яллал
 Декъаза ву.

Евгений Ахмарович. Тойита! Кхунах хьайн авторски вечер ма йин ахь-м.

Викентий Викторович. Хьо кхийтирий, накъост Дикаев? Нагахь оха бохург а дина, хьо нийсачу новкъа валахь, хьобга хьобжу советски Илманчин а, поэтан кхиар, болх, некь, юкьараллин ларам, университетехь болх... Нагахь ахь тхобга ла ца догIахь, царех цхьа а хир дац. Хьо кхийтирий?

Дикаев Мохьмад Кхетта. Кхетта. ХIинца хIокху цхьана стихотворенига ладогIийша: Кхузахь интернационализм а ю. Нохчо ву со!

Евгений Ахмарович. Сацийта!

Викентий Викторович. Со Iаьбна оцу дашах. Нохчий, нохчий... Аравала я ас милици кхойкху хьуна.

Дикаев Мохьмад. Ца оьшу... Со араволу...

Цу шинна ца лии сан даше ладогIа, цундела шуна йоьшур ю ас:

Нохчо ву со

Нохчо ву со,
нохчийн зудчо борз ехкинчу буса вина,
Цюькъа-лоьмо шен маьхьарца
вижинчуьра гаттавина,
Нанас иллин накха белла,
илли ала векалвина,
Нохчийн маттах, нохчийн махках
берахь дуьйна дозалла дина.
Нохчо ву со,
Лермантовна тлеман кюьрлахь хийла гина,
Топ кхетарна цунна кхоьруш,
сан Даймехкан сий лардина,
Сайн хьешана мерза кхача,
деган йовхо ца кхоййна,
МостагЧунна, бекхам боцуш,
цхьа а зулам ца дитина.

Арсанукаев Шайхи. Парткоман хьаькамаша шаьш бохург кхочуш а дира. Дикаев Мохьмад балхара вохийра, зорба ца тухуш, совцийра цуьнан говзарш, цуьнан садууш, дог паргIатдала ца дуьтуш а, цуьнан ИндагIаш хилла лийлира, Iедало цунна тIаьхьахIиттийна айкхаш.

Иза дIакхелхира девзаш доьчу хьелашкахь 1979 шеран октябрь баттахь. XIетахь цуьнан 38 шо бен дацара.

Кхин масане бу уьш, вай кхузахь хьахожа нохчийн меттан бIаьхой, нохчийн кьоман, нохчийн мехкан бакьболу кIентий, мехкарий, говза поэташ, яздархой: Мамакаев Iарби, Айдамиров Абузар, Мусаев Мохьмад, Музаев Нурдин, Кибиев Мусбек, Гайтукаева Бана... Царах лаций йиэ аша передачаш

Корреспондент. Баркалла хьуна, Шайхи, тхо-м хьобга хьайн кхоллараллин балхах лаьцна дийцийта даьхкинера. Ахь кхечарех лаьцна дийци, цуьнца цхьаьна ахь гайти хьайн оьзда амал, хьайн гIиллакх. Дела реза хуьлда хьуна! XIара хьуна вайн Мехкан дас даийтина ахчанан совгIат ду...

(Ахча дIало.)

Арсанукаев Шайхи. Дела реза хуьлда цунна! XIара мохк цIинбеш, даккхий гIуллакхаш деш воллу иза. Дала Шен дуьхьа лорийла цо мел деш дерг! Баркалла.

Нохчийчоьхь цкьа а ца хилла, иштта яздархошна гIо деш, церан хьашташка хьожуш Iедал. Ас шуна ма-дийцара, хьалха Iедалшна шайн луйра мостагIий хетара яздархой. Гуттар а цаьрца кьуйьсуш, дIаболура яздархойн коьрта ницкь, хан... Шаьш бан бежа йозанан болх бан аьтто кIезиг хуьлура.

Хьанна моьттара, иштта дерриге хийцалур ду? Таханлера вайн паччахь боккьал а дог лозуш ву вайн литературах, культурах, дерриге халкьах а. Нохчийн меттан, цу маттахь кьахьобгучу яздархойн а сийдо, боккха ларам бо таханлерчу Iедало. Доккха хIума ду иза, вай хама а, пусар а дан дезаш.

Корреспондент. Шайхи, вай дІасакъастале, ахь хъайн цхъа стихотворени йоьшийла лабара тхуна.

Арсанукаев Шайхи. Дика ду. Йоьшур ю-кх стихотворени а:

Весет

Къоьжачу вайн лаьмнийн
Дог кура баххъаш,
Вайн тогІеш, шовданаш,
Бешерийн хъаннаш -
ДІаэца тахана
Хъайн дола ахь уьш,-
Дас, весет деш, хъуна
Йитина хазнаш.

ДІаэца ахь хІинца
Дайша шайн цІийца
Заманийн йохаллехь
Лардина лагта.
Даймохк хъайн дІаэца,
РагІ хъан ю хІинца -
Ден весет кхочушдан,
Юкъ ехкий, гІагта.

Ларбе мохк,
Хазбе и,
Ца еш мало.
ТІаккха, хъайн весет деш,
КІанте дІало.

Бешерийн къийсамехь,
Са санна, лардеш,
Таханенга кхачийна
Вайнехан гІиллакх,
ДоттагІий хилла вай
Вежарех тарбеш,
Орцанна кхайкхаза
Кхочуш вай хилла.

Лаьмнашкахь даиман
Дина сий Ненан,
Воккханиг лийрина
Жимчо, деш гІуллакх.
РагІ хъоьгахь ю тахана,
Вас ца еш дена,
ДІаэца цуьнгара

Дайн оьзда гИллакх.

Ларде и,
Хазде и,
Ца еш мало,
ТІаккха, хьайн весет деш,
КІанте дІало.

Хазнашлахь хазна ю
Ненан мотт къоман.
Ненан мотт мел беа,
Къам дуьсу даха.

Ткъа нагахь мотт шен лахь,
Къам, лей, дІадолу,
Ненан мотт бицбинарг
Сийсазво наха.

Нохчийн мотт и - халкъан
Синхазнийн хьоста -
Къийсамехь ларбина
Массо а ханна.
РагІ хІинца хьобгахь ю,
ДІаэций, хьаста,
Ден весет кхочушде,
Къонахчо санна.

Ларбе мотт,
Хазбе и,
Ца еш мало.
ТІаккха, хьайн весет деш,
КІанте дІало.

(Стих ешна яларца, Арсанукаев Шайхи олхазаран гурана тЕвоьду. Цуьнца коре а воедий, кор дІадоьллу. Гуран зайл дІа а боккхий, марша доккху зарзар.)

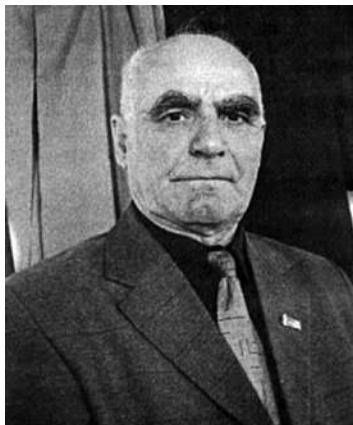
Арсанукаев Шайхи. ДІагІуо, зарзар, маьрша ду хьо! Баркалла хьуна, хІинцалц хьо сан ойла хьаош, суна синтем луш, дахарна! ХІинца дІагІуо, дог Іабаде хьайн марсонах!

(Кирхьа)

Поэзи

КУСАЕВ Иадиз

Иллеш. Эшарш

Сан дахар – Нохчийчоь

Нохчийчоь, исбаьхчу
Хан юьртаьх со кхиьна,
Нанас шен бер санна, аьх мара
кьуйлуш.

Нохчийчоь, хьан дуйьха
Ваха ниййат дина,
Воглу со, хьан аьхна, ницкье хIуо
муьйлуш

Нохчийчоь, бешершкаьх
Баланаш лайна аьх,
Темаша Южалла кхачош хIор цIентIе,
Амма, кьар ца луш, хьайн
Ларийна кура яьх,
Юх-юха гIиттина, кхио хьайн кIентий.

Нохчийчоь, дедайша
Ларийна тхуна хьо,
Ша йоI-бIаьрг санна, луш дикне
дог дахар.

Дас-нанас Iамийна
Хьо лара даим тхо,
Нохчийчоь, сан ирсе кхоллам,
сан дахар.

Ша хIайкал санна, ас
Сайн дагахь леладо
Хьоме сурт хьан
Нашхан, Оргин, Башломан.
Нохчийчоь, абадехь ехийла
тхуна хьо –
Меттамотт турпалчу
сан нохчийн кьоман.

Нохчийчоь, бешершкаьх
Баланаш лайна аьх,
Темаша Южалла кхачош хIор цIентIе,
Амма, кьар ца луш,
хьайн ларийна кура яьх
Юх-юха гIиттина, кхио хьайн кIентий.

Нохчийчоь, дедайша
Ларийна тхуна хьо,
Ша йоI-бIаьрг санна,
луш дикне дог дахар.

Дас-нанас Iамийна
Хьо еза даим со,
Нохчийчоь, сан ирсе кхоллам,
сан дахар.

Де-дийне мелла,
Со цхъаннах теша ма веза:

Сан бѡаьрса бѡарздина
Хъан хазалло,
Хъмениг, дийнахъ цкъа
Гург хиларх хьо.
Бахначу безамехъ
Шеконаш тац.
Хьо ца гахъ цкъа дийнахъ,
Сан дахар дац.

Безамал дезаниг
Хѡумма ца делла,
Вай кхулуш кѡай дуьне хъеша.
Сайн кхоллам хилийта
Ирс долуш мелла,
Со цхъаннах ма веза теша.

Вайн Дала дахаран
Хан вайна елла
Йоцаниг, ша мѡаьрго санна.
Иза ях ялийта
Хъан нуьрехъ мела
Со теша ма веза цхъаннах:

Сан бѡаьрса бѡарздина
Хъан хазалло,
Хъомениг, дийнахъ цкъа
Гург хиларх хьо.
Бахначу безамехъ
Шеконаш тац.
Хьо дийнахъ цкъа ца гахъ,
Сан дахар дац.

Хьо хъажарх кѡоршаме,
Сирла де а кхолуш,
Безамах дог дилла,
Цкъа а сих ца ло.
Собаро лам боккху,
Нохчаша ду олуш,
Олуш ду – са дуу
Даим сихалло.

Со бер санна, тешо
Атта ду даше,
Со суо теша кийча
Хилча муххале.

Дикнах Іехадала
Ирсе хуьлу вай,
Безам цѡена лелош,
Лардан гѡилкхаш дайн.

Мархашна тѡехъара
Схъахъоьжу малх санна,
Гуьлманди дѡатоттуш,
Собга хъаьжча хьо,
Дуьненан ирс схъаделла
Дерриг суна сайнна,
Хъоь безам совболий,
Суна мотгало.

Бутт санна, къегина
Хьо цкъа гучуьлча,
Хета стаг дуьненахъ
Сайл ирсе хир вац.
Ткъа хаза дош сайга
Ахъ даггара аьлча,
Хъол хъоме Ночийчохъ
Адам хаалац.

Со бер санна, тешо
Атта ду даше,
Со суо теша кийча
Хилча муххале.
Дикнах Іехадала
Ирсе хуьлу вай,
Безам цѡена лелош,
Лардан гѡилкхаш дайн.

Со-м дѡагѡур ву...

Со-м дѡагѡур ву
Билгалѡинччу хенахъ,
Кхин ца хъега цкъа а
Хазчу гѡенех.

Амма дуьсур ду сан
Нохчийн къам,
Бѡешерийн йохаллехъ
Цкъа а ца луш къан.

Со-м дѡагѡур ву
Билгалѡинччу хенахъ,
Кхин ца хъега цкъа а
Винчу ненах.

Амма юьсур ю
 Сан Нохчийчоь,
 Кура кIентий,
 Мехкарий кхио.

Со-м дIагIур ву
 Зил тоьхначчу хенахь,
 Сайн йовр йоцу
 Лар юьтуш дуьненахь.

Амма нохчийн мотт
 Сан бехар бу,
 ХIор а чкьуро
 Шен са дуьллуш чу.

Со-м дIагIур ву,
 Мел вахарх ца Iебаш.
 Иожалло дIа
 Хадор ду сан тIемаш.

Амма нохчийн кьам
 Сан дуьсур ду.
 Амма Нохчийчоь
 Сан юьсур ю.

Безаме дог дахар

Сан бIаьргашца хьаьжча генна гондIа
 Хьол хаза йоI карор яц.
 Гайта деза муха хьуьнар онда
 Хьуна суо везийта ас?

Хьо-м Iуьйре санна,
 БIаьсте, гуьйре санна,
 Оьшу суна ваха,
 Безаме дог даха.

Сан даге хаьттича, хьол оьзда, дика
 Вайн дуьненахь йоI хир яц.
 Хьо безаман махка сайца йига,
 ХIун хIайкал даккха те ас?

Хьо-м ю суьйре санна,
 Хаза туьйра санна,
 Оьшу суна ваха,
 Дуьнене дог даха.

Сан ойланийн сирла кIорге гича,
 Хьол езна йоI карор яц.
 Вайша цхьаьна хир дара хIун дича,
 Сан сагийсам ца беш харц?

Хьо-м ша са санна,
 Малх, бетгаса санна,
 Суна оьшу ваха,
 Безамах дог даха.

Дайн весет

Дуьненца хазалла кьуьйсусуш,
 Хилла шех кура туш дайн,
 Адамийн кхолламаш хуьйцуш,
 Заздоккхуш бу Даймохк вайн.

Дуьненахь тайначех тайна
 Вайн Даймохк – Нохчийчоь ю.
 И ларьяр бохамах вайна
 ТIехь дисна дайн весет ду.

Стигалан Iаьрше ша санна,
 Даймехкан сий лекха ду,
 Стогаллин масал дуьненна,
 Нохчийчоь, даима ю.

Дуьненца кьуьйсусуш хазалла,
 Заздоккхуш бу Даймохк вайн,
 Нохчочун деган дозалла,
 БIаьстенан исбаьхьа бай.

Дуьненахь тайначех тайна
 Вайн Даймохк – Нохчийчоь ю.
 И ларьяр бохамах вайна
 ТIехь дисна дайн весет ду.

Кьонахий

Хан еьча дита дайн бенаш.
 ТIам тухий, лечарчий гIуьтту.
 Уьш санна, вайн нохчийн бераш,
 Даймохк шайн сил дукха безаш,
 Кьонахий хуьлий, дIахIуьтту..

Кьонахий – кьоман дозалла,
 Даймехкан сийлаллин це.

Зерашкахъ бахчи
Лардан хъайн сий, гИллакх, яхъ.

Хьол герга хIума дац суна,
Сол муьтIахъ кIант хир вац хьуна,
Боху ас даггара хьоб.
Динан дайн хьекъалан латта,
Бертахьчу адамийн хьабтга,
Сан дайн мохк – сан Нохчийсоь!

Кьонахийн латта

Эшийна, яхчалуш, маршо ларъеш,
Даймохк, ахъ хийла бIош,
Къарлур бац хеттарш.
Лавтташ ю хъан бIавьнаш,
БIешерийн теш,
Дехаш ду дезачу
Гиллакхийн тептарш.

Хьо тхуна АллахIа
Кхоьллина ю,
Нохчийчоь, бIешершкахъ,
Берд санна, латта
Къегаш бу дедайша
Латийна су
Хъан кхерчахъ, Нохчийчоь, –
Кьонахийн латта.

Мел хала киртигаш
Хиттарх а тIе,
Лардина тешамен
Дош, доттагIалла,
Нохчийчоь, ларамца
Йоккхуш хъан цIе
ГондIарчу къаьмнаша
Даим а хилла.

Хийцалуш, хазлуш ю
Хъан хIора керт,
Нохчийчоь, вовшашца
Йохъе а юьйлуш.
Толамийн орам бу
Хъан къаьмнийн барт,
Кхиамийн хазна ю
Хъан адмийн уьйраш..

Хьо тхуна АллахIа
Кхоьллина ю,

Нохчийчоь, бIешершкахъ
Берд санна, латта.
Къегаш бу дедайша
Латийна су
Хъан кхерчахъ, Нохчийчоь, –
Кьонахийн латта.

Безам къанлуш бац

Синкъерамехъ цкъа цIаьххъана
БIаьргаш чуьра гIабттина,
ТIаккха, кхерчахъ дайн цIе санна,
Лоруш, вайша ларбина,
Хилла шех дарбане белхьам,
Ерзош йина чов я вас,
Хьалхара вайн цIена безам,
Ирсе безам къанлуш бац.

Цкъа ши кхоллам вовшаш тоьхна,
Бертахъ доьзал болийна,
Бераш даккхий хиларх тахна
Вайша оьзда кхиййна,
ЧагIбалар бен
вовшийн тешам,
Месашна тIе йилларх кIац,
Хьалхара вайн сирла безам,
Бовха безам къанлуш бац.

Шовдана гуш, бIаьргаш хийла
Ирсан нуьро къегийна,
Мотт цахуурш санна, хилла,
БIаьццашца вай къедийна,
ЧагIбалар бен вовшийн лерам,
Хьийзарх шерийн къоьжа дарц,
Хьалхара вайн хаза безам,
Боккха безам къанлуш бац.

Бераллин шовданаш

Дуьненан некъашца лелла,
Баьккхина геннара го,
Бовзачу мехкийн хIуо мелла,
Даим а лууш ву со,

Кхаь бохьу геланча хилла,
Сайн юьрта ирсе ког билла,
Бераллин шовданаш шийла
Нийсархойн тобанехъ мийла.

Даймехкан некъашца лелла,
Дог Јабош исбаъхъалло,
Дайн очакх лардан дош делла,
Даим а лууш ву со.

Блаъстенан мела мох хилла,
Сайн юърта ирсе ког билла,
Бераллин шовданаш шийла
Нийсархойн тобанехъ мийла.

Дахаран некъашца лелла,
Патгийна сатийсамо,
Адмаша ваха ницкъ белла,
Даим а лууш ву со,

Безаман хаза кхаъ хилла,
Сайн юърта ирсе ког билла,
Бераллин шовданаш шийла,
Дайн лаъмнийн мутт санна, мийла.

Безаман йоза

Зезагашца хьоме блаъргаш
Дуста даго вуьтуш вац,
Къегича, чохъ безам баържаш,
Царал хаза хIума дац.

Кийрара дог дуьйлуш ловза,
Блаъргийн ирсе къегар гуш,
Церан йоккха къайле йовза,
ХIун дан деза ца хууш,

Кхочу со блаъстенан беша,
Хъаъжна цкъа хъан блаъргаш чу,
Хъан безаман йоза деша
Царна чохъ со лууш ву.

Хъан сирла аз зарзарчуьнца
Дуста витац со даго,
Хъайниг тоьлу къовсуш цуьнца,
Йиш кхоьллича безамо.

Дагардина денош деха,
Дегийна ас дукха тхиш,
Лууш хаза ховха ека,
Хьомениг хъан деган йиш,

Кхочу со блаъстенан беша,
Хъаъжна цкъа хъан блаъргаш чу,
Хъан безаман йоза деша,
Царна чохъ со лууш ву.

Хъан блаърсино суна хьобху –
Деле ехнарг хьо хилар,
Хьобга даггара ас доьху
Тешамна хъайн чIуг ялар.

ДоттагIчунца араяьлла,
Дуьне серла дакхийта,
Безамах дош соьга аьлла,
Ойла тIома яккхийта.

Халбатехь бежа сан безам...

Халбатехь бежа сан безам,
Дуьненан марзонаш ахь цунна кьахьйичахьана.
Безамах бисина тешам,
Тускар чохь цо шеца дIабаьхьчахьана.
Тешаман тIаьхьхьара тIемаш,
Паналла йовзале, кхоамза ахь кегдичхьана.
ТIемашна ницкъ белла пхенаш,
Аьргачу уьрсаца хедийчахьана.

Халбатехь тийна сан безам,
Лен лазар кхетга, цхьалхачу дархочух терра.
Безамах бисина хьегам,
Шен кьинош санна, шежа дIахербан.
Хьегамаш баьгначу шовкьехь
Лозучу шен деган синхаам тебан...
Цу шовкьан тIаьхьхьарчу зовкхехь
Хьоб хьежа бисина сатийсам лебан...

Леррина хьуна

Дуьнен чохь дерриг а сан хьобца доьзна ду,
Буьйсанан шело а, цу хьаннийн тийналла,
Стигал а, даима цхьа сийна сийналла,
ДогIа а, стиглара и лавгта Iенаш ду.

Самукьне татол а, цIенна тIебогIу некъ,
КIех юьзна аренаш, зарзаран декар а,
Хьо волчу агIор схьа аьрха мох хьекхар а
Хетало шатайпа ...и дагах буьйлу чекх.

Хьо ву сан хIаваъца, лазамца, забарца,
Сан долчу массо а хIуманца гуш ву хьо...
Дерриг а дицдина, ойлане ялча со,
Хьо суна схьагар а доьзна дац набарца...

Гуш ду-кха самах а, со хьобга хьобжуш ю,
Меллаша неI тоьхна, хьо веъча, гIелвелла,
Дерриге сайн дезарш дIатосуш, хазьелла,
Еларца, со хьуна дуьхьала йогIур ю.

Хьо вогIур вац аьлла, дог дуьллуш сийсара,
Сайн хилла ойланаш ас эццахь хуьйцур ю,
Ирсечу, ас хьобга, ца лечкъош, дуьйцур ду,
Мел чIогIа, мел чIогIа ас хьобга тийси са...

Ма елха, нана...

Сан ненан еларца денло сан туйра,
Сан ненан бIаьрхишца йоьлху сан гуьйре.
Хьо соьца хиларна ирсе гуш кхане,
Вайн Далла хастам беш еха со, нана.

Ма елха, нана, ма елха цкъа а,
Хьол хьоме хIумма дац дуьненчохь цкъа а.
Ницкъ болуш ю нана доьхна дог тиэда,
Ма виса цкъа а хьан безамах хьега.

Гуьйренаш декъальеш гIотту малх санна,
Хьан серло соьца ю массо а ханна.
Карадо хьуна дош муьлха чов ерзо,
Цундела бу хьуна ненан мотт мерза.

Ирсе денош дегира

Суна хьо ца вицвелла,
Хьан ойланехь къайлаяларх со.
Хьобца къастар дазделла,
Сингаттамо хьийзайо.

Хьобца доьлуш, соьца доьлхуш,
Ирсе денош дегира.
Ахь со хьайца дIа ца йоьхуш,
Хьуна кхин малх къегира.

Некъаш цхьаьна ца деьна,
Къаьстина вай лелар ду.
Амма хьуна ирс дехнарг,
Хаалахь, со цхьаь ма ю.

Дагара дийца...

Хьобга йийца сайн безаман кьайле,
Х'ора денна хьо гаре сатийсар,
Йисна хьобца сайн ойланийн Гайрехь,
Хьабгна ю со хьоб дагара дийца.

Деган доттагI, хьо ма генаваьлла,
Хьох ас йина ойла акхаяьлла,
Амма тешна ю, хьо цкъа кхочур ву,
Дийца соьга хьайн дагара аьлла.

Сан тешаман аренашкахь кхиьна,
Дегайовхо ас кховдор ю хьобга,
Ас цадийцарх, сан дагара хиьна,
Безаман некъ ахь кховдор бу соьга.

Кхочур ю, нана, со хьан б'аьргаш хьаста!

Дахаран некъаша хьо йолчу йобхуш,
Сан нана, геналлехь вай вовших хьобгу.
Сема ду, нана, хьан кьежделла г'енаш,
Со яре сатуьйсущ, хьан б'аьрхиш Iена.

Ма елха, нана, ас доьху хьобга,
Хьайн г'айгIа геннара схьакхочу соьга.
Хьо йоцчохь ца лаба суна ирс леха,
Сан некъаш доьрзур ду хьо йолчу ц'ехьа.

Дуьненчохь хьо мел ю, сирла ду дахар.
Сан нана, даима хьо суна яха...
Замано тахана вай вовших кьасторх,
Кхочур ю, нана, со хьан б'аьргаш хьаста.

Вайнехан йоI

Нохчийн амалехь,
Оьздачу аматех
Ю хьо кхоьллина, вайнехан йоI.
Г'иллакх хаздина,
Шен сий лардина,
Тешаме хилла вайнехан йоI.

Вайнехан йоI, хьо сийлахь ю,
Кьонахша даима хьо лоруш ю.
Хьежар ду эхь-бехках дуьзна,
Ц'ена ду дахаран куьзга.

Болатан ницкъаца,
Дуьненан рицкъаца
Эцаелла яц вайнехан йоI.
Собар оьшучохь,
Дуьне доьлхучохь,
Йоьхна ца гина вайнехан йоI.

Вайнехан йоI, хьо сийлахь ю,
Кьонахша даима хьо лоруш ю.
Хьежар ду эхь-бехках дуьзна,
Цена ду дахаран куьзга.

Цергах юьйлуш чекх,
Ларбеш цийнан кхерч,
Хьуьнар долуш ю вайнехан йоI.
Некъ хьан маьрша бу,
Мехкан беркат ду,
Хьох сан илии ду, вайнехан йоI.

Дагахь а доцуш...

Гуьйренца, набарх йоккхуш со,
Хьан хаам соьга кхечира.
Хьо кху дуьненчохь хиларо,
Сан дахар хаздина.
Сан Гуьйренаш ахь декъалйо
Кехатан хIора могIанца,
Хьайн соьга болчу ларамца.

Ма ирсе йина Дала со,
Дагахь а доцуш, вовзарна хьо.
Сингаттамо со гIелйича,
Ахь дог деладо.
Ма мерза ю хьох ойланаш,
Хьо гича, йицло сан гIайгIанаш,
Мел дукха хиларх Iехорш хьо,
Вай къаста ца ло.

Ас хIинццалц лайнарг дицдина,
Хьо суна вовзар эрна дац.
Хьайн дикалlex со тешийна,
Хьо саннарг, цхьа а вац.
Суна мел дезнарг хьоьца ду,
Хьан хIора дикчу амалца,
Даггара соьца хиларца...

Ца доьгна туьйра...

Вайн гIала къагийна, чиркxаш ду догуш,
Дуккxа а кIентий бу соь йола бохуш,
Амма хьо цхьаь ву ас кхолламе воьхуш,
Кхечунна воьгIнариг ойланца лохуш.

Хийла хьуна сайн бIаьрхиш къайлаха Iенош,
Тийна-тийна чекхдуйлу и хаза денош...
Хьуна ю сан деган эшар,
Хьо воцург суна ца оьшу.

Кхечуьнца чIагIий ахь доьзалан уьйраш,
Чекхдели вайшинна ца доьгна туьйра...
Амма ас ловр ю и безаман гIайгIа,
Хьо соьца хиларах, хир яц и яйн а.

Хийла хьуна сайн бIаьрхиш къайлаха Iенош,
Тийна-тийна чекхдуйлу и хаза денош...
Хьуна ю сан деган эшар,
Хьо воцург суна ца оьшу.

Цхьа а вац бехке вай дисарна гIаьхьа,
Хьо везар – хилла и цхьа мерза-къаьхьа...
Хьуна со езар а эрна дуй, кхета.
Безаман гIайри тIехь вай некьаш хиэда.

Хийла хьуна сайн бIаьрхиш къайлаха Iенош,
Тийна-тийна чекхдуйлу и хаза денош...
Хьуна ю сан деган эшар,
Хьо воцург суна ца оьшу.

Цкъа мацца а...

Сайн кхолламан новкъахь ирсах тешаш йогу со,
Вайн дахаран шовкъах ийна дог сан деттало.
Цатешамца кьийса ницкъ ло суна тешамо,
Цабезамех ларьеш маьрша юьту безамо.

Кхочур ю цкъа маццаь со, сайн Iалашонна тIе,
Лариййр ю ца йойтуш дIа, сатийсаман ас цIе.
Лохур ду ас дегнашкахь сайн дагна герга дерг,
Цкъа а холча хIоттор вац, цкъа сайха тешна верг.

Вайх хIора а санна, харцоно со ма Iовжайо,
Ткъа хораман бIаьрхиш лечкъадеш, со елало.
Ас нехан лар хьоьшуш, сайна некь ца баьккхина,
Цхьаь воцчунна, деган къайле ас ца яьстина.

Сайн ойланийн тѐмаш стиглахь аса даржийна,
Сайн дахаран кѐилба – адмалла ас хаържина.
Сан безаман гѐнаш – маццаъ декъалур ма ду,
Со тешамах тѐмаш – ирсе хилла ехар ю.

Ас хьох дог диллина даьллачул тѐаьхьа...

Ас хьох дог диллина даьллачул тѐаьхьа,
Масане-масане хино берд баьхьна.
Ас даг тѐхь бохбинарг хиллера-кх лаьхьа,
Цунна-м хьа ца хийти сан йовхо аьхна.

Цо даг тѐхь биначу бена чохь хѐинца-м
Цкъа мацах хиллачун лар бен ца йисна,
Цу лорах Гийдалун хѐора а цинцан
Шело ю-кх хаалуш, ахь суна йитнарг.

Цкъа мацах цьхана ши пѐраска даллалц
Хьежначун хиллариг хили-кха суна.
Серло цаевзинарг цкъа бода баллалц –
Ду иза эххар а кхочудерг хьуна.

Гуттар а текхор яц сан хино чалхаш...
Суна а хир дац те цкъа маццаъ атта?
Хьан дагна тѐхьа дѐабуьзна сан малх а
Магац те цкъа цьханнан малхбалехь гѐатта?

Со самаелира...

Со самаелира...
Хьан хенан хѐоттамехь сан сахьт ца делира.
Бахьана делира,
И даларх ца тешаш, хьо кѐайлавелира.

Со самаелира...
Цул тѐаьхьа цьхьа ши шо, аьлча а, цьхьа пхи шо делира.
Хьо дохковелира,
Вай цьхьана заманахь лехнадерг карла а делира...

...Юха а элира,
Цкъа а ца хиллачух со тешо, дуьхьала велира...
Со самаелира...
Сан сецна лаьттинчу сахьта тѐхь хьан хан чекхьелира...

Проза

ТИАУЗ Исс

Хьонка

Цера хьонка кхечира тхуна селхана. ЧоГоIа дагабоьхнера иза тхан чохь болчарна массарна а. Баййтахьара аьлла, дехнера ас цѣрачаьрга. Бакьду, цигахь тхайчарех висина кхин хIара ву аьлла, стагта а вацара ва-м, тхан ден йиший, цуьнан кIентан ши бер доцург, кхиберш замано дIабаьхьѣ, дуьне мадду дIасакхисси, вай...

Пасилка дикка, чоГоIа чоIаГIйна хиллера. Ма-хуьллу тасавелла, тIаьхьара а яьсти ас. Цкьа хьалха, етIи иза йистера. Цигара схьакхийтира и Iаь! ЭхI, ма чомехь яра иза! Даймехкан Iаь... Дерриге дагадеара... Лов-в-в аьлла, дегIах зуз а доуьйтуш... Дерриге а... Оц-ц-цу мIаьргонехь... Пасилка схьаяьстина ваьлча, кху чуьрчо хьонка схьайцира. Берриге а хьонка схьаэцна баьлча, бухахь латта дисира... Иза дара Нохчийчуьра латта... ЭхI, ма гена дара иза тахана... ма герга дара... бIаьргашна кIелахь... Цхьа цинц... Ма мерза яра цуьнан хьожак... Цуьнан шатайпа Iаь... ма мерза... Сел мерза... ванах, хIара бакь дуй-техьа аьлла, хийтира... со кхузахь а волуш, хIара цинц бен кхин латта а доцуш... кхунна воьлхуш... нехан махкахь... мел доккха хIума ду хьо... мел йоккха дакьазло... муха? хIунда?... хIун бахьана долуш?... иштта вехха Иллира...

Дерриге а дагаоьхуш... Дагаоьхура... Буса сахиллалц бIаьргаш а биллина... Зикаран чоIуг санна, коьртехь ойланаш хьийзаш...

Хьонка биира оха... жахар а бина... Iаббалц...лаьттан цинц аса гIовленга диллира... чоIаГонца... хIара мархин бутт тIекхачале цIа ваха... цIа... хIокху долчу а дуьненна чохь цхьаь бен доцчу цIа...

Сийна бай

Когаш берзина... бIаьстенан ховха баьццара поппарш а хьуьйш... сирла мела маххашца кьуьйсуш... сийначу бай тIехула уьдура берийн тобанаш... чоIаГардигаш санна, лечкьаргех ловза... керла некьаш... тачанаш...

Цига... бераллехь биси и сийна бай... даима а хьо дIавеха...

Тахана... наггахь... ванах... бан а барий-техьа олий, хета...

Йа-а-а... кIайн-сийна-баьццара... бес-бесара марха яра-техьа иза...

Цкьа а син изсера дIа ца яла йисина...

Я сийначу хIаваэхула лелла кьорза куз... хьо а айвина...

Ма генара дуьне ду иза...

Цкьа а даг чуьра дIа ца долу...

Цу сийначу бай тIехь кIайн уьстаГий дежа...

Царех цхьаь, тIе а богIий, хьобга хьобжуш Iа...

Бехха...

ХIара мила ву-техьа, аьлча санна..

Сийна стигал Iанаоьху сийначу бай тIе...

УьстаГий дов...

Лам баккха деза хьан...

Лома буьххехь карадо хьайн дайна жа...

Цигара... лома буюххъера охъа чу хъабжча... го хъуна... маъркIажо хъулбеш лаьтга бай...

Седарчий чухьовду...

Цаърца лаьтга вуссу хьо а... хъайн яйна рема а ялош...

Гобабккхина бошмаш... хъаннаш... шовданаш... лекха лаьмнаш... лекха-лекха бара и бай... зезагашлахь... цIазамашлахь... марханна тIера санна, чу хьобжура цу тIера дуьнене...

Бай лепа... цо дIавоьху... цигара... геналлера... ирсера... синпаргIатера... Иза биси цигахь... ирзошкахь...

ДIадай... хьулдели дерриге а...

Сийна... Синан стигал...

Сийна... Синан бай... Хьо... Царна юккxехь...

Зарзар

Доблхуш-дольлуш дека долало зарзар сийначу аьрцнашкахь. Заза эга, лай чимаш санна, хIора зарзаран декаро эгош санна. Цхъаццаммо – эзарнаш, гIийла, тийна - тийналле. Дог доьлху-дольлу, зарзарийн декаррий-делхаррий, зазах-лайх а дахана. Дуьне деса-дузарехь, кхин хIумма а дац хезаш, зарзарийн делхар-делар бен. "За-р-р-р...", – олий, Iена эшарийн аз... "За-р-р-р...", - олий, Iена бешара заза. Бес-бесара басарш Iена басешкахула... "Л-л-л-о--о-о-в--в-в!...", – олий, схъакхета малх, дашо алу а етташ. Кхехка дуьне... Эшарех, зазанах, зIаьнарех дуьзна, Iанаобху...

ДIогахь, IиндагIехь Iаш го воккха стаг. Цо цхъацца буюртиг боккхуш, доккху кIайн суьлхъа. Меллаша: "ЛаилахIа - иллалахIа... ЛаилахIа- иллалахIа...", - хеза.

ЧIожах охъа бIаьстенан Орга доьду, хин горгамах а хьерчош, тIулгаш керчош. Хъабдда- дедда. Денна. Заманал хьалхадала гIерташ санна. Башлам къега. Геннара. Махкана. Седарчий кхетале хьалха цхъакIезиг белха-белам эkkха, сийначу аьрцнашкара адамиин синошка кхойкхуш санна... Седарчаша юзу стигалан Iаьрчеш, абаде, дузадо дерриг дуьне... Iабадо дог. Кхана, сатассале, юха а малх боьхур бу зарзаро.. Малх боьхур бу... Малх лур бу...

Воккха Стаг

Некъашкахь... Хийцамашкахь... Ойланашкахь... Iай-бIаьстей къабстачу деношкахь... сайна а ца хуучу геналлера воьгуш... сайна а ца евзачу геннале воьдуш... Аьтга, йохийна, хаьрцина... хIинца гIоттучу гIалахь... некъа йистехь... Эрна араьх санна... Цхъаьнга хьобжуш... цкъа а воьгу воцчуьнга... Я сайга... я карзахдаьллачу дуьнене... дарбане ладоьгуш... цхъалха лаьтгара со...

Дуьне хьийзара... Дахкаршлахь, мархашлахь, йочанашкахь... Делкъе кагIина, боьдура малх ... бевддий-хъаьвддий, гуобабккхина «сискална» лелара нах... Аьчкан машенашкахь... Аьчкан амалашка бирзина... Еккъа цIена сутуралло бузийна... бевзина... берзина...

Цхъана нехан-цигара... цу некъан кIоргера... я сан ойланашкара гучувелира иза... шурула кIайн маж йолу Воккха Стаг... Дуьненна орцанна воьгуш санна дара цуьнан маса болар... Иза герга мел кхечи а, гергара хеташ, хьобжура со цуьнан чехкачу боларе... БIешераш девлира... я цхъа масех мIаьрго... Нур лепара цуьнан цIеначу юьхь тIехь... Иза велавелира, юххехула тIехволуш... Цхъаь элира цо велаваларца... Бегашийна санна...

Делан дуьхъа, ма тамашена хIума ду хьо аьлла, хета хIинца а... хIета-м

цецвала а ца кхиира... Кхин цо аьлла хУмма а ма дацара... бегашийна цхьа-ши дош... вела а велла... Амма царца... цу аларца... хьажарца... велаваларца... Цуьнан Іарца... Дерриге а дара...

Цо дІайицира... дІабаьхьира гушбоцу... амма уггаре а хала мохь... даг тІера... синна тІера...

Иза дІавахара, шен болар кхин лагІ ца деш... Иза геннара вогура... гена воьдура... Дуьненна а орцахваьлла... Сагун стаг...

... «Вай баккхий нах...», - олура хІетахь... «вай цІадаьхкинчу хенахь...»... Цара латтош а, царех доьзна дара дерриге а... синтем... воккхавер... синпаргІато... Цара, «лаьтгах Іасанаш Іуьттуш», дІадерзадора вон-дика... Нийсонца... Бакьонца... Дашца...

Дин... Ийман... Беркат... Халкъан хьекъал-кхетам царгахь дара... Цара лелайора халкъан юкъаметтигаш, гергарлонаш, къастайора бакьо-харцо... И бара хаддаза цара беш болу сема болх... Халкъан Іуналлехь... Харцо юьйцучу дажална дуьхьал...

ХІора а, лам санна, вара царех... Ткъа цхьаьна гулбелча – оьзда, лекха лаьмнаш... Устазан муьридаш... Зикрехь-зияртехь, сагІехь-махехь... Цара дехкина салаваташ, цара баьхна назманаш ека хІинца а лерехь, лаьмнашкахь, даг чохь... Берриге а сатийсам Делехь бара церан... Уьш дуьнен чохь беллахь а, Эхартахь бара церан сатийсам...

Ишта схайогІу хан-зама... керчаш... хьерчаш... хийцалуш...

И ДІавахнарг... И Воккха Стаг... Суна цкъа а гина а, вевзина а воцу... хІетахь, оцу дийнахь... цкъа бен... Ма тера вара и царех... Заманан йохаллехь - ДІабаханчарах...

Я хила мега иза таханлерчу замана чуьра... Цкъа а дІадала, доха йишйоцчу Бусулба Динера... Ийманера... Нохчийн Вежараллера... Гиллакх – гуллакхера...

Ма тера вара иза царех массарех а...

ЛадугІу йиш

«ЛадугІу йиш лакхийтийша!...», – олий, вистхуьлура Воккханиг. Тап-п-п... олий, дІатуьйра нах. Пондарчо пондар сацабора... ТІаккха, корта охьа а бохуьйтий, ладугІура пондаре, пондарче а... Тийналло тийналле... Наха шайн-шайн дегнашка а... Пондарчин бос хьора... Жим-м-м-м-а Іай, пондар гІийла бетІара... нехан дегнаш дагІош ... Цхьанхьара... гена-геннара йолалора ладугІу йиш... Кхечу дуьнен тІера... я нехан дегнашкара... Цхьана ялсманера... я цхьана баланера... Пондарера...

Еха яра пондаран йиш... Цо дуьйцура... ша-шега а дуьйцуш... ша-шега ла а дугІуш... шегара... шен гІийла, ойлане дийцар... Иза дІадоьдура... Лекхачу лаьмнашка... стигалан Іаьршешка... мокхазан бердашка... нехан синошка... Кхачо йоцуш... Синтем а, гІайгІа а, сатийсам а, синпаргІато а... дерриге цхьаьнайина яра пондаран еха ладугІу йиш... Цо самайоккхура... гІатгайора дог-ойла... делхадора синош...

«Маржа дуьне яІ!...», – олий, массеран а дегнашкара хазадора цхьамма... Оццул карзахе, зевне, йоккха тийналла хІуттура... Дерриге а Іададора тийналло... Орца генна доьдура... Меллаша, эшаран аз лагІдеш...

Пондаран аз лекъара... Нехан дегнаш лакъош... Дерриге а пондаро аьлла делира...

ЛадугІу йиш хезара юй-теша карзахадаьллачу дуьнен чохь?

Ягийн юрт

Цехъхана даьлладу татано, Гадийна, араиккхира Зугу. «Вай, ас хГун до, со ма воьхна?!» – аьлла, юха чуиккхина: «Же, зуда, ма Јелахъ, бераш кЈелхъардахалахъ!» – аьлла, шен барзакъаш тЈеузуш воллучу цунна, юха а хезира, шайн корера шело чу ца яйита боьллина гЈайба чу а кхуссуш, иккхинчу, йоккхачу тоьпан гЈовгЈа.

«Вай Дела, орцахвалалахъ!», – аьлла, мохъ белира луларчу Забун. «Керта тЈехула вер ву со, кетЈахула вахча хан ер ю, цхъаь лазийначух тера ду церан!», – аьлла, дЈахъаьдда воьдучу

Зугина, ЗабугЈарна шайна юккъара керт йоцуш карийра. Цкъачунна соцунгЈа хилира иза. «Ванах, хЈара керт стенга яхана?!» – ша-шега хоттуш санна, элира цо. Керт лаьттинчохъ шиь ор дара. Иза кхийтира, яккхийн тоьпийн хЈоьнаша шайн болх бинера. Юха а Забун мохъ хезна, цу агЈор дЈахъаьдира Зугу.

Цунна хъалха хЈоьттинарг ирча сурт дара. Велла уьйтЈахъ Јуьллуш Забун цЈийнада Хъумайд, дехъа елла Јуьллуш церан йоІ Сепият, охъахиьна узарш деш Јаш Забу, тЈекхетта хЈусам а. Шена наха бехк билларна кхоьруш, ца йоьлхуш, сецара Забу. Ценошна кЈелхъара схъаваьккхина, кхетамчохъ воцуш Забун марда Јаьлбиг а вара. Накъосташца вахна цЈахъ вацара Забун цхъаь бен воцу кЈант Имран. Иза вара хЈинца цуьнан тЈехъ са лаьттарг. «Пхийтта шо кхачале дЈавели да а, йиша а, гЈийла денда а, ма цхъа висе-кх хъо», – бохуш, ойланашкахъ Забу а йолуш: «Нана, вайна хЈун хилла, хЈара хЈун ду?» – аьлла, шега вистхуьлуш хезира Забуна шен кЈант. СапаргЈатделира ненан, кЈант гича.

ЗабугЈеран керта деанарг доккха хЈума дара. Нах Хъумайд, Сепият дЈадерзош бохккушехъ, дЈавелира Јаьлбиг. Адам иштта доьхна хъийзаш а долуш, паччахъан эскаро юьртана голецира. Цхъадериг юьрта деара. Лекхачу, кЈайчу динахъ хъалха ваьлла эпсар а волуш, тезет долчу керта баьхкира салтий.

– ХЈун ду кхузахъ? – аьлла, хаьттира хъалхаваьлладу эпсаро. Цо буьйцучу матгах ца кхетара тезетахъ лаьттарш.

– Цуьнга вистхилахъа, Далда, хъуна жимма церан мотт ма хаара, – элира, юьртарчех цхъамма. ТЈевахна хъалха дЈахЈоьттира Далда.

– Госпожа генрал, – аьлла, вистхила воьлча, «И хЈун къамел ду ахъ дийриг?» – аьлла, эпсаро ластийна шед туьйхира Далдина. Юьхъа тЈехЈула охъахъаьдира цЈий.

– Моя, твоя говоришь хотел, почему твоя бьешь моя? – аьлла, оьгЈазвахана, шен гЈодаюккЪе куьг даьхъира Далдас, шаьлта тоха дагахъ.

– Далда, ас пурба ца ло хъуна, цЈий Јенар ду, – элира юьртакъедас Вахас. Далда вухавелира, хЈуттурдолчу суьртан ойла а йина, ца велира кхеравелла-м. Юххехъ лаьтгачу кхечу эпсаро Далдега къамел дечуьнга элира:

– Андрей Николаевич, и стаг цхъаь ала гѢрта мѡьтту суна, хІун боху хьовса вай цо?

– ХІун дуйцур дара вай оцу акха хІумнашка, Виктор Сергеевич, хьо вицца-м ца велла, даханчу кІирнах хІокхара тѢлатагар а дина, хилла зулам?

– Массо а цхъатера бехке ван мегар ма дац, царна юкъахь ма бу дика нах. Муьлххачу къомана юкъахь а хуьлу вуонаш, диканаш а!

– Дитахъа, Виктор Сергеевич, иза тІаьхъа дуйцур ду вай, – аьлла, ша нийса воций хиъна, вухавелира воккханиг. Шина эпсаро, резавоцуш, вовшашка дечу къамеле ладѡгІуш Іара юьртахой.

– Дийцал, хІун ала лууш дара шу? – хьаттира эпсаро Далдега.

Далдас, шен ѡгІазло гІеххъа юха а яьккхина, ша хьалха аьлларг нийса доций а хиъна, шен хаттар хийцира.

– Инарла, аш яккхий тоьпаш йиттина, адамаш дайина! – аьлла, сецира. Логехь ѡгІазе шад хиларна, кхин дош ца аладелира цуьнга.

– Со кхийти аша лелочух. Шун хІоккхехь тезет ду?

– Ду, – аьлла, Далдас корта таІийра.

– Хъан цѢ муха ю? – хьаттира полковнико (массарах нохчаша инарла олудела, шех инарла аьлча, магийтира цо).

– Сан цѢ Далда ю.

– ЛадѡгІал соьга, Далда! Цхъа сахьт даьлча маьждиган хьалха нахе дІагулло ала, со вистхила лууш ву!

Ша кхетгий хоуйтуш, Далдас корта таІийра.

– ХІун боху цо? – хьаттира юьртакъедас.

– Дера боху, цхъа сахьт даьлча маьждиг хьалха дІагулло, ша вайга вистхила воллу.

– ХІун ала воллу-те, ша динарг кІезиг хеташ ву-те хІара?! – элира, Далдега хоттуш санна, цуьнан лулахочо, Салмана.

– Дера хаац, хІун ала гѢрта-м, амма диканиг дохьуш ца веаний-м хаьа суна иза, – аьлла, доккха садаьккхира Далдас.

– Хъажахъа, Ваха, хьо дешна стаг ву, хІунда хьийзадойту-те вай Дала, хІара хьал гуш-хууш ма ву Иза?

– Гора Далда-яІ, гуш-хууш ма ву, шадерриг Цуьнгара а ма ду, сиха вацкха, собаре ву-кха, вайшиь санна сиха хилча, гІуллакх хир ма дац, – аьлла, велакъежира Ваха. Юха нахе кхайкхам бан вуьйлира иза:

– ХІай нах, вай дІакхойкху оцу эпсаро маьждиг хьалха. Цо хІун боху хьовса деза вай. Цхъа хІума ду: сихдала мегар дац, ца ѡьшу гІѡвгІанаш ма е. Вайгахь толам хинболу агІо яц тахана ерг. Массо а маьждиг хьалха дІадуьйла. Муха доьрзу хьовсур ду вай хІара гІуллакх!

Генна урамновкъа бІаьрг тоьхча, маьждиге дІагуллуш адамаш гора. Массо а гІийла вара. Ѳьрсийн эпсар пайтона тІе а хІѡьттина, къамел дан кечлуш вара. ЧІѡгІа ѡгІазе юьхь яра цуьнан. Жимма хан а ялийтина, адам тІе а гулдалийтина, вистхилира иза:

– ЛадѡгІал соьга, дІадаханчу кІирнах тхан салташна тѢлатагар дина. Цхъаь вийна, шиь лазийна, уггара тоьлуш йѡлу говраш дІа а йигна,. Церан лараш шун юьрта йѡгІуш ю. Бехкенаш аша схъа ца лахь, ас луьра таІзар дийр ду шуна! Ѳьрсийн эпсар сецира, Далде а хъаьжна. Далдас гочдира. Нехан гІѡвгІанаш евлира, резавоцуш: «Наха динчунна тхан хІун бехк бу, бехкечаьрца листа

деза», – бохуш. Обаргаша йигний массарна а хаъара, амма эпсар тешар вацара. Говраш дӀаюьгуш гинарш а бара.

Наха бохучунна талмажалла дира Далдас.

– Акха хӀуманаш! Шун юьртах хӀумма а дуьтур дац аса! Со шуьца хаза дийца гӀертара, цуьнах гӀуллакх хила доллу моьттуш вац со! ХӀета, дуьйцур ду ас шуна, хӀун дан деза а, айса дийр дерг а. Тхан вийначу цхьана салтичунна дуьхьал – кхоь, лазийначу шинна дуьхьал – шиь, говр яла дезар ду шун, цу тӀе тоьлларш а.

Полковник, шен къамел саца а дина, Далдега хьаьжира. Ткъа Далда цо дуьйцучух цецваьлла, бага а гӀаттийна, лаьтгара. Меллаша лере а таьӀна, Далдега: «Гочде!» – элира Виктор Сергеевич цӀе йолчу эпсаро. Далдас цо бохург гочдира. Нах вовшашка хьобжуш лаьтгара. Уьш боьхна бара. Церан яцара цу эпсара юьйцу говраш, я уьш эца хьал а дацара. Юха а вистхилира полковник:

– Оцу гӀуллакхна аса шуна кхо де ло, – аьлла, сецира эпсар. Далдас эпсаро аьлларг гочдинчул тӀаьхьа, нах ойлане кортош а окхийна, дӀасаэха буйьлира.

– ТӀаккха, талмаж, схьагарехь, уьш реза бац. ХӀун олу ахь?

– ХӀун эр ду, оцу тайпана говраш яц тхан. Ерриге гӀийла, декъаза ю, эца ахча дац, деши дац, делла дӀадовлар гӀолехьа дуй-те тхуна?!

– Ца хаьа, шуна уьш мичара евр ю, амма кхо де далале аш говраш ца лахь, шун юрт-м хир яц! Кхийтин хьо? – элира полковнико.

– ХӀаь, кхетта, – гӀийла элира Далдас.

– Далда, оьрсийн мотт мичахь Ӏамийна ахь? – хаьттира Виктор Сергеевича.

– Соьлжа-Палахь мехкадаьтта доккхучохь къахьегна ас. Цигахь дуккха оьрсий бара. Цара Ӏамийна со.

– Далда, кхо де даьлча жоп хила деза, – аьлла, дӀавахара эпсар.

Тап-аьлла дара майданахь. Тийналла йохийра юьртакъедас:

– ХӀай нах, вай кортош окхийна Ӏерах гӀуллакх хир дац! И говраш йигарна вайн юрт бехке йоций хаьа суна, амма и бехк вайна тӀехь бисина, цундела вай цхьаь дан деза!

– ХӀун де вай, хьаьнга орца олу вай, шена хетарг алал массара а, совнаха гӀовгӀанаш ма е?!

Цхьамма цхьаь олура, кхечо кхиниг олура, амма цхьа а новкъадолуш хӀума дацара.

– Нах, со вистхила мегар дацара-те, жима велахь а? – аьлла, сехьавелира Салманан кӀант Леча.

Хаза кхиьна воьгуш жимха вара Леча. Оьзда гӀодаюкь, шуйьра белшаш йолуш, лекхачу дегӀахь кӀант вара иза.

– Леча, сехьавалал, жима хиларх шена хетарг ала мегар ду, вайн массеран бала ма бу хӀара! – аьлла, Лечина меттиг луш, дӀахилира молла.

– Со шуна хьалхалелхаш товш-м дацара, шул хьекьал долуш а вацара, аша де аьлларг а деш, дехьо лаьттичхьана волура, делахь а сайна хетарг ала лаарна, эхь-бехк а дайина, сехьаваьлла со..! – аьлла, сецира кӀант.

– Алал, ала пурба ду хьуна! – бохуш, маьхьарий девлира нехан.

– Нах, цу эпсаро вайна тӀедиллинарг вайга кхочушдалур долуш хӀума дац!

– Ткъа хӀун дан деза вай, хьо цхьаь ала гӀерташ ма вара?!

Сецна ойла а йина, Лечас элира:

– Вай, тӀом бан беза!

Тийналла хЮьттира майданахь. Иадийна лаьтгара нах. Лечас аьллачу дешнийн ойла йора цара. Дага-м и хЮоранна а деана хила тарлора, амма церан ницкъ бацара паччахьан эскарна дуьхьало ян. Моллас тийналла йохийра.

– Леча, айхьа дуьйцург хЮн ду мукъне а хаьий хьуна?! Тлом бан тГемалой мичахь бу? Къена нах, зударий, бераш. Шу цхьа иттех жимха-м ву. Ткъа кхидIа хЮн до вай?!

– Тхо иттех ву. Шовзткъе иттангабовлаза шортта нах бу. Воккха а, жима а летар ву-кха, чекхдовллалц тЛом бийр бу вай, ишта а цара хIаллакдеш ма ду вай. Жимма а сийдолуш дала ца мега вай?!

– ДIавала, Леча, хьо юрт хIаллакьяйта воллу, ахь дуьйцург тIелаца йиш яц, – элира, моллас.

– Цалуург шен чохь Иийр ву. ТIамо шена хЮн дохьу хьожур и. Ткъа биснарш летар бу. Дийна висинчо и цIенойн лаппагIанаш муьлххачу хенахь а вовшахтухур ю!

– Ахь хЮн дуьйцу, хIай кIант, со а вац кху юьртара, шуна дерг дац суна а, со сайн оцу тоьланех тамаш беш вац хьуна!

– Ас хьуна бохуш хЮма дац, юкъяра сурт ду ас дуьйцург, Ваха, – аьлла, юха шен къамел дIадолийра Лечас.

– ХЮн до вай? Кхо де даьлча, царна яла говраш яц, уьш эца аьтто а бац – аьлла, ладоьгIна, сецира кIант. Цхьаболчара Леча чехавора, вукхара оьрсашна тIедахна, барт хуьлу агIо лаха езара бохура. Иштта хЮрш кьийсалуш бохкуш, хьалхаваьлла полковник а волуш, юхабаьхкира салтий. Пайтона чуьра хьала а ца гIоттуш, Лечина тIе пIелг а хьажийна: «Схьалаца и дIо-о лаьттарг!» – аьлла, омра дира полковнико. Шина салтичо, тIехьаьдда, тоьпан хенаш тоьхна вожийра Леча. Нехан гIовгIанаш евлира. Юххехь лаьтгачу ворданна тIе кхоьссира кIант. Кхетамчохь вацара.

– ХЮкху шун юьртахоочо шен гIуллакх доцург а дийцина, кхин а цхьа говр тIекхийти шуна, ас шуна тIейожийнарг пхи говр яра, ткъа хIинца ялх говр лур ю аша, – аьлла, дIавахара эпсар.

Онда бала хьаьрчира юьртахойх. Ялх говр ялар, уьш ца лахь, йохор ю аьлла юрт, говраш эца доцу хЮма, дIавигна Леча а. Цхьамма оцу сохьта тIе мотт баьхьнера.

Лечица шашь туптоьхначу схьакхечира салтий. Ворданан чкъургах, буржалш а тоьхна, дIатесира. Кхуза схьа а кхачале, меттавеанера иза. Хилларш, лелларш а дагаоьхура кIантана. Къаьстана дагаоьхура шена еза йоI Хеда. Цо йогIур ю аьлла дош а луш, караделла йовлакх дара Лечин даима кисанахь лелош. Йовлакхе хьожуш, дагадара шена и йовзар, цуьнга безам бахар а.

Дечиг дохьуш воьгучу Лечина, ченан кIур эькхийтина, цхьана хЮмано къаьхийна, нисса тIехьаьлхина йогIуш говраш гира. ТIаьхьара ворда а яра пиллиг санна ловзош.

«Йо сан Дела, цу вордан тIехь цхьа адам ма ду, и цара вон лазо там бар-кха, я цхьаь цара хьашахь вуьйр ма ву!» – аьлла, дуьхьал а иккхина, говраш совцийра Лечас. Амма дикка текхош дIа-м ваьхьира цара и. Говраш паргIатъевлча, Лечина гира, ворданан тIегIанаш а тасаелла, багара дош а ца долуш, Iаш йоI.

– ЙоI, говраш паргIатъевлла, кхера а ца кхоьруш охьайосса! – элира Лечас. Амма, ца хезаш санна, Iара важа.

– ЙоI, со-м хьобга луйш вай. Охьайосса! – элира Лечас юха а. ТIегулуш

нах а бара. Цеххъана меттаеана, елха йолаелира йоI.

– Хьо елхарх хила хIума дац. Охъайосса!

Меттаеана йоI, шен коьртахъ йовлакх доций а хиъна, коьрта тIе куьг а диллина, йовлакх лаха хIоьртира.

Шена йовлакх ца карийча, кхин дан хIума а ца хилла, вордан цIа чуьра схъаэцна коьрта тIе йол йиллира цо, куьйгаца саца а еш. И сурт гина, гIадвахана, велавелира Леча. Бийлабелира гонаха лаьттарш а. БIаьргех хиш а оьхуш, цIийзаш йолу йоI, дIаса а хъаьжна, юха Лечига а хъаьжна, ша а елаелира. Цу дийнахъ, йоIана тIехъ бIаьрг сецира кIентан. Ойланаш йора Лечас:

«Ванах, хIинццалц и ган а гуш, и юй а хууш, лелла-кх со. БIаьргаш хилла а дац-кха сан!» – бохуш. Цу дийнахъ хIоьртина сурт дага а деъна, велар а иккхира Лечин.

Цеххъана коьрте вада ойла иккхира.

Иуьйрана сатосу хан яра. Шеллуш, хъаьвзина Iара кIант. Дехьо, топ а марахъ, наб ийзош хиъна Iачу солтичуьнга мохъ туьйхира кIанта, кхечарна хазарна а кхоьруш.

– ХIун хилла хъуна? – аьлла, вистхилира гIарол.

– Со сайн гIуллакхна дехъаваккхахъа! Салтичо, Лечас бохучух кхетта, куьйгийн буржалш схъа а даьстина, хъуьн чу вигира.

– Дехьо валахъара, со вадалур волуш ма вац, – дийхира кIанта. Юха а, салти ца кхетча, куьйгаэшарца хъаьжира кIант иза кхето. ГIам-гIим а деш, резавоцуш, дIахилира важа. Тап-аьлла тийналла хIоьртира хъуьн чохъ. Шекваьлла салти кхайкхира Лечига:

– ХIей, мичахъ ву хьо?

Цхъа а вист ца хилча, хъалхалаьцна топ а йолуш, Леча тIехъаваьллачу коьллашна юкъягIоьртира иза. Кулла тIехъа дIатаьIначу Лечас, тоьпан цхъамза а лаьцна, шена тIе а озош, шен гIора ма-дду буй тоьхна кхетамчуьра ваьккхира иза. И меттавале, кисанашкахъ карийначу догIанашца когашна тоьхначу буржалех ша мукъа а ваьлла, цаьрца салти дечках дIатесна, къайлавелира.

Дикка некъ бира Лечас. КIад а велла, ша сецча, лаккха хъалабаьлла малх гира цунна. Ша вадар, шена оьрсаша еттар, дерриг диц а делла, хазачу Iаламан хIоно токх а вина, хъуьн чохъ локхучу олхазарийн эшаршка ла а доьгIуш, садоIуш Iара Леча. Дехьо охъадогIуш шовда а карийна, цу чуьра Iаббалц хи мелира цо. TIаккха, охъахиъна, ойла йира: «Вада-м ведира со, ткъа кхидIа хIун дан деза-те ас. Юьрта ваха вахъар вац. Юха а лоцур ву, тIаккха Сибрех хъажор ву, я вуьйр ву. Соьлжа-гIала гIорта веза со, цигахъ цхъанне вевзар вац. Сан маьхча, Лоьма ву цигахъ. Наха лоруш стаг ву иза. Ткъа топ а, патармаш а, гIала кхачале лаьттах юхкур ю. Оьшуш меттиг хан йогIуш ю. Жимма хIара гIулкх мал а далийтина, хъала а веъна, Хеда а дIаюьгур ю» – аьлла, оцу Iалашонца дIаволавелира кIант.

Леча веддачул тIаьхъа дикка хан елира. Томка оза араваьллачу цхъана эпсарна тутмакх воций хиира. Цо орца даьккхина, дIасахъаьлхича, вихкина салти а карийна, тоьпаш кхуьсуш, чIогIа гIовгIа яьккхира цара. Цхъаберш Леча лаца бахара, иза кара а ца вина буха баькхира.

Сагатлуш, маьI-маьIПехъ цхъацца дуьйцуш лаьтгачу нахана гира, геннахъ чан эккхийтина йогIу полковникан пайтон. Иза лаа ца вогIий хаара царна. Нах тIегулбелира. Дуьйцург гочдан схъавалийра Далда а.

Лечин да Салман нахана тIехъа соьцура. Ша а, кIант санна, лацарна кхоьрура

иза. Тпаккха, кертахь боърша стаг ца вуьсура. Цпахь хьусамнене а, йоле а, хIуманаш кечъйй Iе, хьуьн чу дахна кьайладовла дезахь а, аьлла, веьнера Салман. Полковнико мохь тоьхнна элира:

«Оха йигна и шун юьртара боьха хIума едда, амма оха лоцур ю иза», – аьлла. И дешнаш шена ма-хеззанехь, ведда цIа а иккхина:

«Вайн кIант дийна ву, иза церан карара ваьлла. Ма Iелаш, и салтий хIинцца вайга богIур бу», – аьлла, Салман шен доьзал а эцна, хьаннашкахь кьайлавелира. Ткьа салташа уьш цIахь ца карийча, церан керт-ков ягийра.

Кха-деа дийнахь тилавелла лийлира Леча. ЦIазамаш, хьуьнан стоьмаш а бууш, мацалла юхаетгара цо, амма чIогIа гIора эшна, гIаддайнера цуьнан, делахь а, кIелвиса, гIаддайна вацара иза

Цхьана попа кIел, садоуш, хиьна Iаш, цунна хезира, лахо чохь говрийн бергийн татанаш, терсаш говр а.

«Ванах, уьш хIун татанаш ду-те?» – аьлла, лахо чу воьссича, цунна уьш оьрсий буй хиира. Лечина вевзира хьалха вогIург. Кура аркьал а сетташ, наггахь томкин кIур а боккхуш, тийна узам а беш, вогIура кхуьнан доьхо, оьрсийн полковник. Топ дика тухуш вара Леча. Жима волуш дуьйна шен деца талла лелла вара кIант. Ша гунвоцчу а ваьлла, дIатийра кIант. Полковникан, хье юкь Iалашо а лавцна, тоьпан лаг озийра Лечас. Тоьпан гIовгIано лаьмнийн тийналла йохийра. Хье юккье дIаьндарг кхетта, говра тIе Iункар вахара эпсар. Лечица барт бича санна, цуьнан топ ма-еллинехь, тоьпаш йийла юьйлаелира хьуьн чохь. Охьаэгара салтий. Боьхна, маьхьарий хьобкхура цара. Тоьпийн гIовгIа сецира. Пом чекхбелира. Тийналла хIоьттира. Нохчийн маттахь кхайкхира цхьаь:

– ХIей, стаг, хьо мила ву? – аьлла.

– Со нохчо ву, топ ма тохалаш! – аьлла, ша волчуьра араваьлла тIевахара Леча. Мохь тоьхнарш а тIебаьхкира. Лечина хиира, уьш обаргаш буй. ТIевеара обаргийн баьчча.

– ХIокху хьакхийна со тебаш волу бутт хан яра, хьан кадели-кх!

– Суна шу дуй ца хаара. Со а, дагахь а доцуш, нисвелира кхуза, сан а яра кхуьнца чIир! – аьлла, полковнико шайн юьртахь динарг, ша лавцна вигар, дIадийцира Лечас обаргийн баьччина.

– Хьан цIе хIун ю?

– Сан цIе Леча ю.

Сан цIе Ахьмад ю.

– Леча, хьо ма мокха ву, чов-м ца йина хьуна?

– Вац, чIогIа меца ву со, Ахьмад. Аша жимма кхалла хIума елча, дегIе ницкь богIур бара сан! Обаргийн баьччас пIаьлдиг чуьра схьаэцна дакьийна жижиг а, сискал а елира. Лечас хIума кхоллушехь, цо шен накьосташка элира:

– КIентий, акхароша дIаса а ийзош, лаьттар бу хIорш, герз схьалахьаде, говраш дIаюьгу вай, цхьа таьIано меттиг а лахий, тIе латта хьакха царна. Ткьа полковникан чоа цхьана дитта тIе хьалаолла, шайчарна хIорш мичхьа бу хайта. ХIума кхаьллина ваьлча, Лечига элира:

– Хьо тхобца дIава веза!

– ХIан-хIа, со гIала ваха хьожур ву.

– ГIалахь лоцур ма ву хьо!

– ХIунда лоцу со?

– Хьо хИинцале Иедало лохуш хир ву. Цара лаьцначуьра ведда ма ву хьо, ткъа ишта хIума цара чIогIа луьра лору. Караводахь, Сибрех а хьажор ву хьо! Жимма ойла а йина:

– Ишта хьал хилча, сан шуьца дIава деза, моьтту суна, – аьлла, мел шена дегаза делахь а, цкъа а обарг боху дош, обарг лелар дезна воцу кIант цаьрца дIавахара.

Полковник вийначул тIаьхьа дарбеллачу салташа ягийна дIаяьккхира Лечин юрт. Адам, дедда, кIелхьара даьлла, хьаннаш чохь кьайладелира.

Леча обаргаша лелочу некъана резавацара, уьш шаьш лелочу, вуочу новкъара баха гIертара иза. Цо цаьрга сих-сиха олура:

«Вай нахана зенаш дича, адамо букь тухур бу вайна, ткъа адам дIадирзича, вайга, вешан некь дIакхехьалур бац. Вай Иедална дуйхьал нах ду, вайн чIир цуьнца ю, нахаца яц», – олий. Сиха ца баьхкинехь а, Лечас бохучунна тIебаьхкира уьш.

Онда стаг хиллера Лечех. Накъосташа чIогIа лорура иза. Леча цецвоккхуш дерг цхьаь дара: даима цунна жимхалла лелош, цунна накъосталла деш, хьийзара, дукха хан йоцуш кхарех схьакхетта Иимран цIе йолу цхьа жима стаг. Цкъа шаьш садоIуш Iаш, Лечас хьаттира цуьнга:

– Иимран, суна накъосталла деш, жимхалла лелош ву хьо, чIогIа гIиллакх долуш, аьллачунна каде, майра кIант а ву хьо. Мичара ву хьо?

– Леча, со хьуна ца вевзий хаьара сунна. Со жимо вара, хьо юьртаг волучу хенахь. Хьумайдан кIант, Иимран ву со. Цхьана юьртара ву вайшиь!

– Иимран, суна дагавогIу хьо, ма воккха а хилла, ткъа хьо тхох схьакхетаран бахьна дийцахьа суна, и белш а ма ю хьан чов йина? Ма хала некь бу-кха оха дIакхоьхьург, стаг воккхавен хьал дац-кха хIара!

– Дера, Леча, ишта-м дара иза, делахь а ца ваьлла ваьлла со кху новкъа. Цкъа вайн юьртарчу хи юххеула волуш, гIовгIанаш евлира цигахь. ХIун ду хьаьжча, когаш тIе лах а елла, йоьлхуш Iара цхьа йоI. Ткъа дехьо воьжна, коьртаг оьхуш цIий а долуш, оьрсийн салти вара. Говрана хи мало веанчух тера дара иза. Цаоьшург аьлла хилла цо йоIе, ткъа йоIа, юххехь Iуьллуш болу тIулг тоьхначух тера дара. Суна и салти велла ву, моьттура. Амма и дийна хиллера, кхетамехь ца хиллера. Со цунна букь тоьхна вара. Цхьана хенахь топ елира, сан аьрру белшана ов туьйхира, кхин ойла а ца еш, ас цунна шаьлта туьйхира. Иштта юьртаг вала дийзира сан. Цу салтичо топ тоьхна йина чов ю сан белшана ерг.

– Дера, Иимран, цкъачунна харцо ю лелаш! – аьлла, вевза-везарг хьаттина ваьлча, ойлане Iара Леча. Цуьнан цхьана хIумано садуий хууш, вист а ца хуьлуш, ладоьгIуш Iара Иимран а. Цхьа хан яьлча, Лечас хьаттира:

– Иимран, тхан дех-ненах, йишех хилларг хьий хьуна? – аьлла, Хедех хилларг хаттар товш ца хийтира цунна.

– Уьш Iаьндахь бу. И цхьа ялх говр яра цара луо бохуш. Ткъа уьш эца хIума ца хилира вайн юьртахойн, тIаккха юьрта яккхий тоьпаш етта йолийра цара. Дерриг а адам дедда, хьаннашкахула, ломара ярташкахь дIасадаьржира. СалманатIар а, тхо а Iаьнда нисделира. Салманан хьеший хиллера цигахь. ЧIогIа дика, оьзда, гIиллакх долуш къам хиллера и Iаьнди. ХедагIар а цигахь бу, – элира Иимрана, Лечин а, Хедин а юкьаметтиг хууш волу.

– Ма дика ду-кх, Иимран, уьш дийна болуш, чIогIа саготта вара со, царна хилларг ца хууш.

– Вайн юрт ян а яц, ма боху. Бакъ дуй иза?
– Дера яц, Леча. Цхъа гунаш ду-кха. Яьгна дӀаяьлла юрт.
– Хаза-м хезнера суна, даго тӀе ца дуйтура, ткъа хӀинца бакъдерг хии суна.
ХӀумма дац, цхъа хан йогӀур ю вайна маршо йохъуш, цкъа тахана лелаш харцо ю, паргӀат дехар ду вай! – аьлла, юха а ойланаша йийсаре ваьхъна, дӀатийра Леча.

Имранца шен къамел хиллачул тӀаьхъа, чогӀа ойлане вара Леча. Цунна кӀордийнера акха стаг санна, юуш а йоцуш, молуш а йоцуш, бовхачу, кӀедачу метта вижар а доцуш, ша йоккху хан. Да-нана ган а лаьара, йиша-ваша ган а лаьара, латта а охуш, ялта а дуййш, паргӀат ваха лаьара цунна. ЦӀа верза ойла сецира цуьнан. Амма, хӀинцалц шеца мацалла, гӀело, бала Иийшинчу накъосташка, и муха эр ду ца хууш, холчохъ вара иза. ХӀоранна а гуш дара, Леча цхъана хӀумано тоьдуш хилар.

Цхъана Гуьйрана, цуьнан уггар тешамечу накъосто Ислама, хаттар дира цу хьокъехъ. Цуьнан цецвалар лур дацара шена цуьнан жоп хезча. Леча шен ойланех вохо а гӀоьртира иза, хиндолчух и кхето а, Сибрех хъажориг хиларх, амма и шадериг а дӀатоьттура цо. И дерриг а хиьча, Ислама а цуьнан накъосташа а шен лаамехъ витира Леча.

Обаргийн некъ а битина, Iaьнда, шен нах болчу схъа а веана, Хеда долаяьккхина иттех де а далале, лаьцна, пхийтга шо хан а тоьхна, Сибрех хъажийра Леча. И чувольлина итт шо кхочуш, цамгаро а лаьцна, дӀакхелхира Хеда. Да лаьцначул тӀаьхъа дуйнен тӀе ваьлла Адам, дендеций, дененаций нах юьрт меттахӀотто бохкуш бу аьлла хезча, юьрта схъавеана, наха гӀо а деш, шайн ков-керт юхаметтахӀоттийра.

Пхийтга шо Сибрехахъ а даьккхина, цӀа вирзира Леча. Дахарх а, шен цхъаь бен воцчу, шен дегӀа ваханчу кӀантах а воккхавера иза. Амма и хазахетар диькъа юххехъ яцара Хеда...

Гуьмсе, 1985 шо

АЙДАМИРОВА Машар

Буьйсаннехь цхьалха

Нохчийн зударина лерина

Буьйса...!аьржа, таь!на тийна буьйса.
Цхьалла...!Горасиз, синтем байна цхьалла.
Ма цхьаьнайог!у шуьшиь! Вовшехкъаста
ца луш, бешерийн дохалла ши йиша хилла
схьайог!у. Сатассалц вовшийн маракъуьйлуш,
ойланийн къайленаш юьйцуш. Амма яц
шуьшиннан вовшашца я марзо я безам.
Цаваьллачу денна д!акхьохъу дахаран мур
бу. Буьйса яьлла д!аяхча а ца юьгу цхьалло –
б!аьргаш хьаббой, юаерзайо.

Г!айг!а! Буьйсанан а, цхьаллин а къаьхьачу
ойланийн стом. Дийнахь серлоно цхьажимма
йожуьйтуш, яржайо хьо, амма буьйсана

цхьалло, лаг !овдий, т!егульо.

Тховса х!ара !аьржа буьйса шен г!айг!анца, лаьхьа санна, хьаьрчина
Айманех. Дахарехь, мел лехарх, ирс ца карийна цунна. Безамах дог дага а
ца кхии, ур-атталла, к!езиг суй а ца кхийти, юа г!аьхьа, йоккхачу ц!арах
марсаяла. Ткъа цуьнан дог мел экаме дара! Бакъболчу безамна кийчча, цуьнан
дуьхьа зовкхе дага а, турпал ницкъ гайта а. Амма и турпал ницкъ цхьаненна
а ца ийши, я и д!агайта цуьнан а ца дийзи.

Баккхий нах т!е а тийсина, дас-нанас даг т!ера а яьккхина, х!окху маре
д!аели. Дог безаман йийсарехь хиллехьара, Айманис шен ирсехьа луьра
къовсур дара. Амма оццул болчу кегийрхошна юкьахь йоь!ан шена т!ехь
б!аьрг соцуш цхьа а къонах ца велира. Ма-лаьара цунна, цхьана дийнахь шен
деган мерзах хьакхабеллачу безаман ховхачу т!омо цхьа к!еда илли дижо а,
оцу иллин мерзачу мукьамца сирлачу ойланца кханенга ондда г!улч яккха а.

Г!улч-м яьккхи. Нуьцкъах. Безам г!оттур бу бохург-м хьехочохь а ца
хилира. Дукха хан а ялале, ша х!окху керта ялоран бахьанаш хиьначул
т!аьхьа, чов хилла дог гуттаренна а дала дижира. Т!аккха а ца къевси шен
ирсехьа. Кхолламна къера хилар а дацара иза. Б!аьрзе я !орасиз хилар а
дацара. Дуьхьалд!а, беккъа шен лаамашца, шен дуьхьа яха цалаар дара.
Юьхьанца, шех цхьа йоккха дегайовхо а йина !аш долчу, ден-ненан дуьхьа
шегахь собар карийра.

Шен цхьа орам боцуш, цхьаннех дозуш доцуш адам хуьлуш ца хуьлу. И
мел сонта адам делахь а, юкьараллин цхьана гурашкахь латта дезаш хуьлу.

Бакъду, шен-шен хьекъале хьабжжина лардо хГора а адамо и дозанаш. Ткъа Айманина дас-нанас дГагайтина дахаран коърта декхарш – цѐнчу дог-ойланца, оздангаллица, доьналлица чекхъялар – кхочушдина цо.

«Къабхъачун чам ца хиъча, мерзачун чам ца къастало», – олура. Ткъа Айманина мерзачун чам ца хаалуш, къабхъаниг совбаьлла, кийрахъ стим хилла.

«Цхъа ирхо йоцуш, нийсо а ца хуьлу», – олий, маслаIат дора нанас. Да ма ватIарг, хIокхунна йисина хилла-кх и ерриге а ирхеш. ГГора а дайна, еалара а яхана, голаш тIехъ, текхаш, хьалгIерта оцу чаккхе йоцчу ирхонах. Хьалахъабжча, анайист бен гуш хIума а дац.

Бакъболчу безамна хьакъ хила веза, зуда хуьлда иза, я стаг. Нагахъ санна оцу сирлачу, цѐначу безамна и хьакъ вацахъ, къайле йина, генна дIадилла деза безамна комаьрша дог, дIаса а ца даржош. Аймани безам бовза ца кхиънехъ а, иза мухачу кепехъ, суьртахъ хила беза хаьа цунна. Шен ден-ненан вовшашца болчу оцу бакъболчу безаман йовхонехъ кхиъна стом бу иза – цу шиннан ерриге марзо, цѐна дог-ойла шега хуьйдина.

Ишттачу безаман хIаваэхъ Аймани кхийина ца хиллехъ, безаме са а туьйсур дацара, я шен кхолламна оццул дегабаам а хир бацара. Ден цIахъ сийлахъ-деза хеттарг марзахойн доьзалехъ иштта лорура.

Дуьххарлера доьзалхо дуьненчу ваьлча дахарна кхин лехам а, Iалашо а карийра Айманина. Шен гIайгIа дIа а теттина, хIинца а дизар эцаза йолу деган, ойланан хазна доьзалхочунна дIакховдийра.

ХIокху хIоьгтинчу боданан йозаллина тIе чиркхаш а дIабайина. Аймани сема ладоьгIна ю арахъ мел долучу татане. ХIусамда цIа ваза кхо де-буьйса даьлла. Дуьненан синкьерамна араваьлла ву иза. Делахъ а, сахъйзадо зудчо – хуьлу олий ца хуьлу, цунна цхъа хIума хилахъ, кхуьнан доьзалан сий хир дац. Мухха велахъ а, берийн да ву иза.

БерхIитта шо ду и шиь хIокху цIийнан дукъ гихъ схьадогIу. Айманис лерина луьсту шен дахаран хГора агIо. Ерриге а беса ю тептаран агIонаш, цхъа а яц воккхаверан лар йитина. ДегаIийжамаш, хьешна сатийсамаш, дегайовхонаш. Ур-атталла, ирсан зIийдиг тесна меттиг а бац.

Аймани хIинца инзарьюьйлу шаьшшиннан дахаран некъ кхин ца хедаш хIокху хене схьакхачабаларх. Латта а, стигал а санна, вовшехкъаьста ши адам – шайн-шайн амалшца, дуьненехъежарца. «Зуда а, майра а, цхъаь вукхунах тарлой, дIанисло», – олу. Иза бакъ дац. Аймани цхъаннех таръяла а ца оьшу – иза цуьнан дас-нанас хила ма-еззара Iамийна дахарна гIатта а, эшначохъ Iожалла тIеэца а. Дала ма-бохху хила. Шегахъ собар а, доьналла а алссам хиларна, некъана юьстах ца лелхаш, хIара дахаран беза мохъ хIокху хене схьатекхаьбелла цуьнга.

ХIусамдас шен хьаьшна кхоллам а, дина халахетарш а, даг чохъ латоза йисина безаман цIе а – шадерриге а гечдийр дара Айманис, цуьнгара цхъа хазаетар хилахъара. ЦIийнда цIа моссазза вогIу, оцу дегайовхонца неIарехъ цунна дуьхьлайолу иза. Дукха яхьеллачу набарна Iуьллу безам а гIатта тарлора – дукха хIума а ма ца оьшу даг чохъ безаман цIе кхарсто а, я иза кIур боцуш яйа.

Дийшинчу берийн набаран сур буьйсана боданах дАийна. ХИинцца латийначу чиркхаша, цкъа а ца хилча санна, эхкхийра бода.

Аймани, хъала а гАьттина, берашна тЕа а хАуьттуш, царна дайн куьг а хьокхуш, юргАнаш тодеш, чекхийолу.

– Мама, хьо юьжуш ма яц? – схъахеза, вуьрХитта шаре ваьллучу воккхаволчу кАнтан аз.

– Наб а ма ца кхета суна-м, Халид...

Машенан сигнал а хезна, араяла сихъелира Аймани.

– Ас дАйойьллу неА, – тохавелира кАнт.

– ХАан-хАа, хьо вижий те, со ер ю ара. – КАнтана шен да маларх кхетта ган ца лаьа нанна.

Маларх кхетта ца Ааш, къаркъанна чохь нека дича санна ву хАусамда. Хатгах юьзна бедарш, тЕттийна муьста хьожа, багахь деш цхьа гАам-гАим.

– Ма дика ду хьо цАа веана, – хазахетарца, доггаха йистхилира Аймани.

– Саххийзош яра хьо? – кАоршаме хьаттира вукхо.

– Яра дера-кх. Хьо саготту цахиларх, хьуна сагатдеш Ааш хьан доьзал ма бу.

ХАара буьйса а дАаяха, амма Айманина юха а шена йисна хАара дог огу цхьалла. Да велла йисарг!

Сатоссуш гАьттина, хАусамден бедарш цАан а йина, иза юха а балха вахийта кечвира зудчо. ХИинцца Ауйьрана маларх меттавеача, ша лелийнчунна дохко а ваьлла, шен доьзалца адамех вист а хилла, кхечу кепехь гойтур вац-те бохуш, гАийла дегайовхо а яра коьрте хьийзаш. Амма и дегайовхо хьарццина дАаяхийтира дехъачуьра схъадеанчу майрачуьн моханечу цАогАано:

– Хезий хьуна, схъагучуялал!

– ХАун хилла?

– ХАара сан ахча хьан хьедина? – цхьа туп ахча зудчунна меракАел Ауйьхьира цо.

– Ас эцна.

– Хьан еллера хьуна и бакъо?

– Хьо кхин цАа вогАург а ца хилла, оцу тЕра цхьа пхи бАе сом а эцна, базарахь берашна юург ийцира ас. – Аймани тахана дуьххьара бен а доцуш, догдиллина, хьобжу цАийнден бАьргаш чу. Цу чохь гуш йовхо я цхьа а тайпа шега шовкъ хилийта, нур а дац. Деккъа бух боцу Ин.

Зуда иштта шена дуьхьал хьажар ца тайна стаг, кхин а хецавелира. Амма цо етта бага хезаш яцара Аймани. Хьажар майрачунна тЕхь сецнехь а, чекх са гуш санна, иза гуш а вацара цунна. Сийсара шен хиллачу сатийсаман ойла йора. И дерриге а хьехочохь а дац. Иза дАадели. ХАара елча а, хуур доцург ву. Дов а стенна тЕхула ду – доьзална хьажийначу цхьа декъазчу пхи бАе соьмана тЕра.

– Дерриге а доьхкина делара ас иза, – ша-шега луьйш санна, чуьра аз делира догдоьхначу зудчун.

– ХАу-у-у? – тЕволавелира важа, ши бАьрг чуьчча а бахийтина. – ХАун элира ахь?

– Дерриге а дохка дезаш хиллера, – паргАат юха а йистхилира Аймани.

– Сайн деганна там лаха ара ца яллера со-м, хьан доьзална кхача тарбан яханера. Цу тIе, са а тасале, мохь ма хьекха, бераш кхерор ду ахь. – Иза а аьлла, хIара дIайоьрззушехь, белш вон схьа ерзош, хIусамда хIокхунна тоха айина куьг, неIарехь гучуваьллучу Халида сацийра.

– ДIахеца сан куьг! – кIанта йинчу дуьхьалоно кхин а карзахваьккхира, дарвелла да.

Амма Халид метгах а ца велира. Тахана дуьхьара дена дуьхьало еш, ден а, кIентан а юкьаметтигаллин доза талхош ша яккхинчу гIулчо вахьийнера иза.

ХIинца Айманин хьекьалх доьзна ду хIара хIоьттина чолхе хьал. Ша шен деган да а йоцуш, ийманехь доьзал кхио гIерташ хIокхо берхIитта шарахь йоьттина гIала харца гергаяханера. Нагахь санна дена а, доьзалхочунна а юкьа эвхьазло йолахь, нанас шен доьзал кхетош-кхиорехь хьегна къа, «хIуп» аьлла, даран кхерам теснера. Даиманна санна, тохар шена тIелаца дийзира ненан.

– КIант, хьо юкьа ма гIерта, – дегочу озаца йистхилира Аймани. – Шун да нийса луйш ву. Сан бехк бу шаберриг а. Суна догIуш айбина куьг ду иза.

Халид вист а ца хуьлуш, дена букь а тухуш, юьстахвелира. Аймани ша хIинцца дена а, кIантана а юкьара юхатоьхначу галморзахаллех доккха садаккха а ца кхиира – кIанта нанна тоха айбина куьг маьрша дитинчу секундехь хьажийнначу дIакхечира.

КIоршаме тоьхначу тIарано зудчун юьхь тIехь чудиссинчу пIелгийн хьобкхнаш а хIиттош, цIен лар йитира. Зудчун юьхьах цIе елира. Ма хIара цIе яцара цо шен сатийсамашкахь ларйинарг! Даг чохь безаман цIе яра.

Аймани цIехьхана гIадъяхана, елаелира.

Зуда йоьлура шен кхолламах а, шен эрна хи чу тийсинчу шерех а, шен пусур ца хиллачу оьздангаллийн синхаамех а, хIордах тарбан сатийсинчу безамах а. Иза йоьлура. Ша оццул дахаро кIуркIамане хьийзаярх шех дIакьастаза йисинчу цIеначу ойланаша елайора иза. Безаман хIордана дуьхьал кхин а нуьцкьалниг хиллера – цабезаман хIорд, шен боьхачу тулгIешца дерриге а цIенаниг, сийлахьниг дIахьокхур долуш.

Зудчун елар ца тайначу майрачо тоьхначу тIарано кхин а кIажъяхийтира Аймани. Дагаяххира, шен сийсара хилла цIена ойланаш, сатийсамаш, дегайовхонаш.

Аймани йоьлура хIокху шен ирс дайна дахделлачу дахарехь ша баьхначу кегийчу толамех а, дийлийтинчу гIалатех а, кчочушхилла ца боьгIначу сатийсамах а, дисинчу дахаран, кхин башха хийцам а боцуш, чекхдала тарлучу.

Айманина елха а ца хаьа. Цо шена дихкинера кхолламна леткъамаш бан а, ца хиллачу ирсана бIаьрхиш лиэшадан а. Кийрахь къуьйлура гIайгIа-бала. Къурдаш а деш, юхайизи, дуьра бIаьрхиш, гаттбеллачу кийрахь хораман хIорд хилла, хьере гIергIа.

Цкъа мукьане а доггаха елхалахьара, ницкъ хилла кийра паргIатбер бара. Амма охьаIана кечделла бIаьрхиш, шелонехь доллучу шагатIулган дагах кхетий, гIорадой, кийрахь совцу.

Беллачу сатийсамашна доьГна гайракхан чурт хилла Айманин экамечу дагах.

Дагийначу дахарх чим хилла. Безачийн, гергарчийн бляра а хьобжуш, сагийна дала дижийтина дог. Юьхьанца ден-ненан, тлаккха берийн бляра а хьобжуш. Ткъа Айманин бляра хьажа цхьа а ца вели. Шен синан цхьацца агю длакхийдо дийзи. Юхадерзар а доцуш.

Кхин елар ца сацалуш, длахьажаеллачу зудчунна пенах кхозучу куьзган чохь шен сурт гира. Хлара йоблуш елахь а, бляргаш чохь гайгане марха йисина. Иза ша-шен бляра хьажа езаш хиллера, жимма шен дог а кхоош, шена хьакьдолчу ирсана буржалш а ца детташ. Хинца тлахьа ду дохкоййлар а, юха керлачу кепехь дахаран агю йоло а.

Айманис бинчу дахаран некъан мах хадо ца хии хлусамдена, доьзална хуур ду ала а хаац...

Цхьамма жима корта схьа а лоций, кьинхетаме бляргаш чу а хьожий, хьаж тле барт а боккхий, доггаха маракьовлу иза. Цецьяьллачу зудчун елар хедира.

– Мама! Ма елхяхьа! – лерехь кентан гийла аз хезира нанна.

Шен марахь длатийна нана, цо ша цкъа мацах, бераллехь санна, меллаша тахкийра кланта. Ненан гюрийна дог, жим-жима дасталуш, дешна ланадахара. Комаьршша охьахьаьлхинчу блярхиша парглатбаьккхира синтем байна кийра а.

Хлан-хла, эрна ца хили Айманис бина дахаран некъ. Хюкху дийнан дуьхьа, хлара уггар а горасиз йисинчохь, кентан марахь сина парглато карийначу минотан дуьхьа, юха изза дахаран некъ бан реза яра и.

Ирхе а чекхьер йолуш хиллера.

Хлара блярхиш дуьхьара а, тлахьхьара а ду Айманин.

Цхьалла эккхош, керлачу дахарна глатта ирсан дуьхьара зийдиг хьалагюьртира ненан даг чохь.

Берзан клезий

Нана борз бенахь хьяьрчина Гуьллура, ши клезе шелонах лардеш, хьалхарчу когашца шен сира-клайчу некха тле а товжийна. Наг-нагахь цу шиннах цевзинчунна деглан дохалла, тедеш, шен цден ялпар санна болу шога мотт а хьокхуш, месала корта хьала а ойий, сема ладугура цо. Арахь мох бара, буьйсанан бода кхин а тле букьбан гперташ санна, лайн чимийн вой дижа ца дуьтуш, хьийзош, карзахбаьлла цийзаш. Берзан бенан бертехь Гуьллучу кхеро сецош гулделлачу лайн алхаша кьарийнера арарчу дорцан гловга. Барзо сатуьйсусуш лардо тата хезаш дацара.

Кхарна ижу ян Гила-борз даяхчахьана де а чекхдаьллера, тееана буьйса а сатосучу декье йирзина йогура. Эххар а длатийначу клезех сьхакьаьсташ, ког байн буьллуш, тата доцу ИндагI санна, гьаьттина хьеха берте яхана, сакхонехь сецира борз. Арара шийла хлаваь хьожанца мер чу а уьйзуш, юха а ши лерг хьала а доьгIна, ладуйгIра цо. Тпаккха, бенан бодане юха а хьяьжна, хьехана хьалхара лайн оьла некхаца длатоттуш, тача доккхуш ара а яьлла, садаьржаш серлаяьллачу ломан басенца долчу пепнашна юккьехула хьалайолаелира иза. Лакхенгахь, хьун кхачочохь, цхьатерра хьаладаьлла кхиьначу баьццарчу гаьннийн клажжашца хоттаделла лаьтгачу шина багана хьалха саца а сецна, дорцанна дуьхьал лаьмнийн кортошка хьала а йирзина, синтем байна, ехха углуш, кхузза кхайкхира борз. Тпаккха, дерриге а Галаман гловга сьхагульян гперташ санна, дика ладобьгуш а лаьттина, гуш-хезаш йоцчу билгалонца цхьа Галашо хьалха а лаьцна, хьун нилха йолчу ирзошца юрт йолчу агIорхьа, йортехь дIайолаелира борз. Ши рагI а хадийна, лекхачу берда йистехь саца а сецна, мехо тIехьоьрсусуш семса диллина Гуьллу ло хьогаллина кхаьллина, хлаваах хьожа а йоккхуш, юха а ладуйгIра цо. Гуьйрана, лагIделлачу дарцо кхин цхьа а керла хаам ца беача, юха а шозза карзахе кхайкхира борз. Лахарчу Ганнашкара шена дуьхьал берзан угIарх тера цхьа аз доглуш санна хетта, некь ца хоьржуш, шуьйрачу некхаца хьалха нисьелла коьллийн кондарш йийшош, беа когаца лайх кьаьсташ, кхиссалусуш цу агIонгахьа шен ницкь ма-ббу дIахьяьдира борз. Ахкана йистошца генна охьаеача, хина бинчу ша тIехула Гила-борз сехьяьлла лар, дарцо хьульеш, дисинчу клаьгнашна тле кхечира иза. Цу лорийн зIе ахках сьхакхетгачу шовданан татол чохь яйра. Ша кхуза кхаччалц сьхаоьхуш йитина лар а хадош, ша кхин дIа бен некь хьулбан, шийлачу Гай бардалIаьз йоьлча а ГIорош доцчу шовдана чухула хьалаяханчух тера дара Гила-борз. И амал евзаш а, шеца йолуш а йолу Нана-борз, йистошка наг-нагахь хьожа а йоккхуш, тIера Iаь гIуьттуш охьадогIучу шовдана чухула хьалайолаелира. Дикка хьала некь бинчул тIаьхьа, шовда сьхадолучу берда кIелахь лазаро хьовзийна, ГIоранах хьадда Гуьллуш шен накьост карийра цунна. Цунах охьаоьху ло дашош дIасадаьржаш, ГIорош детгачу ций тIе ца яла, генна гуобоккхуш тIе а яхана, хьалхарчу когаш тIехь Гуьллучу Гила-берзан коьртах бат Iоьттира цо. Борз, шен шуьйра хьяж долу сира корта меллаша хьала а айбина, шена орцах еанчуьнан бIаьргаш чу хьяьжира. Вукхо иза иракарахIотто гперташ, цуьнан балдаш а,

хъаж а, Ёаьргаш а лоцуш, хьостуш, бовха мотт хъаькхира. Текхиьначуьнан, шовдано яшийначу, чу-келхъара охъалеша хи чов хиллачуьнан цийх длауьйш, лайлахь дуткъа харш доккхуш, шовданехъа длаелара. Гила-барзо, корта охъа а лахбина, адамо санна узарш а деш, ша кезашна пхьор дан ижунна бийначу уьстаган жижиган дакъош, тлаьххъарчу ницкъаца кийрара схъа а уьйзуш, шен накьостана хъалха, схъаелтош, оьла еш, охъатесира. Хюкху шинна тахана хилла бохам берриге а ши-кхо кана хиллал долу жижиг бахьнехь хилла бара.

Кху шарахь лаьмнашкахь Ia шийла деанера. Ло кЮрга дилларна, кхузахь дехачу сешна а, лушна а текхачар доцуш, гелло хиллера. Оцу бахъаненна кьилбехъа Юхкучу мехкашкара хъаннашка дладахнера уьш, шайна мацалла хЮтта йолаелча. Царна тлаьххъе длакхелхинера шайн кхийна догЮчу кезешца Нохчийн лаьмнашкара дукхайолу берзлойн ардангаш а. Хара шиь геранах къабстина, тлаьхъасецнера, гурахь тлаьхъо дина кезеш бенара арайовллал хилла ца хиларна, некъан хало а, луьрчу Iaьнан шело а эрна арахь цаьрга лан лурйоцу дела. Ia, де-дийне мел долу, члагЮлуш, дахделла догЮра, цуьнца жимлуш богЮра кхеран юучуьнца болу аьтто а. Аьхка а, гурахь а, лаца экха алсам долчу доккхий а, аьшне йолчохь жаганна кел а, варшашкахь гулделлачу гашна кел а дладохкура тлаьхъалонна. И кьайленан меттигаш йостуш, кхачийначул тлаьхъа, кхин доьзална дан амал доцуш ша йисча, шайн бенна гергахъуо йолчу шина кЮтарна юххехула а юьйлуш, хил дехъарчу генарчу юьртара уьстагий кхехъа йолаелира Гила-борз. Мосуьйтгазза адамаша, талу туьйсуш а, герзаш детташ а йинчу келонах юьйлуш, шен доьзална юург латтайора цо. Ткъа сийсара ца моьтгучу агЮрхъара хилира барзанна тешнабехк. Цо, тле ца кхевдаш, уллехула юьйлуш, йитинчу кЮтаран дас, эвлара уьстагI бохъуш йогЮ лар а йина, шозза топ кхоьссира кхунна. Длаьндарг кхеттехь а, гихь Юуьллу уьстагI охъа а тосуш, шен гЮра гелдаладоллалц схъаихира борз. Паккха тлаьхъадогЮчу орцанах ша яьлча, саца а сечна, гира мохь охъа а биллина, чов хиллачу пендарш юккъера ов детта лазам лахбан герташ, мотт хъаькхира цо. Лай тлехь шорлуш лаьтгара кхуьнан чожах охъаоьхучу цийх хЮьттина Iaьржа томмагI. УьстагI хъала ца ойбуш, такхо гЮьртира борз. Юха, шега бахъалур боцийла хиьча, дера кадетташ, семса-семсачуьра схъа а дохуш, Юовша а ца Юовшуш, жижиган дакъош богучу кийра эхийта йолаелира иза. Кезашна шайн кийрахь кхоьхъура берзлоша дла ца дахьлуш шаьш дуйгучу экхана дилха. Цул тлаьхъа, турпалчу деглера ницкъ кхачабаллалц шен доьзална тле некъ беш, кхечира иза кху шовданан коьрте. Кхин дла ша яхалур йоцуш, келейисна Южалло ховзийча, Дала шена кху дахарехь тедехкина декхарш ша кхочушдина хиларна тоьшалла санна, тлаьхъаюьсучу Нана-барзана хъалха доьзална ша деана пхьор охъа а диллина, тлаьххъара са узуш, къызачу лазарх паргIатЮлуш, дIатийра Гила-борз.

Цунна тезете хЮьттича санна, сецира шина дийнахь кхерсташ ххийзина дарц. Шийла тийналла яьржира дуьненан Иаламехь. И тийналла ятЮш, дладовдучу накьостан сине кхойкхуш санна, дийкира дарьелчу берзан гIайгане аз. Сарралца Ийра цхъалха йисина борз шелделлачу докъана уллехь. МаьркIажа бода тегIюьртича, хъала а гIаьттина, Гила-барзо схъатесна Юохку гЮрийна жижиган дакъош, хъалха вукхо санна, ца Юовшуш, шен мецачу кийра а эчна, бердах хъала а яьлла, тлаьххъара Ёаьргтухуш юха а хъаьжна, шен кезий долчухъа масачу йортехь дIайолаелира, уьш Ёаьстенга дахаран декхаран беза мохь шена бисна йолу Нана-борз.

Массо а садолчу хЮманна, шен-шена хъажийна, кхоьллина Дала рицкъанаш.

Массо а садолчу хУманна тЕдиллина цо шен тІаьхье, доладеш, ша-шена рицкъ лохчу хене яллалц, пхьор латтош, дуьненан гІиллакхаш Іамош, хьалакхиор. Массо а садолчу хУманна санна, экханна а шена доьГІна долу рицкъ лаха меттигаш а, некъаш а хьажийна уьш кхоьллинчу, комаьршачу Хастамхиларо. Шен меттиг ларъеш, шена биллинчу новкъа таханенга кхаччалц схьаяр бара Гила-берзан бехк. Иштта язбина бара цуьнан кхоллам.

Нана - борз

Ижонна яхначу шайн нене кхойкхуш,
Берзан ши кІеза ду бена чохь цІийзаш.
Дуьненахь хІоьттина тийналла йойуш,
Таллархойн герзаш ду лаьмнашкахь дуьйлуш.

Чов хилла Нана-борз варшахь текха,
Адамийн тобанан гІовГІа тІегІерта.
ЖІаьлеша айкхо еш, гуолаьчна экха,
Дуьхьало ян де доцуш, басех чукерча.

Ло дашош, цІий даьржа шийлачу лаьтга,
Цунах дІауьйш, Іена шурин тІадамаш.
ТІегІорга ца даьхьа пхьуй чехош, лаьтга
Герз карахь гуолаьчна долу адамаш.

Лар толлуш вогІучо цаьрга мохь бетта:
– Бен лаха! Шурин лар ю кхузахь! – бохуш.
Ткъа борзза-м ма-хуьллу Іинах чукерча,
Бен болчу агІонна уьш генабохуш.

Цо гІийла бІаьргбетта, садаре хьоьжуш,
Попанак товжийна шен дегІан чарх.
Амма го Іожаллин кхаь хилла боьлуш,
Хийла и хьистина бос дашо малх.

ТІаьххьара гулбина кхачийна ницкъаш,
Нана-борз мостагІна дуьхьала гІаьтга.
Адамаша жІаьлешца кондаршлахь лечкъаш,
Массо а агІора герзаш тІедетта.

Юьйжий борз шен кІезийн дуьхьа са делла.
Кхулучу бІаьргаш чохь синкхетам богу.
Хинбоцу кьинхетам ца лобхуш елла,
Цо тахна тІаьххьарчу хьежарца боху:

– Дависа, хьан дела! Туьйранах дуьйцу
Йорачу берзалайн Турпала ГІора,
Маржа-яІ, хьан дела! Къу-берзан буйса,

Шу хIунда къабсти сох, юьтуш, со Iора?

Ас шайга гIо дехча, тIекхиьна хийла,
Вежарийн йорт маса тешаме гIера,
Тахана со керчаш довхачу цийла,
Хьо ядий ялалахь ма-хуьллу гена!

Кханенга яхкалаш вай кхобу чIираш,
Аьттонца кайолуш йогIур ю хенаш.
Хьулделаш адамех вайн кIезех диснарш,
Царна а хьакь деца маршонан гIенаш.

Iалашаелаш сох йисина кIорнеш,
Ас йинчу бенара шайца дIаягIахь,
БIаьстенга яхалаш къизаллех ларьеш.
Сох хуьлда тахана шух долу сагIа!

Цу ненан цIоканах, цIет дина, бирзира
Таллархой дозалла дан суьйренца цIехьа.
Цийбелла малх, боьлхуш, техкина, буьйжира
Нана борз Iуьллучу ломана тIехьа.

Маржа яI, сонталла! Маржа яI, къизалла!
Ма некь ца лобху аша нийсоне кчаца.
Дависа, къинхетам! Дависа, адамалла!
Массанхьа кчачалац шун ларийн тача!

Iуьйре

1964-чу шеран аьккенан тIаьххьара бутт бара. Сатоссуш гIаьттина, Iуьйр-ламаз а дина, цийнананас доьттинчу чайнаца кIеззиг тIоберамца бепиг а кхаьллина, – «Йо-АллахI!» – узаран озехь а олуш, текха-а-ш, хьалагIаьттира Вахьад. Цуьнан лерина терго еш хьобжучу Амната хьаттира:

– ХIара кIант ма вара хьобга ша балха тIе вига бохуш. Самаваккхий аса иза?

– ХIан-хIа, вита ахьа и. Беран Iуьйренан наб мерза хуьлу, аз лах а деш, кIедо дуьхьалойира цийнадас.

– Бер дац иза-м, бархI шо а кхаьчна, къанвелла стаг ву-кх, – элира вукхо, шашшиннан а къабсттина хьомечу жимахволчу Хьуьсейнах дозалла деш санна. – Бажа юьртах баьллачул тIаьхьа, гIаттавай, тIаьхьавайта ахь иза, – олуш, къайлаха вела а къежаш, шега кховдийна гIаж схьаоьцуш, ларамаз санна, дайн куьг диллира майрачо шен зудчуьн пIелгаш тIе.

– ОстофирлахI! Ламаз карарадаьккхи-кха ахь сан, – аьлла, оьгIазьхаран суртхIоттийра цо диначунна тIаьхьакхиьначу Амната.

– Чехкка карладаккха ахь, – олуш, цунна юьхь-дуьхьал хьожуш, вела а къежна, шуьйрра хьалха кховдош, бIаьлланган гIаж а луьйзуш, кех велира Вахьид. Учара иза къайлаваллалц цунна тIаьхьахьобжуш а лаьттина, неI ца

цџовзийта гџерташ, меллаша хер а йина, агџонца белш хьалха кџант Іуьллучу чохьџаелира нана. И хааеллачу Хьуьсейна, набарха а валаза охьахууш, хаьттира:

– Мама, хьалагџатта хан хилла вайна? – аьлла.

– Охьавиџа, хьан да тоххара дџавахана. Кхану гџур ву хьо цунна гџаьхьа, – элира нанас, кџентан берзинчу букь тџе хьала-охьа куьг а хьокхуш.

– Ша и ков санна, ма шога ду-кх хьан и куьг, – элира кџанта, нанас шен коьрте деанчу куьйган кераюкь шина а куьйга схьалаьцна, шен бесни тџе а юьллуш.

– Деллахьа, Талдыкурганера Мартантџе кхаччалц пхийтта шарахь кхара мел кегийна латта, обланащ еш, тџекџалдоьттича, хџара вайн уьссалгџа куп яха хаьол лам хџуттура бар-кха. Хџорш-м, дааделла дџа ца довлуш а, дика дисна хьуна сан, – гџайгџанца элира нанас. Ша аьллучунна дохковаьллучу кџанта шен юьхь тџерачу куьйган кераюкьџе кьайлаха барт а боккхуш, кьевллина марайоьллира нана. Тџаккха, ша ненан дог кхин а дожорна кхеравеллачу кџанта, ненан карара схьа а кьаьсташ, элира:

– Мама, суна чай доттахьа.

Кхунах кхеттачу нанас кџоршамо хаьттира:

– Сатасале, цкьа а ца молуш долу чай а мелла, стенга ваха воллу хьо?

Шен дог дуткьадалар нанна хаадаларна воьхначу Хьуьсейна дуьххьара шен матта буьххье деьнарџ элира:

– Цьханхьа а ваха ца воллу, дечиг даккха воллу со.

Нана, гџадьџахана, елаелира:

– Аьхкенан юккьерачу баттахь мича гџулкханна даккха воллу хьо дечиг? – аьлла. Ша-шена дарвелла кџант, нанас хьаста схьакховдийначу куьйга кџелхула маьнги тџера чу а шершина, шен бедарх ка а тухуш, араиккхира. Тџеюхург чехкка, уча валале, воьдуш лаьтташехь тџе а озийна, когаш Іуьйра жимчу рагџу тџехьарчу басех чу а воьссина, кхиьнайогџучу баьллийн бешана юккьехь болчу кьеначу хуталџоџа кџел сецира иза. ТаьІнуо йолчу Мартанан тогџи чу, Вахьада цџерадаьхначуьра шаьш цџадирзинчу шарахь кхиьна вогџучу шен веа кџантаций, шина зудчуьнциь йийначу кху беша, Іуьйрана гџоттучу маьлхан зџаьнарш гџаьхьуо кхочура. Цундела, хџинцца бен меттахдуьйлуш дацара, тхино тџундина лепачу диттийн гџашна юккьехь гуш доцу, буьйсана дџатийна хьозарчий. Беца тџера эгначу сирлачу тџадамаша дашийначу когийн цџийделла пџелгаш шелонна чеба а деш, Іуьйрана самайолучу юьрте ладоьгџуш, лаьтгара кџант.

– Ва-а, Шамха-а-н! Дџабаккха оцу ала тџера етт! – аьлла, воккхачу стеган Демин Іусманан дуткьа аз деара, Мартанан лекхачу бердашца Іохкучу керташкара.

Цунна орцахдуьйлуш санна, дера лета дуьйлира хилдехьарчу бенойн юккьера Мумин жџаьлеш.

Аьтту агџорхьарчу шу тџехь, сих-сиха тџох-тџох деш, жџов етташ, Кьумаьртика мангал тусуш хезира.

Аьрру агџорхьа, Тџуьтас шен пхьалгџи чохь балханна кечам беш, аьчкаш хье а еш, гџоргџа йовхарш а тоьхна, кџанте, Іийсага, омречу озехь цхьаь элира.

Дукха хан ялале, уьйтџарчу бежнийн рагџу кџелахь нана, жимчу бере санна, хьобстуш, атте йистхилира. Цул гџаьхьа наштаран ведаран бух чу етталучу шурин зевне мукьам бека болабелира.

Оцу гџовгџано кьахкийча санна, бешара гџаьхьара кхоларш йойуш, цџехьхана схьаџенира басехь лаьттачу цџенойн тхевнаш тџехула схьакьегинчу

маълхан исбаъхъа нур.

Бешан кӀажарчу хъамцан кулла юккърчу бенара гӀаъттина Южа буьххъе а хиъна, ирачу зӀакарца Ӏаьржачу тӀомана кӀелхъара можа мас а тойина, малхехъа а дирзина, доггаха, йоца хедош, шок а тухуш, дийкира селасат. Цунна тӀаьххъе, цуьнан пурбане сатуьйсусх Ӏаш хилча санна, массо а цхъаьна дека дуьйлира кхидолу кегий хьозарчий.

Буьйсана лаьтга охъаэгна, мерзачу муттанах дузарна лилхина Ӏежаш, кхузахь гуттар лаьтгачу боги чу схъа а лахьийна, басех хъала а ваьлла, бога карахь еха уьйтӀе а хадийна, шен йоккхахӀолчу ненан Зекитин неӀаре а вахана:

– Нана! – аьлла, кхайкхира кӀант.

– Хьо ма хьалхе гӀаьттина?! Вайна Ӏежаш дохьуш веана хьо?! Уча вала, шура тоьхна чай мер ду вайшимма, – олуш, цхъа пхьегӀа а карахь, дуьхьальбелира кхуьнан десте.

– Ой, ахь хӀун леладо, ГӀойтӀа ваха араваьлла БатӀал санна, кеч а велла?! Кога мача юха лара ца вира хьо?! Схъавало, хьайн когашна хи а кхарзий, хьалавала маьнги тӀе! – аьлла, гӀуммагӀ схъа а кховдош, йовха яппарш йира Йоккха-Нанас. ТӀаккха, жимчу гӀанта а хиъна, когаш буьлу бохуш, сиха дечу теманах шен самукьадалар ца гайта, чехкка юьхь дӀа а ерзош, воллура кӀант. Ученан гӀопастана тӀера схъаэчна гата кӀентан белш тӀе тесира Йоккха-Нанас.

Ша лелориг дитина, хъала а гӀаьттина, ког буьхъар а кховдош, масех гӀулч а яьккхина, кхоссалуш хъала а ваьлла, пенан бохалла бинчу шуьйрачу дечиган маьнги тӀехь лаьтгачу горга лохачу стоьла хьалха, ши ког чуччабахийтина, охъахиира Хьуьсейн. Елааьшнаца шега хьобжучу дестечуьнгара чайнан куршка схъаоьцуш, кӀанта элира:

– Нана, БатӀал Лом-ӀелагӀеран ден да ма ву.

– Вац. Хьан доттагӀчуьн Лом-Ӏелин ден да Мату хилла, цуьнан да хилла БатӀал. Иза хьайн ден ден ден ваша хиллий хьий хьуна? – аьлла, хаьттира Закета.

– Билггала-м ца хаьара суна, хӀинца-м хаьа, – элира кӀанта.

– Э-э! Дукха ваха жима стаг дела! Ден вашас йийцина хьайн ден дайн еза цӀераш йицӀелла хьуна?

– Со пешхойн ХӀинк некъех волчу Домбин Вахьадан кӀант Хьуьсейн ву. Суна цкъа а бицлур бац сайн дай. Суна хаьа церан цӀераш! – курра элира кӀанта.

– Схъайийцал, хаахь! – олуш, цатешаран кеп хӀоттийра вукхо, хӀара яхъе а воккхуш. ДегӀ нисдеш, ша Ӏачуьра хъала а гӀаьттина, дозаллийца охъаягарйира кӀанта шен исс ден цӀе: – ХӀинк, ГӀуортаз, Буортаз, ОлгӀаз, Олхазар, Гада, Дуда, Домби, Вахьад, – аьлла, куьйган пӀелгаш, хӀора а цӀе моццазза йоккху, цхъацца охъа а бижош. Аьрру куьйган цӀаза пӀелг, бега а беш, лаьтгаш бисира. И, тоьшаллийна санна, хьалалоцуш, дӀа а гойтуш, сецира иза.

– Кхин дӀа? Мила ву хьуна вицвелларг? – хӀиллане къажарца хаттар дира Йоккха-Нанас. ТӀаккха, воьхна хьийза кӀант, маракьовлуш, охъа а хаош, хаьттира цо:

– Хьуьсейн ма ву царна тӀаьхъа вогӀург. Хьо а ма ву цхъаьна тӀаьхъенан да хир волуш. Хьайн цӀе хӀунда ца яьккхи ахь? – Ойланца ехха соцунгӀа а йина, «Нана, сол воккха Ваха а, Хьасан а, Хьамзат а, Илес а ма ву. Сайл баккхийчу вежарел хьалха сайн цӀе яккха бакьо ма яц сан», – хаттаран кепехь кьоруо жоп а луш, дестечуьн Ӏаьргаш чу хьалахъаьжира кӀант, нийса бохий-техъа ша,

аьлча санна.

– Бакъ боху. Хьайн вежаршна хьалхаваьлла, уьш болчохь вистхила бакъо яц хьан. Амма, нахана юккъехь айхьа мел олург, мел деш дерг а хьайн вежарийн а, дайн а цѐ ларъеш, дан деза ахь. Ахь динчу хІуманан мах хадош, и мила вара аьлла, хаьттича, церан цѐ хьалха а йоккхуш, билгалвоккхуш, вуьйцур ву хьо наха. Ахь диканиг дахь, церан цѐ ю ахь ойур ерг, хьо осала хилахь, йожо ерг а хьалха церан цѐ ю. Цундела, нахалахь ахь аьндолу дош церан массеран а цѐарах хир ду, и дош лардеш, ахь дендерг а, церан цѐ ларъеш, дан дезаш а хир ду хьан.

Дуккха а декхарш ду-кха хьобга хьобжуш. Чехкка воккха хилий вала хьо, – олуш, яйн чишталг лоцуш, хьостуш, меттахьавира Закета цѐехьхана дІатийна кІант.

Учера кьилбехьа дІахьаьжча гуш долчу лаьмнашка а хьобжуш, кІанта хаьттира:

– Нана, хІинца, жима волуш, хІун декхарш ду суна тІехь? – аьлла.

– Хьайн дас-нанас бохург а деш, царна гІо а деш, дика деша а доьшуш, нийсархошца а, нахалахь а ледара а ца хуьлуш, ... хІара чай шелдалале, и хьокхаммий, тІобераммий, биъна, чехкбаккхар ду-кха хьан декхарш, – олуш, бегашца дайдеш, берзийра шен хьехам Йоккха-Нанас.

– Нана, и БатІал муха кечвелла хилла, дийцахьа, – дийхира кІанта.

– Хьан дас а, ден вежарша а дуьйцуш хезна суна и, – аьлла, дІадолийра Закета.

– Хьалхалерчу заманахь кьонахчо, кечлуш, гІодаюккье доьхкуш детица кхелина шаьлта а, доьхка а хуьлуш хилла. Цѐхьа да ваххал мах болуш еза йолу дела, говзачу пхьераша детица кхелина шаьлта дика хьал долчуьнан бен хуьлуш ца хилла. Ша цѐханхьа ловзарга я кхийолчу бехке метте воьдучо, йолчуьнга йобхуш хилла кхелина шаьлта, доьхка, дика дин а. Иштта, ша невалгІа ваха кечлуш, шаьлтий-доьхкий деха веана хилла, зуда ялийна лечкьина волчуьра гучу а валазаволу ГІубза, шен ден шича БатІал волчу. Шена хьалха хІоттарна, и гІиллакхах воьхна хеташ, цунна резавоцчу БатІала, ша ГІойтІа ваха кечвелла араваьлла лаьтгаш ву, аьлла, кийтарло а йина, шаьлтий, доьхкий ца луш, юхаверзийна шен шичин кІант. Дохнан кертара ара ма-валлара беркьачу духарца лаьтгачу БатІале юха а хьаьжна, ГІубзас аьлла хиллера: – Хьо ваха-м гІо, БатІал, кечвелла-м ца воьду хьуна хьо цига, – аьлла. И дІаваханчул тІаьхьа, шаьлтий, доьхкий а эцна, цунна тІаьхьа шен зуда яхийтинера БатІала. ХІетахь дуьйна, шен шичин кІанта шега аьлларг цо ша нахаладаккхар бахьана долуш, олуш ду-кха наха, цѐхьа шатайпа кечвелчу стагана: «ГІойтІа ваха кечвелла БатІал санна», – олий.

– Нана, мамий куьйгаш шога хІунда ду? Цо ша Талдыкурганера Маргантѐ кхаччалц кегийначу лаьттах раьгІнаш йича, вайн пешхойн юкь яхахаьал юрт йилла меттиг хир яра ма бохура. Оццул ницкь болуш ахь бийцина наьрт-аьрстхой а ма ца хилла. Цо со Іеха-м ца во? – хаьттира Хьуьсейна.

– Дера ца Іехаво. Бакълоь иза, – элира Закета, шен дакьаделлачу куьйгашка а хьаьжна.

– Хьан ненан эгІазчу дегІехь болу ницкь а, цуьнгахь долу собар а хир дац хьуна муьлх-муьлхха а волчу турпалхочуьнгахь, – элира цо, ша-шега санна, лаьмнашка а хьобжуш.

– Сибрехахь хьан да, боцу бехк а кхоьллина, харцтоьшаллашца кIел а витина, пхи шо хан тоьхна, НКВД-но набахти чу воьллича, дан амал доцуш, сан шиь, цуьнан диь бер карахь а долуш, йисира тхойшиь. Вайна Го-накьосталла дечу хьолехь цу хенахь цигахь стаг висна а вацара. Кьонахий шашь яккхинарг берашний, зударшний кхийдош, шайна ца юуш, мацаллин лазарш кхетта, белла дIабевлира. Иштта дIавахара хьан шиь ден ваша а, ши йиша а, кхо ваша а. Дала гIазот кьобалдойла церан! Вай тIедиссийна Кошкенталерчу казахийн шовзткье итт шарахь хиллачу кешнел а дукха дара цигахь пхеа шарахь беллачу вайн нохчийн кешнаш. Ца леш бисна болу боьрша нах, хьан да санна, доцу бахьанаш а лехьош, лосьцуш, Iедало хIаллакбинера.

Колхозехь болх бечеран турд-деношна Iедало ялта лора. И доцург, цу меттехь вайна а, хьан ден вежарех бисинчу доьзалшна а тIедан кхин напIа дацара. Иза латториг хьан да вара. И лоцучу хенахь тхойшиннах ханна жима а, могошаллина гIолехь а яра хьан нана. И дIавигна, тхойшиь чуйирзинчу буса, бераш дIа а дийшийна, байлахь йисина ши йиша санна, вовшех дага а юьйлуш, вовшех а хьерчаш, сахиллалц йилхира тхойшиь. Гуьйрана сатосуш, шо кхачаза волу хьол воккхахволу Илес, некхах воккхуш, тIаьхьхара вакха а вина, хьан дас балха лелийна кхакханан хечий, эткашший тIе а юьйхина, цуьнан шуьйрачу доьхканца тужуркин юкь а йихкина, колхозан правлене яхара, цкьа а пачхьалкхан балха а, я нахана юкьяьялла а йоцу хьан нана. Пхеа шарахь, гота охучу тракторан нахарш кIелхьара, йоьдуш лаьгташехь схьайизош, кьаххаш схьадохуш а, мекха боккхуш йисина гIорзолгаш йохош а, сеялки тIехь ялташ дуьйш а, царна хиш дохкуш, куьйга саьнгарш йохуш а, мангалца кIа хьокхуш а, и гулдеш а, оруш а, хасстоьмашна асарш деш а, боьршачу стага санна, белхаш бира цо. Буьйсана чуеьча, тIера хIума дIаяккха а, я хIума кхалла а де доцуш, хиьна Iаччохь набкхетара цунна. Жима а, эгIаза ма яра иза, – олуш, бIаьргех йовлакхан тIам хьаькхира, шен эмгарх хIетахь хетта кьа карладаьлачу Закета.

– Лоь дера иза-м бакь! – шабарца тIетуьйхира цо.

– ТIаккха, Нана? – хаьттира цунна тIетевжина Iачу кIанта, – тIаккха хIун хилира?

– ТIаккха, шун да, хан яккхина ваьлча, схьахийцира. Цул тIаьхьа шо даьлча, хьо а цIа веара, кхин а цхьа шо даьлча, маршо а яьлла, вай Казахстанера цIа а дирзина, баьллийн беш а югIуш, уьйтIахь шинхьа цIенош а деш, хаза даха хевшира, – гIайгIанах самайолуш, юха а кIант, Iехош, хьаьстира дестечо.

– Цул тIаьхьа? – юха а хаьттира Хьуьсейна.

– Цул тIаьхьа Вахас ПетIамат ялийра. Цо стомара вина хьан вешин кIант Бауди тахана больницера цIавалор волуш ву! Кхин хIумма а дисний хьан соьга хатта? – олуш, эххар а елаелира Йоккха-Нана.

– Дисна, – элира кIанта.

– Суьйрана схьавола хьо. Аса хьан дендассий, денвашассий харачойн Зеламхица цхьаьна лелийнарг дуьйцур ду хьуна. ХIинца вало, вайн бежнаш дIа а лаьхкина цIа йогIучу хьайн нанна дуьхьалвала, цунна хазахетар ду хьуна, хIара мачаш а тудий, – аьлла, шен асанан ши кIарх схьакховдийра дестечо кIанте.

Ша хьехайой хууш санна, зевнечу озехь кетIара кIанте мохь туьйхира Амната. Хьуьсейн, велалуш, дестечуьнга вуха а хьаьжна, кегийчу когашца баккий кIархаш а текхош, нана йолчухьа дIахьаьдира.

Нохчийн гІиллакх-обздангалла

АТСАЛАМОВ Идрис

Яхь

Вайн лаьмнийн юьртара Къашин ВахІаб вахана хилла Мержа берам олучу метте, шайн доьзалшна туьха дан. Хетарехь, хІинцачул цхьа бІе шо сов хьалха хилла иза.

ВахІаба ша деш хезна шена и къамел олий, дуьйцура тхан дас Іатсаламан Гумара.

Мержа берам тІехь туьха доккхуш хилла хІетахь. ВахІаб дІакхаьчча, схьадала туьха ца хилла. Шена оьшшучул туьха вовшахкхетталц хан яккха езаш хилла кІант. Къашин ВахІаб жима стаг хилла, ткъа шо сов хан елахь, кхин воккха а воцуш.

Делахь а, эхь хеташ, нахана юьстахо Іаш, шен хенахь ламаз деш, Дела хьехош, шега далун ГІо туьха доккхучарна а деш, денош-буьйсанаш йошуш хилла ВахІаб. Ткъа Берама тІехь йолах белхаш беш хилла наха – дечиг доккхуш цхьаберш, гулдеш кхиберш, говраш йолчара дечиг тІекхобхьуш, хаддаза цІе ягош, хи кхобхьуш кхихкина хи кхачийча, шелбалийта, яй юьстахбоккхуш, цу чуьра туьха схьаоьций, цхьана метте гулдеш. Доцца аьлча, къахьобгуш дуккха а нах хилла Берама тІехь. Туьха эца баьхкинчийн а хиллачух тера ду рагІ. Оцу белхаш тІехь болчу нахах наггахь хиллехь а, ламаз деш хиллачух тера дац.

Мухха делахь а, ВахІаб уллохь сецаш йолчу къонахийн тобано шайн кьинхьегамна мах схьабелча, ахча вовшах а тоьхна, уьстагІ эцна, гулбелла хилла. ТІаккха цара ВахІабе аьлла: «ХІокху уьстагІна ахь урс хьакха а тхобца ахь жижиг даа а лаьа тхуна. Тхобх цхьамма урс хьаьккча, ахь жижиг ца даа тарло». ВахІабе схьакховдийна ирйина шаьлта. Эхь хетта а, воьхна а лаьтгачу ВахІаба, шаьлта схьа а эцна ша муха олу а ца хууш: «Суна нийят дан-м ца хаьа», – аьлла. Массо а тап-аьлла сецна, вовшийн бІаьра а хьожуш.

Юккъера цхьаь вистхили бохура, шен кхакханан куй хьаж тІе а теттина: «И бохург хІун къамел ду?! Яхь йоцчу нехан воккхах а ма хуьлда сох, бартбоцчу доьзалан да а ма хуьлда сох, алий, шаьлта хьакхахьа цунна».

– Бакьдолуш, хІетахь Къашин ВахІабца лаьтгинарш урс хьокхуш нийят дан хууш ца хиллехь а, хьекъале дешнаш-м хилла оцу къонахчо аьлларш, – олура тхан дас, вела а луш.

ХІара сайна дагахь дисина хьекъале дийцар далош, дало лии суна вайнехан амалехь доккхачу маьІне лоруш долу – яхь – олуш долчу дашах сайна девзинарг, наха сийлахь деш, дуьйцуш хезнарг.

Бохург ца хуьлчу кху маьлхан дуьненахь,
 Адамийн дог кийрахь гІайгІанца кхуллучул,
 Вай дина делара чергазийн кхелаша,
 Дика дой ду, бохуш, яхь йолчу кІенташа
 Вай дуьйцур ма дара, – иштта могІанаш ду цхьана нохчийн иллехь.
 Кхечу иллехь ду:
 Ва нанас ма войла яхь йоцу и кІант

И вича ма кхиа цу дийнахь делккълц...

Дика вевзашволчу нохчийн халкъан яздархочо Бексултанов Мусас шен цхъана дийцарехь яздо: наха лоруш, юьртахь цѳе йоккхуш волу цхъа кьонах, масех дийнахь цахь воцуш лелла, ца вогуш, юьртан пхьобганахь сацавелла лаьтгаш хилла, дуккха а нах болуш уллохь.

И кьонах, шен майра, юьрта кхаьчний, пхьобганахь лаьттий хиьча, еана, зуда генайоцуш сецна. Цо элира боху шен майрачуьнга, мохь а тоьхна:

– «Хей, хьо лаьтта деха дегI дерг!– аьлла. Майра а, кхиболу нах а, цуьнгахьа хьовсуш, севцца. – Да нелца воллийла-кх, хЮкху сан шина куьйга бод хьакхош, кхин сискал-м ахь юур елахь».

Кьонахчо зудчуьнгахьа а воьрзуш:

– ХIун дуьйцуш лаьтта хьо, Ювдал, яло хьайн чу гЮо. – ТIаккха нахехьа а вирзина, – эцца со цахь воцуш цхъамма цхъаь дийцина хир ду-кх цуьнга, – аьлла.

Ткъа хилларг хIун хилла? ХIара кьонах цахь воцуш лелачу деношкахь, цхъана кьовсаме а, девне а дала тарлуш долчу нехан гIиллакх-юкьаметтигашна тIе кхаьчна хилла. МаслаIатна юкьабевллачу наха, и кьовсам бакь-харц къастош, хадам бар хЮкхуьнга делла хилла. Эццахь ша бинчу хадамехь хЮкхо: «Хьо хЮкху тIехь бакь вац», – аьлла волу стаг кхуьнан зудчун, дукха уллора вацахь а, гергарчех хилла. Иза гергара хилар-цахилар хьесапе а ца оьцуш, нийсадерг дIааьлла хилла кхуо. И дерриге а сиха дIакхаьчна цахь йолчу зудчуьнга. Шен майрачо бинчу сацаман бакь-харц хууш йоцуш, схьалаьцнарг цо ша олу дош стунцахошкахьа ца узуш алар хилла яхь йолчу зудчунна халахеттарг.

Яхь бохучу дашна цу тайпана маьIна луш а бу дуккха а нах. Шен юьртара ву, тайпана ву олий, харцлуьйш волчу стаге юьхьадуьххьал хьо харц ву цаалар, яхь йолуш хилар-м хIетте а дац, мелхо а эхь лоруш ду. Ткъа эхь ца хетачу стагана уггаре а хьалха ша-шех ца хета эхь.

Цул тIабхьа кхечарах а ца хета иза. Ша-шех эхь цахетар, ша ледара стаг хилар даг чохь шена хаа а хууш, нахана ша ледара, пайдабоцуш хетаран бала а боцуш хилар ду. Юьхьадуьххьал хьо ледара стаг ву аьлча, девне вала кийча а хуьлу ишта стаг.

Адамийн дегнаш чохь, ойланашкахь ша осала ца гайтарна, гIайгIа беш бац и тайпа нах.

М.Бексултановн дийцаран турпалхо-зуда-м хилларг ма-дарра хиьча, ешар а яцара ша ишта осала гайта. Цуьнгара даьлларг цхъамма динчу кьамелах тешна шен гергарчу стагана, цхъа харцо шен майрачо тIейожийна моттаделлачух тера ду. ХIинца кхидIа а ойлаер вай. Лакхахь вай далийначу кьамелехь яхь бохучу дешан маьIна кхето гIерташ, эхь долуш-доцуш хилар хьахадели вайн. Герггарчу хьесапехь, яхь йолуш волу стаг эхь хеташ хир ву, эли вай. Уггаре а хьалха ша-шех эхь хеташ хир ву яхь йолуш волу стаг. ТIаккха – нахах а.

Яхь йолуш, вуьззина кьонах хилла цхъа хьанех, олий, хьахава вай цхьаверг, ткъа кхин цхъаь хьахава: хало тIехIоттарх йохьах ца воьхнера, олий. Цхьаверг вуьйцуш олу, яхь дIа ца луш, веллера, олий. КхидIа, вовшехдагадовларан кепехь хотгур вай ваьшка:

ХIун ду-те цу дешан ма-дарра маьIна? ХIун оьшу-те яхь йолуш хила? Цунах муха кхета веза?

Нохчийн халкъо бIеннаш шерашкахь гулдина яхь бохучу дащца гуобина юкьалаьцначу кIорггерчу маьIнин ма-барра мах хадо Iалашо яц сан сайггара.

Деллахь а, дахарехь айса дешна а, хезна а, гина а долчех масалш дало

хьожур ву со. Паккха, хIара моГIанаш дешначара шайна хетарг, девзинарг дуьйцуш яздан а там бу кхин а шайна девзарг.

Суна дагадарехь, дIадаханчу бIешеран 70-чу шерашкахь яздархо, журналист хиллачу Ясаев Мовлас «Яхь» цIе йолуш повесть язйина. Оцу хазачу повестан чулацамах а, оздангаллин агIорхьа долчу маьIнах а леррина дийца доГIура. Делахь а суна кхузахь гайта лаьа, повестан автора турпалхочуьнгахь яхь гучу муха йоккху.

Ша езаш, шена тIехьийзаш, тIеххьа шен безам а болуш волу цхьаь, хадош дIадаьккхина захало а доцуш (тIеххьа шелделла хиллехь а тIаьхьарчу хенахь) кхечу, шена везачу кIанте яха хан юьллу йоIа. Оцу йоьIан вешина шен зудчуьнгахула иза хаьа. Цунна иза Iаламат деза ца ло, йишас хан йиллинарг шен доттаГIа ву бохуш хилла хиларна. ЙоьIан ваша дагаволу шен гергарчарех. Цара сацам бо: йоI хьалха тIехьийзаш хиллачуьнга дIаяла. ЙоIа хан йиллина буьйса муьлхарниг ю а хиьна, хабар дохьуьйту оцу шаьш бохучуьнга: хьайна езахь йоI дIайига, олий. Изза буьйса а юьллу. Амма ши-кхо сахьт хьалха, йоIа вукхунна йиллинчу хенал хьалха схьахьобху нах. ХIумма а дагахь доцу йоI шен несана тIаьхьа а хIуттий, баьхкинчарна тIейобду. Уьш дIабоьлху. Ткьа кхано, ши-кхо де даьлла, IалаГIожа дIайирзинчу хенахь шен нускал долчу чу веанчунна гуш хуьлу йоI йилхина а, кхоьлина а хилар. Паккха, ма-дарра хиллачуш ша кхетча, ша далийна нускал а оьций, йоIа хан йиллина хиллачун хIусаме вобду.

Шена езаш а йолуш, цхьана юкьана ша тIехьийзина а, шен наха резаболуш схьаелла а, шен цIартIе яьлла а йолу йоI, дийцаран турпалхочо шен цIартIера а йоккхуш, дIа а йигина, йоIана везачуьнга дIаялар муьлхачу ницкьо дайтина-те кIанте? Цкьа-делахь, йоI шел дукха кхин везаш юй хуьшехь цуьнца вахар, ша кьоладича санна а хеташ вахалур вацара и. Цунна шех а, оцу йоIах а эхь хетар дIадер дацара. ШолГIа-делахь, шен безам маьрша, цхьамма ницкьбар доцуш, хила луучо, кхечунна а бийр бац ницкь а, лазам а. Ткьа хIинца оцу масала тIехь ала тарлуш дуй: яхь йолчу стагана эхь хеташ хир ду, харцо еш хир вац. ХIинца вайн ала ду: яхь йолчу стага цхьанна а гIело йийр яц, харцо йийр яц.

И кхо хIума кхачаме дуй стаг яхь йолуш ву ала? Хетарехь, цхьа а дуьхьал хир воцуш, массара а кьобалдийр долуш долу хIума а тIетухур ду вай оцу лакхахь аьллачунна – яхь йолуш волу стаг собаре хир ву. Цо оьГIазвахханчохь я халона хьовззийначохь, сихвелла, хIума эр дац я хIума дийр дац.

Граждански тIом болуш ша имам кхайкхийна хилла волчу Гоцински Нажмуддин накьост хилла аьлла, Советан Iедало лаьцна хилла Зумсара Шемалан Атаби. 1924-чу шарахь Ростов-гIалахь Шемалан Атабина а, кхин масеханна а тоьпаш тоьхна. И нах бойьуш Iедало хьовсийта гулбина республикин Iедалан хьаькамаш а, кхиболу жигархой а хилла. Цигахь Нохчийчоьнан куьйгалхойх хиллачара тIаьхь-тIаьхьа а шайлахь хьахош хилла: шена тоьпаш тухучу дийнахь Шемалан Атабис гайтина кьонахалла тоьар яра нохчийн кьоман сийдан, олий.

Масех баттахь чохь валлийна бинчу ницкьо, лайначу мацалло гIелвина а волуш, дихкинчу куьйгашца, тIеерзийна салтийн тоьпаш а йолуш дIахIоттийначу кьонахчо хIун хьуьнар-доьналла гайтина хилла-те, мостаГIаша а цхьаьна, вуьйш волчу дийнахь, Шемалан Атабис шен кьоман яхь дIа ца елира, аллал? ХIун дара цуьннан карахь, Iедало бинчу ницкье а цуьнгара дIа ца даккха луш, диснарг?

Атабис ша корта оллийна а ца гайтира, гора а ца хIобьтира, ша бусалба а,

нохчи а кхоьллинчу Далла хастам бира. Шех кьинхетам бар а ца дийхира. ТӀаьхьарчу шен дашехь шен кьоме а, махке а маршалла а дахьийтира. Иза хир ду аьлла хета-кх мостагӀий а цецбохуш, шен тӀаьхьарчу дийнахь Шемалан Атабис яхь йолуш ша гайтар.

ВаларгтӀехь хиллачу Лулин Джабраила ша волчу хьшалгӀахь сецначу паччахьан Једало шен доьзалх, махках ваьккхина, сададийна веанчу стагана хьшалладар а ца хилла ткъа яхь йолуш хилар? Паччахьан хьадалчашка шен хьаша ца лоцуьйтуш, дера дуьхьалойира Джабраила, тӀаьхьенан ойла а ца еш. Лулин яхь йолчу кӀанта тӀаьхьенна дийца дитира кьонахчун масал. Цу дийнахь цуьнан оьздачу дегӀах кьаьстина са нохчийн кьоман изсехь даха дисина, яхь йолчарна некь хьобху седа а хилла.

Шен кьоман сий лардеш, шен дахарехь яхь дӀа ца луш, оьзда чекхбевлла дуккха а нах. Иштгачех цхьаь хилла яздархо Гадаев Мохьмад-Селахь. Нохчийн халкъ махках даьккхинчохь мацалло нах кӀелбуьтучу хенахь кхачанан сурсаташ чохь долу Једалан дийнна склад гӀелбеллачу нахе дӀа а яхьийтина, набахтехь ехха хан яьккхина цо.

Ткъа Айдамиров Абузар нохчичун сийдолу куй шен коьртахь латтош, шен кьоме болчу беамах дуьзна дог кийрахь долуш, кьоман сий айьархьама кьахьобгуш, шен яхь йолу оьзда дегӀ тишдеш, чекхвелира. Иштга яхь, оьздангалла йолуш дукха нах – божарий а, зударий а – хилла вайн кьоман. Вайнах махках бохучу дийнахь Шуьйтан кӀоштан Ваьрда-юьртара а, гуонахарчу кӀотаршкара а дукха нах сьагулбина хилла Јуьйрана дуьйна а Бакьарин Межетан йоккхачу бешахь. Ерриге а беш а, керт-уйтӀе а, цӀийнан гуо а дӀалаьцна лаьтгаш салтий хилла, нахана тӀеерзийна тоьпаш а йолуш. Тедогуш ло долуш, шийла буйса кху бешахь яккхийта шаьш гулдиний хиьна, адамаш гӀайгӀане хилла. Шелано, мацалло хьийзош кегий бераш, йишйобхна наной, баккхий а, цомгаш нах а болуш, ирча сурт хилла хӀоьттинарг. Берийн, зударийн белхар, гӀаддайначу нехан узамаш. Цхьаберш, хьере а хилла, дӀасахьийзаш хилла. Цхьаберш – яппарш еш. И дерриге а цхьаьнайина, инзаре хьал хилла хӀуттуш лаьтгаш. Собарх а воьхна, юьстахтаьнарг муьлхха а вен кечбелла салтий хилла.

Оцу хенахь: – «ХӀей нах! Цкъа ладогӀал соьга! – мохь тоьхна цхьамма. И аз девзина массарна а. Юьртахь лоруш йолу Бархьаштан Абубакаран йоӀ Тоита хилла иза. Кхузткъа шарал тӀехььяллекх а, доьналлекх зуда хилла иза.

– ХӀей зударий! ХӀей кьонахий. ХӀара гуонахара вайна тӀеерзийна герзаш бегашийна ду-м ца моьтту шуна? ХӀоранна а ша-ша, совнаха дечиг а дагийна, вохвелла, балех вер ву мотгахь, бакь дац шуна. Яхьах, оьздангаллек ца духуш, вовшашна ницкъ кхочу гӀо деш вай ца хилахь, хӀаллакхир ду вай. Я хӀаллак ца хилахь, вовшашка хьовса юьхь йоцуш, осалчех хир ду...

Сарралц шело ловш шаьш Ийча, сарахь шайн хӀусамашка дахийтаре сатесна хилла нах, буйса арахь яккха езийла хиьча, карзахе хилла хиллера. Амма яхь йолчу зудчо Тоитас и дешнаш аьлча, меттабаькхина.

Бикьари Межетан зудчо Саас цу дийнахь-буьйсанна шаьш да мел долу хӀума, догӀа даьккхина, бертиг яьстина, негӀар дӀадаьккхина, нахе дӀакховдийна – ахьар, даьтта, кӀалд, нехча, хӀоаш – дерриге а дӀасаделла нахана.

Оцу яхь йолчу зудчо – Бархьаматан Абубакаран йоӀа Тоитас шен хеннахь аьллачу хьекьалечу дешнаша хӀораннан а даг чохь собар гӀаттийра.

Эццара дуьйна дӀа шаьш вагонаш чохь бинчу бехачу новкъахь а, цул тӀаьхьа даьккхинчу кхойтта шарахь а оьздангаллек ца бухуш, балаза биснарш

ца бирзира ваьдхой.

Деникинан эскаро Галхан-Юрт йоккхучу дийнахь сахуьлуш дуйьлучу герзаша самаваьккхира юьрта йистехьа вехаш волу цхьа кьонах. Иза бохам хилла хиларх сиха кхийтира. Юьрта юккьехь боьдуш боккха тIом бара. Ка ма-доллу чехка шен ши говр вордана а йоьжна. Итт шо кхаьчна йолу шен йоI вордана а хаййна, юьртара араболучу шайн ураме ши говр яккхина, болх Далла тIе а биллина, шед тоьхна, ши говр Гихта боьдучу агIор дIа а лаьллина (йоIан ненахой цу юьртахь хилла) дукха чехка шен герз сьха а эцна, юьртахой мостагIчух летачу вахара.

Мацах цкъа вайн аренца йолчу цхьана йоккхачу юьртара ялта охьу хьер йохийна хилла, дистина деанчу кино. Хьерахь хилла ялта хIаллакдина, кино дIа ца хьош дисинарг тIадийна а хилла. Хьерахь ялта хилла нах, чIогIа резабоцуш, хьаьвзина.

– Сан ялта хьан бехкенна хIаллакхилла. ДогIа дола ма-деллинехь, ахь ваха а вахана, хьалххехь хьорса дIахадо дезаш хиллера. Ахь лар ца дина тхан ялта а, хьайн хьер а бохуш, хьовзийна хилла хьеран да дукха наха.

– Хьеран хьорса хи алсам ма-деллинехь ша дIахаьдда. Делахь а ахк дукха айделла хиларна, хьера тIе доьду хи жимлуш дацара. Хьорса хадом сан ницкъ ца тоьира, – бохуш, хьеран дас дуйьцург тIелоцуш ца хилла наха. Гулбеллачу оцу нахана юккьехула веана хьархочунна тIехIоьттира боху цхьа беркъа кьонах.

– Хьенех, хьер йоьжна хьан. Зен хилла хьуна. Юьртана а оьшура иза. Дала диканца меттахIоттадойла хьуна хилла зен. Ахь хьер юхаметтахIоттош гIо дан а воьгур ву хьуна со. Хьархочо, Дела резахуьлда хьуна аьлла, и беркъа духар долу стаг дIа а хьажийна, ша-шега олуш санна, элира бохура: «Вота етташ лелла а, нахана юкьахь лелларг тоьлаш ву шуна», – аьлла.

Нах бол-болчохь вота а етташ, цара делларг бен кхин рицкъа а доцуш лелаш стаг хиллера иза. Цуьнан а хиллера оцу хьерахь цхьа гали хьаьжкIаш.

Духарца беркъа хиларх, дегIехь гIора кIезиг хиларх яхь йолуш волчу стеган сий лакхара ду.

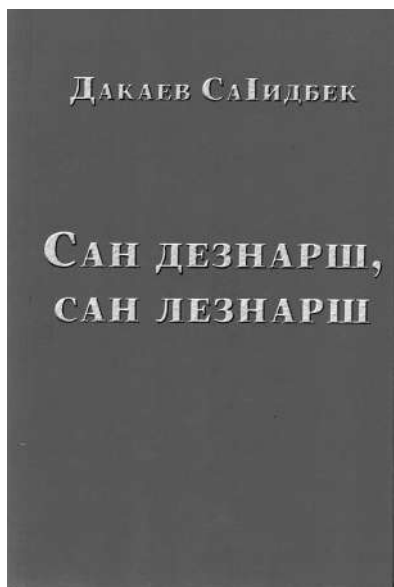
Иштта лакхажь вай мел дийцинчун жамI деш, ала йиш ю: яхь бохучу дешан маьIна кIорга а, доккха а ду. Уггаре а хьалха собар долуш, эхь хеташ, бакьдерг харцдолчух кьастош, цхьанна а ницкъбар ца дезаш, шен нах, мохк безаш, юьртана, халкъана эшначу дийнахь ша кхоййна Iийр а воцуш, кьомо кхоьллина оьзда гIиллакхаш ша лардан дезачохь шен са а кхоор доцуш верг а, ишта хила Iемаш а, ишттачеран сийдеш верг а ву яхь йолуш.

Шун книшкийн терхи тIе

Шен моГa...

Ас, мукъамца
Ломан белшах туйсуш,
Маърша аързу
Кхузахь хелхадаьхна...

Цхьа моГa я цхьа васт, цхьа суртхIоттор
тоьа поэт вовза я иза художник ву-вац хаа:

Озае вайн пондар – левси,
Тоха куьйгаш, боГa бохь!
Кху дуьненан кхехка кхевси
Юьсур ю вай деллачохь! –

цо дуьйцучух кхета а. Цхьа бIе я эзар
аГIо йолчу киншкехь поэзин ши-кхо жовхIар
карийча а, тохало дог синкьерамна, ткьа
Дакаев Саидбекан поэзехь дог хаддаза
хелхадуьйлу цу зовкхана доккхадерца.

Хазалла я синкьерамаш – деган гилгаш дуьйцу вай – бIаьргашна гуш я дагна
иэхьалуш хуьлу.

Кхузахь и ший а цхьаьна ду: кхузахь поэзи а ю, сингаттамаш а, кьестарш
а...

Хьан суьйренаш!..
Хьан хазаллех тардала
Гергахь, генахь
Сан хIун дара, ГIоьрдала?!
Лаьмнаш локьхуш,
Мерзах дека юьртан зов
Малх а, техкий,
Беснеш ягош, орцах бов...

Экамалла – маццах хьегначу безаман экамалла – бIаьрла хаало кхузахь
чIоГa:

Байттамал! – БIаьргашна
Ган йиш ю шарахь я баттахь;
Тоуйту кьайллаха
Хьо еза дог хилар меттахь.

Сан бакъо кхачош ду
Хьо хилар кхечунан долахь...
Нахалахь ца кхайкхарх,
Цхъа наггахь сан безам голахь –

цхъа а тийжар а я деза-даьсса дешнаш а доцуш, бакъйолу гIайгIа кьинхетамца дагалецар а.

Художникаш тайп-гайпана, бен-бен хуьлу, цхъаверг – цхъана некъан, цхъана мукъамна, цхъана иллина а нислуш, кхиверг – дерригечу дахарна, цуьнан вондика а, къаьхъа-мерза а шен даг чохь тардеш.

СаIидбекан поэзехь суна дерриг а го кхузара – Нохчийчуьра, вайн махкара, сайн юьртара, урамера, бераллера дуйна схъа суо хене валлалц.

Сан бIаьрхиш ду кхузахь, сан воккхавераш а цхъаьна, дагалецамаш а бераллин:

БIаьстено кхайкхина,
Генара далийна,
Маршалла хаьттина соьга,
Бергахь ши чIегIардиг,
Iаьржа мас къагийна,
ХьошалгIа доьссина тхобга... –

я кхидолу денош а вайн шайн аматашца:

Де дIадели,
Сирник санна, даьгна.
Серло ешна,
Кхийдаш маьркIаже:

Вайн мехкан лазамаш а шайн мовнашца, доьналлица бала лайначу кху къоман шехалла а:

Хьо – дорцехь шелделла,
ГIайгIанехь – гIелделла,
Пхьор доцуш – мацделла,
Хи доцуш – хьагделла,
Дуьненан къа доцуш,
ТIекховда гIо доцуш,
ШелгIано Iовжийна,
Саготта хьовзийна.
Бехк гайта кхиэл йоцуш,
Шеретан шай доцуш,
Iаршмайда гайтина,
Хъан бакъо харцийна.
Ца дала, кадетташ,
Къурд бина, садетташ,

Эзарза ца делла!
Эзарза денделла!..

Декхна деанчу цхъана дийно эз-эзар хазалла йохъу кху лаьтгахъ а, стиглахъ а, бецан патаршца, диттан гIашца, дIо-о мархийн цинцашца а...

Поэзи – и цинцаш, и къьэдарш, Iай коран бIаьрга тIе гIурано дехкина детин кIайн суьрташ а ду, гина ялале йовш йолу цхъа генара мIаьргонаш я моттарш, хиэтарш вайна – мотт боцчу дагна хазалло доху гилгаш.

Поэзи – екъаелла ю, цхъанхъа цкъа а сецна а йоцуш, массаьрца а кIез-кIезиг; цуьнан шорто иза а ю – массаьрца а я массо а меттехъ даима иза хилар, Iай-бIаьста я гурахъ-аьхка бен а доцуш...

Гиний шуна, бегаш боцуш,
Цкъа а тидам биний аш,
Лаьтган цIенкъахъ сиз-лар йоцуш,
Когаш текхош IиндагIаш?

Поэзи – бералла а ю, бераллица лар яйначу вайн шерийн байттамалла а...

Сан бералла
Ловзуш лелла хIетахьлера.
ТIаьхъакхойкхуш:
«Марша гIойла!» – соьга аьлла,
Новкъавоккхуш,
Иза-м генахъ хераьялла.

Жолам яI шу! –
Эвла йистехъ ловзу бераш.
Са ца Iебаш,
Яьал мерза бIаьсте церан.
СакIамделла, самаяьлла ойла хъаьий,
Куьлланех а,
Лечкъаргех а ловза лаьа.

Хьовсур дар-кха,
ГIора мел ду лаьтгах тоьхна,
Тата доккхуш,
Хьенан тахьтарг муха йоьхна.
МогIа нисбан
Билгалдинчу сизе довлуш,
Хохкур яр-кха
Хьалхайовла серийн говраш.

ХъаьжкIаш ятта
Алу кегош, мацах децас
Дуьйцуруш хезна
Туьйранаш а дара дийца.

Маълхан товнехъ
Йовхо хъаьхна, Іалам тийча,
Шух дІаийна,
ВогІур вар-кха хи тІехъ лийча.

Нохчийчохъ хилла а, болуш а болу бакъболу поэташ шайн лар йолуш хилар тов суна чІогІа, церан шайн-шайн могІа хилар, хазалла а шайн-шайн.

Царех цхъаь Дакаев СаІидбек а ву шен лазамца, дагалецамашца, ДегІаста бен, кхин мохк а боцуш, шен къам бен – гІортор а, доІанаш а цу маттахъ а долуш – шен къоман маттахъ, Нохчийчоьнна аьлла бен, кхин бахам а, вахар а доцуш, шен «гуьйренан тІомах тесна, има-беркат декъа а веъна».

Иштга дац и...

Делан дуйнах чІагІо йина,
Дийца сецна бакъдерг ду сан:
Иштга дац и... Со ца вина
Барзо кІезий динчу буса.

Жирга берзан буйса эцна,
Со ца веъна дахар цеста.
Ас кху лаьтта Іуьйре хецна,
Маълхан динахъ дахар хьеста.

Со ца веъна кху дуьнена,
Пусар доцуш бакъо хьеша,
Зоьргал хиларх, цхъана дена,
ГорахІуьтгуш, велакежа.

Со ца веъна, ши куьг лаьцна,
Карахъ-куьйгахъ доцуш, тижъа.
Сан гуьйрено, тІемах тесна,
Ийман-беркат деъна диэкъа.

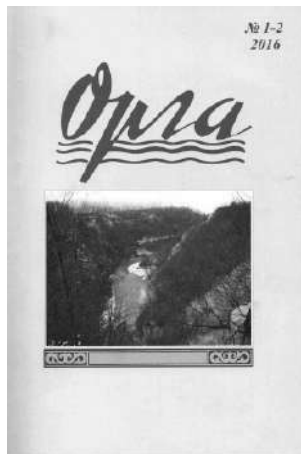
Оьшучунна, чІагІо йина,
ХІитга дийна тешаш бу сан:
Бакъ ма дац и – со ца вина
Барзо кІезий динчу буса!

Дакаев СаІидбек нохчийн поэзехъ, нохчийн дешан искусствехъ шен дош а, шен дешан мах а болуш, дикачу поэтех цхъаь ву кху Нохчийчохъ, шен хатІ а, шен могІа а къаьсташ.

Бексултанов Муса, яздархо

Хаам

«Орга» журналан хьалхара номер 1958-чу шарахь араьялла, НГИАССР кхоьллина ду иза, вайн республика юхаметгахЮттийча. Оцу хенахь дуьйна нохчийн литература, нохчийн мотт кхиош схьадеана а, схьадогIуш а ду иза.

Шеко йоццуш, ала мегар ду: цхьа а нохчийн яздархо ца висна «Орга» журналехь шен произведенеш зорбане ца йохуш. Мамакаев Мохьмадан, Арсанов СаИдбейн, Ошаев Халидан, Мамакаев Гаьрбин, Айдамиров Абузаран, Сулаев Мохьмадан, Окуев Шимин, дуккха а кхечеран керла стихаш, поэмаш, дийцарш, повесташ, романаш а журналехь евзина литература ешархошна. Журналаца шайн гергарло хада ца до хинцалерачу яздархоша а – Абдулаев Лечас, Бексултанов Мусас, Ахмадов Мусас, Цуруев Шерипа, Дакаев СаИдбека,

Ахматукаев Адама, иштта дIа кхечара а. Гуттар а хазахетарца тидамехь латтадо журналан редакцис керла авторш вайн литературе бахкар а. Тайп-тайпана меттанашкара гочийна произведенеш а йовлу кест-кеста журналан агIонаш тIехь. Нохчийн исбаьхьаллин дашца литературехь кьахьега луучунна схьайиллина ю «Орга» журналан неIарш. Марша догIийла шу! Бакьду, мел дика язйинчарех дан хIума дац, нагахь уьш ешархошка дIакхочуш яцахь.

Безий шуна нохчийн мотт, езий вайн литература? Езахь, «Орга» журналана язло, шун тешаме доттагI а хилла, дIахIуттур ду иза!

ДIахьош ду 2016-чу шеран 2-чу эханна язвалар.

«Россин почтан» зIенан отделенешкахь журналана язваларан мах 425 сомий 76 кепеккий бу.

Журналана язвала таро ю редекцехь а, хIора номер шайшша схьа а оьцуш. Эхашарна мах 330 сом бу.

Нохчийн Республикин кьоман политикин, араьхарчу зIенийн, зорбанан а, хаамийн а Министерствон пачьхалкхан бюджетан учреждени «Литературно-исбаьхьаллин журнал «Орга».

Арадолу нохчийн маттахь.

Журналана регистраци йина 2014 шеран 29-чу январехь Нохчийн Республикехула йолчу зIенан а, хаамийн технологийн а, шуьйрачу коммуникацийн а декьехь тергояран Федеральни службин Урхаллехь.

Регистрацин хьокьехь тоьшалла ПИ № ТУ 20-00088.

Журнал зорботоьхна «Грозненский рабочий» цIе йолчу пачьхалкхан унитарни предприятиехь.
364021 НР, Соьлжа-ГIала, Интернационални урам, 12/35

Тираж - 1000 экземпляр. Заказ № 0380 Бинна Мах